SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, K výročiu schválenia dokumentu *Poučenie* 3
G. Horák, Štyri replikové syntaktické konštrukcie 8
J. Kačala, Sémantika a tvorenie slovies typu *znevýhodniť* a *znevýhodnieť* 18
G. Valkovičová, Kodifikačné snahy S. Czambela pri ustaľovaní slovenskej právnej terminológie 28
P. Žigo, O formálnych znakoch účelových viet v predspisovnej slovenčine 36

DISKUSIE

M. Ivanová-Šalingová, Z problematiky pomenovaní nohavíc v slovenčine . . . 43

SPRÁVY A POSUDKY

Jozef Ružička šesťdesiatpäťročný. J. Horecký 47
Životné jubileum Jozefa Mistríka. J. Findra . 48
Súpis prác prof. Jozefa Mistríka za roky 1971–1979. L. Dvonč 52

ROZLIČNOSTI

O slovách *koľkáty* a *koľkátka*. L. Dvonč 61
Problémy v skloňovaní niektorých českých názvov. J. Jacko 62
O častici *iveľmi*. V. Uhlár 63

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
46 - 1981

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 46 — 1981
ČÍSLO 1

Štefan Peciar

K VÝROČIU SCHVÁLENIA DOKUMENTU POUČENIE

1. Pred desiatimi rokmi bol najvyššími straníckymi orgánmi schválený a publikovaný významný politický dokument Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ. Tento dokument, ktorý schválil Ústredný výbor KSČ 11. decembra 1970 a potom XIV. zjazd KSČ, podáva v historickom kontexte všestrannú analýzu politických, spoločenských a ideologických príčin, ktoré viedli v druhej polovici šesťdesiatych rokov ku krízovému vývoju v KSČ a v celej našej spoločnosti, a zároveň ukazuje východiská, ako účinne prekonať krízovú situáciu a jej katastrofálne dôsledky v ekonomike, vnútornej i zahraničnej politike ČSSR, vo všetkých oblastiach života našich národov a národností. Dokument pravdivo odhaľuje nekalé ciele domácej i zahraničnej reakcie: dosiahnuť zvrat vo vývoji spoločenského zriadenia v ČSSR a návrat k pluralistickej forme buržoáznej demokracie, zavrhnúť základné princípy a hodnoty socializmu, vytrhnúť Československo zo spoločenstva socialistických krajín a zo spojeneckého zväzku so Sovietskym zväzom a orientovať ďalší ekonomický a politický vývoj československého štátu na príklon k západným kapitalistickým krajinám. Tieto ciele sa mali dosiahnuť pod pláštikom „zlepšenia socializmu".

Dokument Poučenie je svojím obsahom, politickým a ideovým zameraním historickým dokumentom nielen v tom zmysle, že jeho základné údaje vojdú do najnovších dejín našej spoločnosti a nášho štátu, ale aj preto, že poskytuje návod, aké úlohy treba splniť, aké politické a organizačné opatrenia urobiť, čoho sa treba chrániť a čo rozvíjať, aby sa prekonali nepriaznivé dôsledky krízového obdobia a aby sa obdobná krízová situácia v strane a spoločnosti napriek všetkému úsiliu nepriateľov socializmu nikdy v budúcnosti neopakovala. Tým, že dokument Poučenie orientuje našu spoločnosť pod vedením KSČ na plnenie úloh súvisiacich s ďalším rozvojom socializmu, je svedectvom začínajúcej sa konsolidácie v pokrízovom období

a zároveň dokladom toho, že sa vo vývoji ČSSR ohlasuje začiatok novej etapy, ktorú po XIV. zjazde KSČ označujeme terminologickým spojením budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti.

2. V dokumente Poučenie sa medziiným konštatuje toto: „Závažné problémy a krízové javy v ideologickej oblasti, ktoré vznikali a narastali v našej spoločnosti už dlhší čas, vyústili po januári 1968 do prekrúcania, popierania a neskôr i do príkreho odmietania základných princípov marxisticko-leninského svetonázoru vo filozofii, sociológii, histórii, ekonómii, oblasti štátu a práva a výstavby strany i v kultúre a umení, kde všade dochádzalo k priamej kapitulácii pred buržoáznou ideológiou." V tomto citáte sa uvádzajú viaceré spoločenské vedy, ktorých vývoj u nás v krízovom období nabral protimarxistický kurz. Jazykoveda sa tu výslovne nespomína. Bolo by však naivné a nezodpovedalo by to skutočnosti, keby sme sa nazdávali, že vo vývoji slovenskej, resp. československej jazykovedy sa v šesťdesiatych rokoch nevyskytovali nežiadúce negatívne javy a tendencie, ktoré znamenali odklon od teoretických a metodologických postulátov marxistickej vedy o jazyku, rozvíjanej predovšetkým v ZSSR. Občas sa síce citovali a recenzovali jednotlivé práce sovietskych autorov, ale skutočný pokrok vo vývoji svetovej jazykovedy sa hľadal vo formalistických smeroch západnej buržoáznej jazykovedy, ako je americký deskriptivizmus a najmä tzv. generatívna gramatika N. Chomského, ktorých teoretickým východiskom je filozofický neopozitivizmus. Metodologické postupy týchto módnych smerov, ktoré sa u nás nekriticky a eklekticky napodobňovali, podporovali špekulatívny spôsob myslenia, odvádzali príslušníkov mladších generácií od plnenia spoločensky dôležitých úloh a celú našu jazykovedu od tvorivého rozvíjania teoretických otázok marxisticky orientovanej jazykovedy.

Naša jazykoveda sa nedokázala včas kriticky vyrovnať ani s domácou lingvistickou tradíciou. Povrchná a neúčinná kritika štrukturalizmu v päťdesiatych rokoch vyvolala rozpaky pri hodnotení tohto významného smeru vo vývine našej jazykovedy a bola potrebná pomoc sovietskych jazykovedcov, aby sme vedeli objektívnejšie rozlíšiť pozitívne stránky jazykovedného štrukturalizmu, jeho prínos do vývinu jazykovednej metodológie a teórie od nedostatkov a jednostranností tohto jazykovedného smeru. K diferencovanejšiemu pohľadu na túto otázku sa československá jazykoveda dopracovala až v sedemdesiatych rokoch.

Najvýraznejšie sa prejavili niektoré negatívne tendencie v slovenskej jazykovede, konkrétnejšie v slovakistike, keď stranícku kritiku chýb a nedostatkov novotnovského vedenia KSČ v polovici šesťdesiatych rokov začali zneužívať pravicové a protisocialistické sily na očierňovanie socialistického zriadenia a jeho základných princípov. V politickom zápase o spravodli-

vé doriešenie vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi v socialistickom Československu sa priživovali aj ľudácke, protičesky naladené živly, ktoré vyvolávali nedôveru a nevraživosť medzi našimi národmi. Tejto atmosfére podľahli aj niektorí slovenskí jazykovedci. Prejavila sa tendencia izolovať sa od českej jazykovedy a ísť svojou osobitnou cestou. Na istý čas sa oslabila spolupráca slovenských slovakistických pracovísk a českých jazykovedných pracovísk. V oblasti jazykovej politiky a jazykovej kultúry sa jednostranne zdôrazňovali tie jazykové prvky a výrazové prostriedky, ktorými sa slovenčina odlišuje od češtiny. Nastalo oživenie puristických tendencií. Teoretickou platformou týchto tendencií sa stali Tézy o slovenčine niektorými obranárskymi formuláciami. Niektoré formulácie v Tézach podporovali elitárske postoje k norme a kodifikácii spisovného jazyka. V krízových rokoch sa napokon zrodil návrh na prijatie zákona o slovenčine, ktorý požadoval, aby používanie slovenčiny ako úradného jazyka bolo záväzné vo všetkých oblastiach verejného života na Slovensku. Aj tento návrh mal obranársku motiváciu. Z hľadiska princípov leninskej národnostnej politiky je neprijateľný.

3. Po prekonaní krízy v strane a v spoločnosti na začiatku sedemdesiatych rokov, po politickej porážke predstaviteľov pravicového oportunizmu a antisocialistických živlov sa postupne utvárali priaznivé predpoklady na ozdravenie situácie aj v našej jazykovede. Viaceré kritické analýzy upozornili na chyby a nedostatky v práci jazykovedcov v šesťdesiatych rokoch a naznačili cesty a spôsoby na ich prekonanie. Bolo treba obnoviť a upevniť vedúcu úlohu strany na všetkých jazykovedných pracoviskách, predovšetkým v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, obnoviť a prehĺbiť spoluprácu s českými jazykovednými pracoviskami, nadviazať užšie pracovné kontakty medzi akademickými a vysokoškolskými filologickými pracoviskami a medzi jednotlivými akademickými spoločenskovednými pracoviskami, sústavnejšie sa oboznamovať s výsledkami pokrokovej sovietskej jazykovedy a osvojovať si od nej umenie uplatňovať princípy marxistickej filozofie a materialistickej dialektiky v jazykovednej práci, sústavným štúdiom diel klasikov marxizmu-leninizmu a marxistickej filozofickej literatúry podstatne prehĺbiť ovládanie základných princípov marxizmu-leninizmu a tvorivo ich používať v jazykovednej práci.

Niektoré akcie, ku ktorým dali podnet stranícke orgány schválením dôležitých dokumentov a smerníc, resp. riadiace orgány Akadémie alebo vysokých škôl, pomohli jazykovedcom ujasniť si zásady správneho zamerania pracovných programov a presnejšie vymedziť úlohy jazykovedy na najbližšie obdobie v súlade s potrebami rozvinutej socialistickej spoločnosti a rozvoja vlastnej disciplíny tak, aby aj výsledky jazykovedy prispeli k formovaniu všestranne rozvinutého socialistického človeka.

Jednou z prvých takýchto akcií bol seminár jazykovedcov komunistov 17. mája 1973 v Prahe. Súbor referátov a diskusných príspevkov z tohto seminára vyšiel v zborníku s názvom O marxistickú jazykovedu v ČSSR (Bratislava, Veda 1974). Hlavným cieľom seminára bolo kriticky posúdiť súčasný stav jazykovedy v ČSSR, poukázať na nedostatky v činnosti jazykovedných pracovísk v šesťdesiatych rokoch, ujasniť si východiská jazykovednej teórie a metodológie budovanej na marxistických základoch, vymedziť hlavné úlohy a smery výskumu na nasledujúce obdobie. V prednesených referátoch a diskusných príspevkoch sa autori zaoberali okrem problémov daných základným cieľom seminára otázkami marxistickej metodológie, kritikou buržoáznych jazykovedných teórií, ktoré sú nezlučiteľné s marxistickou teóriou odrazu, postojom k pokrokovým tradíciám klasickej jazykovedy i otázkami organizácie jazykovedného výskumu. V závere seminára sa formulovali isté smernice pre ďalšiu prácu. Konštatovalo sa, že v jazykovede sa ešte neprekonali všetky dôsledky krízového obdobia. Vyslovila sa požiadavka, aby jazykovedci vo svojej práci dôslednejšie a s väčšou rozhodnosťou uplatňovali princípy marxizmu-leninizmu. Väčšiu pozornosť treba venovať teoretickým otázkam, najmä problematike vzťahov jazyka a spoločnosti, jazyka a myslenia, teóriám sústavných opisov jazykových systémov, teórii spisovných jazykov, otázkam jazykovej politiky v socialistickom štáte. Žiada sa oživiť odborný záujem o otázky národných jazykov. Niektorým otázkam by sa mali venovať osobitné konferencie alebo sympóziá (napr. konferencia o vzniku a vývoji slovenčiny). V kádrovej politike treba dôsledne uplatňovať vedúcu úlohu strany. Sústavnú starostlivosť treba venovať výchove vedeckého dorastu. Všeobecná jazykoveda by sa mala zaviesť ako učebný odbor na univerzitách v Prahe a v Bratislave.

Na výsledky a podnety seminára z r. 1973 nadväzovala konferencia o marxistickej jazykovede, usporiadaná vedeckými kolégiami jazykovedy ČSAV a SAV v septembri 1977 v Olomouci. Na tejto konferencii sa osvetľovali a rozvíjali viaceré teoretické a metodologické otázky marxistickej jazykovedy, ako niektoré problémy filozofie jazyka, otázky marxistickej koncepcie jazyka, otázky vzťahu jazyka, myslenia a vedomia, uplatňovanie kategórií materialistickej dialektiky v jazykovednej metodológii, pojem systému a štruktúry, vzťah obsahu a formy v jazykovom znaku, vzťah kvality a kvantity v jazykovede a i. Osobitné referáty boli venované kritickému zhodnoteniu teórie pražskej školy a slovenského jazykovedného štrukturalizmu. Rokovanie uviedol obsiahly referát o sovietskej jazykovede a jej kontaktoch s našou jazykovedou. Materiály z konferencie vyšli v zborníku pod názvom K marxistické metodologii v jazykovědě (Praha 1980).

V priebehu sedemdesiatych rokov sa postupne realizovali takmer všetky podnety a odporúčania seminára z r. 1973, hoci nie v rovnakej miere. Nie-

ktoré úlohy majú dlhodobý alebo trvalý charakter. Naša jazykovedná produkcia, najmä časopisecká a zborníková zo sedemdesiatych rokov podáva presvedčivé svedectvo o tom, že sa princípy marxistickej metodológie a marxistickej teórie jazyka v našej jazykovede čoraz širšie uplatňujú. Viditeľný je užší príklon k sovietskej jazykovede. Naši jazykovedci častejšie publikujú v sovietskych jazykovedných časopisoch a zborníkoch. Prehĺbila sa spolupráca slovenských a českých jazykovedných pracovísk, rozvíja sa medzinárodná spolupráca. Uskutočnili sa viaceré významné konferencie. V r. 1974 usporiadala Slovenská jazykovedná spoločnosť za aktívnej účasti slovenských a českých jazykovedcov konferenciu o pôvode a najstaršom vývine slovenčiny. Uskutočnili sa aj iné akcie, ktoré mali význam pre rozvoj slovenskej jazykovedy.

Veľa sa vykonalo najmä na prehlbovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na marxistických základoch. Významným prínosom v tejto oblasti bola konferencia o teórii spisovného jazyka, ktorú usporiadala Slovenská jazykovedná spoločnosť v spolupráci so slovenskými i českými jazykovednými pracoviskami v januári 1976 v Smoleniciach. Materiály z tejto konferencie sú uverejnené v zborníku Z teórie spisovného jazyka (Bratislava, Veda 1979). V základných referátoch i vo viacerých diskusných príspevkoch sa poukázalo na nedostatky a jednostrannosti doterajších teórií spisovného jazyka a jazykovej kultúry a urobil sa seriózny pokus vypracovať novú teóriu spisovného jazyka, založenú na diferenciácii národného jazyka na formy jeho existencie. Hoci sa tento pokus nestretol so všeobecným súhlasom a vyvolal aj kritické pripomienky, jeho prínos je v tom, že prihliada na jazykovú situáciu v rozvitej socialistickej spoločnosti pri spolunažívaní dvoch rovnoprávnych blízkych národov v spoločnom socialistickom štáte. Tento pozitívny základ novej teórie treba ďalej rozvíjať a uplatňovať ho v jazykovej praxi i pri kodfikácii spisovného jazyka.

Dôležitým podujatím zameraným na zjednocovanie metód pri kultivovaní spisovného jazyka bola prvá medzinárodná konferencia o aktuálnych otázkach jazykovej kultúry v socialistických krajinách (Liblice, jún 1976). Materiály z tejto konferencie vyšli v zborníku Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti (Praha, Academia 1979). Na tejto konferencii sa vyslovila napr. téza, že norma spisovného jazyka sa stáva tým labilnejšou, čím rozmanitejším komunikačným a kultúrnym potrebám jazyk slúži. Pri kontaktoch príbuzných jazykov každý jazyk prijíma isté prostriedky druhého jazyka, iné neprijíma. Zdôraznilo sa, že ak má spisovný jazyk plniť svoje funkcie bez porúch, treba jeho používanie regulovať. Pri kodifikácii spisovného jazyka treba prihliadať na variantnosť výrazových prostriedkov. Prežitky jazykového purizmu, pokiaľ sa ešte vyskytujú, nemajú vo vyspelej socialistickej spoločnosti politický a naciona-

listický obsah, ale ostávajú na jazykovej rovine. Výsledky a závery z liblickej medzinárodnej konferencie sa postupne uplatňujú aj v našej praxi.

4. Uvedené akcie a podujatia, ako i trendy v publikačnej činnosti svedčia o tom, že v poslednom desaťročí sa vo vývine našej jazykovedy uplatňujú nové, pokrokové prvky. Teoretická práca sa čoraz dôslednejšie rozvíja na princípoch marxistickej filozofie a metodológie, pričom sú nám ukazovateľom cesty výsledky sovietskej jazykovedy a domáce pokrokové tradície; prehlbuje sa teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry na marxistických základoch; rozvíja sa spolupráca slovenských a českých jazykovedcov i širšia medzinárodná spolupráca pri skúmaní problémov spisovného jazyka a jazykovej kultúry v rozvinutej socialistickej spoločnosti; v našich jazykovedných časopisoch sa publikujú príspevky s tematikou jazyk a spoločnosť, spoločenská podmienenosť regulačnej práce v oblasti jazykovej kultúry; vďaka dôslednému uplatňovaniu leninských princípov v národnostnej politike KSČ posudzujú sa otázky vzťahov slovenčiny a češtiny triezvo, bez emócií a riešia sa na vedeckom základe; dokončujú alebo pripravujú sa nové kodifikačné príručky, ako je normatívny Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny, Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti a i.; dôležitou pomôckou pre prax je aj Česko-slovenský slovník, ktorý vyšiel r. 1979.

Takouto činorodou prácou na prospech spoločnosti slovenskí jazykovedci napĺňajú zmysel dokumentu Poučenie.

Gejza Horák

ŠTYRI REPLIKOVÉ SYNTAKTICKÉ KONŠTRUKCIE

V štúdii rozoberáme ustálené syntaktické konštrukcie reagujúce na predchádzajúcu skutočnú alebo z kontextu (zo situácie) vyvoditeľnú výpoveď, a to tak, že v replikovej výpovedi platnosť predchádzajúcej výpovede zamietajú, alebo jej časti rozlične obmedzujú a dopĺňajú. Povaha takýchto napospol expresívnych konštrukcií si vyžaduje analytický pohľad na kontext; pritom celý príslušný prehovorový celok chápeme ako dialóg v širšom zmysle (Karcevskij, 1931, s. 191).

Predmetom nášho rozboru budú tieto konštrukcie: 1. *vojna — nevojna (človeku treba jesť);* 2. *nechať robotu robotou (a odísť);* 3. a) *prísť príde, ale (neviem, čo s ním vybavíme),* 3. b) *(neviem, čo s ním vybavíme), ale prísť príde;* 4. *koleno ako koleno, ale (nohavice).*

1. Význam prvej konštrukcie sa dá všeobecne vysloviť konštatovaním: „Bez ohľadu na to, či platí (jestvuje) *a*, alebo platí (jestvuje) ne-*a*, platí výrok, ktorý nasleduje alebo na ktorý sa odkazuje.“ Lexikálne obsadenie tejto rozlučovacej antonymickej konštrukcie je takmer neobmedzené: môžu sa v nej uplatniť všetky druhy slov a ich tvary i združené pomenovania (prevzaté z predchádzajúceho kontextu). Rozlučovaciu antonymickú konštrukciu názorne predstavia dva príklady z novšej prózy.

— Tá cesta nad lomom tam už o dva roky nebude.
Starec takmer vykríkol: — Akože nebude, priateľko! Veď je to storočná cesta.
— A pre nás — za nás, nech je aj tisícročná! Podnik vykúpil pasienok až po horu, a pokiaľ je naše, potiaľ vyťažíme. *Cesta — necesta,* nám je to jedno. (Chudoba)

— Všetko je tak asi preto, lebo sa to tak pánubohu ľúbi — povedal Šimon. — *Ľúbi — neľúbi,* darmo, svet napreduje... — povedal Lantaj a odmlčal sa. (Jonáš)

V prvom príklade hovoriaci A vyslovuje realizáciu istého zámeru; hovoriaci B namieta, že realizácia zámeru má závažnú prekážku; hovoriaci A však rezolútne vyhlasuje, že zámer sa uskutoční bez ohľadu na prekážku. Do rozlučovacej konštrukcie vstupuje tu substantívum a jeho antonymum s predponou *ne-*. Konštrukcia *cesta — necesta* vo vzťahu k súvetiu, ktoré stojí pred ňou *(pokiaľ je naše, potiaľ vyťažíme),* má funkciu okolnostného určenia.

V druhom príklade hovoriaci A vyslovuje, že stav vecí (pokrok) azda spôsobuje vôľa nadprirodzenej bytosti; hovoriaci B neprijíma predpoklad spolubesedníka a pomocou konštrukcie vyhlasuje, že pokrok nezávisí od tejto príčiny a že napredovanie sveta pokračuje bez ohľadu na ňu. Do rozlučovacej konštrukcie tu vstupuje dvojica antonymických slovesných tvarov *ľúbi — neľúbi* a vo vzťahu k výroku, pred ktorým stojí, je zasa určením okolnosti.

Poznámka. — V tomto druhom prípade po konštrukcii (okolnostnom určení) je častica *darmo* vo význame „to nezaváži“; možno ju vynechať, lebo jej obsah je už implicitne zahrnutý v konštrukcii.

V obidvoch príkladoch rozlučovacia antonymická konštrukcia je vlastne eliptická príslovková veta, ktorú dopĺňa kontext (situácia). Konštrukcia môže mať explicitnejšiu formu s rozlučovacou spojkovou dvojicou *či — či.* Ukážeme to na príklade z ľudovej slovesnosti.

Popolvár sa podoberá zachrániť kráľove dcéry. Kráľ mu o nich vraví: „Tie sú už tam a nik nevymôže ich z pazúrov tých drakov. Na to, synák, nedávaj sa ani ty, bo tam zahynieš.“ „Zahyniem, nezahyniem, poručeno bohu. Ale mne vy už aspoň cestu ukážete k tým drakom.“ (Dobšinský) Okrem základného variantu *zahyniem — nezahyniem (zahyniem, neza-*

hyniem) konštrukcia môže mať tieto varianty: *či zahyniem, či nezahyniem/zahyniem, či nezahyniem/zahyniem, či nie.* Osoba slovesa prevzatého z predchádzajúceho kontextu je daná striedaním osoby v dialógu. Niekoľko príkladov:

[Dobre, že sa ukazuje bohatá úroda.] *Vojna — nevojna,* človeku treba jesť. Jesť musí sedliak, no jesť musí aj jeho synček, čo čistí flintu... (Šikula) — Učiteľ a horší je ako posledný cigán. Dávala mu [matka] pocítiť, že v jej očiach náramne upadol. *Učiteľ — neučiteľ,* spľuhavel si sa, takého ja mám syna... (Beňo) — Čo si doktor Mate o mne pomyslí? — Čo by si myslel, hádam sa len za to nehanbíš? — *Hanbím — nehanbím,* ale veď sama si vravela, že sa nepatrí hovoriť pred cudzím mužom o pocitoch ženy. (Štrelinger) — Píšťalka sa dal s Trúbelkovou [milou] zosobášiť. Chudák Trúbelka plakal od jedu... Ale čo mal robiť: *plač, neplač* — jeho milá, premilená nemohla sa už k svojmu nešťastnému Trúbelkovi vrátiť. (Kukučín) — Ale, pani kolegyňa, ja že som vám podrýval autoritu? Myslíte to vážne? — *Podrýval — nepodrýval,* ale stále som vás cítila voľakde za chrbtom. (Beňo) — [Eva] „Žena premeniť sa vo psa! Braček, nepleť také hlúposti!" [Adam] „No, to bolo tak, *či veríš, či neveríš.* Ja som od strachu padol do bútľavej vŕby a pobil som hrnce i fľašky. (Kukučín)

Situačný základ rozlučovacej antonymickej konštrukcie typu *vojna — nevojna (človeku treba jesť), dážď — nedážď (ideme)* ukazuje, že hovoriaci ňou vyslovuje nepodmienenú platnosť ňou uvádzaného výroku (neraz i gnómického), alebo rezolútnosť svojho rozhodnutia konať (nekonať) bez ohľadu na okolnosti (či ho budú v činnosti hatiť, alebo do nej pobádať). Variant *či a — či ne-a* môže mať pri určitých slovesných tvaroch takéto štylistické obmeny: *či veríš, či neveríš/veríš, či neveríš/veríš, či nie...; či by si veril, či by si neveril...; ver — či/alebo never, ver — či/alebo nie.*

Jednotky dvojdielnej rozlučovacej antonymickej konštrukcie sa v pravopise oddeľujú pomlčkou (častejšie) alebo čiarkou: *a — ne-a/a, ne-a.*

Na rozdiel od príslušného výrazu v predchádzajúcom kontexte, na ktorý sa reaguje (naznačujeme to odkazovacou značkou ←), v preberanej rozlučovacej konštrukcii sa uplatňuje úspora, bežná v hovorových prejavoch: *podrýval som vám autoritu ← podrýval — nepodrýval; pánubohu sa ľúbi ← ľúbi — neľúbi; páčiš sa mu ← páčim — nepáčim; písali ste ← písali — nepísali; budeš sa mi smiať ← budem — nebudem/smiať — nesmiať* atď. Aj tým sa naznačuje významová i formálna zviazanosť konštrukcie s kontextom (situáciou).

Z dvojdielnej rozlučovacej antonymickej konštrukcie vznikli a vznikajú frazeologické jednotky majúce platnosť príslovky, napr. *(ísť) cesta-necesta, (biť) hlava-nehlava.* Na rozdiel od preberanej replikovej syntaktickej konštrukcie píšu sa so spojovníkom (Horák, 1957).

2. Druhá konštrukcia *nechať robotu robotou (a odísť)* sa skladá z aktívneho tvaru slovesa *nechať* a z akuzatívu a inštrumentálu toho istého sub-

stantíva: nechať $+S_A + S_I$. Je to spojenie prechodného slovesa *nechať* s dvojitou väzbou. Väzba s akuzatívom je základná a v nocionálnom prejave vecne postačujúca; väzba s inštrumentálom ju expresívne zvýrazňuje (akoby predlžuje). Význam expresívnej väzobnej konštrukcie slovesa *nechať* možno všeobecne opísať výrazom „prestať sa zaoberať príslušnou vecou".

Jej použitie v kontexte sa dá charakterizovať takto: pod tlakom inej povinnosti, objektívnej okolnosti, subjektívnej záľuby, so zreteľom na iný záujem prestať sa zaoberať danou vecou a dať prednosť inej (venovať sa inej). Priehľadne to naznačuje význam slovesa *nechať* (porov. väzbu *nechať + inštr.* s väzbou *ostať + inštr.*). Expresívna väzbová konštrukcia slovesa *nechať* je charakteristická pre reprodukovanie situácií, keď sa príslušná osoba rozhoduje medzi dvoma motívmi konania podľa modelu *Mám pokračovať v tom, čo práve robím, alebo začať robiť voľačo inšie?/Mám realizovať svoje pôvodné rozhodnutie, alebo upustiť od neho?* a zdôraznene vyjadruje zrieknutie sa pôvodnej činnosti. Príklady:

Ak by sa i Priehrada tu postavila, raz sa zosype a voda zaleje celý kraj. Ostatne už sa rozmýšľa o tom *nechať stavbu stavbou.* (Mináč) — [Majster Guldán sa rozhoduje, či neskončiť robotu] Nervózne sa obzeral, pripravený na Jakubov útok, ktorému sa dalo predísť, beztak už o takomto čase *nechávali robotu robotou,* no dnes, keďže Jakub už pred hodnou chvíľou prestal pracovať, mohlo by to vyzerať ako ústup. (Šikula) — [Fedor] Akosi vytušil, že miesto v lietadle do Bratislavy nedostane. Zaváhal, či by neurobil lepšie, keby *nechal letenku letenkou* a vrátil sa s Karlou tak, ako plánovali. (Izakovič) — [Líštička] Prezradím vám veľké tajomstvo: vlk sa náramne bojí včiel. Keď sem príde, začnite nahlas bzučať. Uvidíte, že *nechá jahňa jahňaťom* a utečie kadeľahšie. (prel. J. Ozábal) — No kmotra Trnkovie nemohla toto všetko [čo zažil Krt „v tom širokom svete"] zadržať na jazyku. Vedieť, že Krt je doma, a nikomu to nepovedať bol by pre ňu neodpustiteľný hriech. *Zápražku nechala zápražkou* a bežala do Rapavých na priadky. (Kukučín)

Expresívna väzobná konštrukcia slovesa *nechať* vyjadruje, že osoba označená v podmete vety sa prestáva zapodievať tým, čo ju dovtedy zamestnávalo (zaujímalo, zaväzovalo), lebo iné voľačo sa stalo dôležitejším, vhodnejším, príjemnejším, alebo vyjadruje zdôraznene iba to, že sa subjekt prestal zaoberať vecou; napr. *nechať knižky knižkami, n. kormidlo kormidlom, n. rozlúčku rozlúčkou, n. časopis časopisom, n. výťah výťahom, n. obed obedom, n. háby hábami, n. cestu cestou, n. ploštice plošticami, n. škrečka škrečkom, n. poslucháčov poslucháčmi, n. baču bačom.* — V konštrukcii sa môže uplatniť aj priezvisko: *Tvaroh stal si do maštaľných dverí, ruky si na prsia založil, že sa ho Pilulka ešte ďalej opýta niečo. Ale Pilulka n e c h a l T v a r o h a T v a r o h o m, pobral sa preč.* (Kukučín)

Vecný (nocionálny) obsah expresívnej väzobnej konštrukcie slovesa

nechať sa dá vyjadriť väzbou s akuzatívom: expr. *nechať robotu robotou/ robotu nechať robotou* = nechať robotu (tak).

3. Tretia konštrukcia *prísť príde, ale (neviem, čo s ním vybavíme)* s variantom *(neviem, čo s ním vybavíme), ale prísť príde* sa skladá z neurčitku (pomenovacieho tvaru slovesa) a z určitého tvaru toho istého slovesa. Pri jej zvukovej realizácii sa polokadenciou naznačuje, že nevyhnutne bude nasledovať obmedzovací výraz alebo veta, najčastejšie po odporovacej spojke (objektívne poradie). Obmedzovací výraz alebo obmedzovacia veta môže stáť i pred infinitívnou konštrukciou; konštrukcia je vtedy na konci súvetia a polokadencia stojí pred ňou (subjektívne poradie). Keď infinitívna slovesná konštrukcia stojí pred obmedzovacím výrazom, možno medzi infinitív a určitý tvar toho istého slovesa vsunúť časticu *síce*, ktorej obsah je vlastne implicitne prítomný a v reči polokadenciou za konštrukciou naznačený: *prísť s í c e príde, ale (neviem, čo s ním vybavíme).* Pri subjektívnom poradí, časticu *síce* možno umiestiť pred obmedzovací výraz: *síce (neviem, čo s ním vybavíme), ale prísť príde.* Ukazuje sa, že vo vzťahu viet sa hlási prípustkový vzťah (*Hoci príde, neviem, čo s ním vybavíme* — porov. Ružička, 1968).

Lexikálne obsadenie infinitívnej obmedzovacej (prípustkovej) konštrukcie je prevzaté z predchádzajúcej výpovede alebo sa vyrozumieva z jej významu. Konštrukciou hovoriaci naznačuje, že pokladá za potrebné (vhodné a pod.) obmedziť pravdivosť výpovede spolubesedníka alebo i svojej vlastnej v jej prísudkovej časti vyjadrenej slovesom. Najprv príslušný dej pomocou pomenovacieho tvaru (neurčitku) postaví do stredu pozornosti (že ide uvažovať v jeho okruhu), potom ho v príslušnom tvare zopakuje podľa predchádzajúcej výpovede, napr. *prísť (ne)príde...* a napokon po odporovacej spojke pripojí obmedzovaciu vetu alebo obmedzovací výraz.

Infinitívna slovesná obmedzovacia konštrukcia je charakteristická pre repliky, ktorými sa presviedčavo odpovedá na (pochybovačné) zisťovacie otázky.

Ako prvý uvedieme taký príklad, v ktorom sa najprv uplatňuje bežné vyjadrenie a za ním zdôrazňujúco sa pridáva expresívne vyjadrenie, ktoré má formu osamostatnenej infinitívnej konštrukcie: *Myslíte, že farár príde...? — zapochyboval Šimon. — Príde! — odpovedal s určitosťou Lantaj. — Príde. Čo s ním vybavíme, tož to teda neviem. Ale p r í s ť p r í d e...* (Jonáš)

Ďalšie príklady:

Ako si skončil...? — Chválitebne, zo začiatku mi to nešlo... — Cielil si vari na výbornú...? — *Cieliť som necielil,* ale mohlo sa mi to podariť... pätnásti boli výborní... (Jonáš) — Veď ste rozumní ľudia, čoho sa máte báť? — *Báť sa*

nebojíme, ale môžeme vyviesť dajakú hlúposť. (prel. Ľ. Nogeová) — [Dedo] — Vidíš, vyhrešil si ma a ja som celkom rád. — No dobre, dosť už... — zamračil sa Denis Ivanovič. — Nemám to rád... radšej si zajedz! — *Zajesť si zajem* [hoci si ma vyhrešil] — prikývol dedo. (prel. J. Lackovičová) — [Svák hľadá papuče.] Mariška stála pri dverách a Svák zatiaľ zamyslene uvažovali: Ale mal som ich ja od lanského roku na nohách?(...) Ani neviem. Aspoň sa nezodrali. *Zodrať sa nezodrali,* ale veru neviem, kde by mohli byť. (Lazarová) — Len čo Vaše Veličenstvo prikáže, mesto obsadíme. *„Prikázať by som prikázal,"* znela odpoveď zamrmlaná do fúzov. [ale, nuž ale] „Veľmajster, už teraz ste v tom ťažkom plášti celý premočený." (prel. Ľ. Rampáková) — Prišla noc, a predsa sa jej nechcelo do postele. Vlastne, *chcieť sa jej chcelo,* iba zrazu sa bála nočnej samoty. (Jonáš) — [V danej situácii by sa mohlo predpokladať, že ženáči i tancujú.] *Tancovať netancujú,* veď sa im ani nesvedčí — sú už starci, no vynašli si predsa zábavu. (Kukučín) — Skry sa mi tam hneď pri dverách do toho suda s perím, tam ti bude aspoň mäkuško a *vykutiť ťa tam nevykutí* ten môj starý. (Dobšinský) — V obchode naproti mestskému domu sa ženy zdržia dlhšie ako minútu — dve, hoci *kupovať tam nekupujú nič.* (Jarunková) — Ružene sa zdalo, že muža už nebavilo ani gazdovstvo [teda ani kosenie]. *Kosiť kosil,* ale už neskúmal po sebe ani po iných strnisko v každom radku. (Jaroš) — Kúpil som aj listový papier, no list som nepísal. *Chystať som sa chystal.* (Dzvoník) — Dedinou letí novina. — Mišík už kosí Pod bučinou! Keď ho pristavia, keď mu v nedeľu jeho prvenstvo závistlivo i žartovne vyhadzujú na oči, tváři sa vážne a ustarostene. — Kdeže, páni moji... Čože ja... *Začať som začal,* ale vy budete mať všetci skôr seno doma ako ja! (Beňo) — ... Každá rodina má latkami oddelený cárok na drevo a uhlie. Náš je prvý z kraja. Nie je veľký, ale *pomestiť sa doň pomestíme.* (Jarunková) — Skoro by sme o ňom [o Janovi] mohli povedať, že vyrástol na ulici [teda i darebáčil, zaháľal]. Jano by nás však trochu poopravil. — Na ulici? To je pravda. Lenže ja som rástol aj v poli a vo viniciach. V prírode. A *zaháľať som zriedkakedy zaháľal.* (Šikula) — *Páčiť sa nový stroj páči,* ale [no/ibaže] kto ho vyrobí? (tlač)

Pridávame ďalšie príklady s minimálnym kontextom (šipka naznačuje, že spolubesedník odkazovo nadväzuje):

Dom je biedny ← ale *zosypať sa to nezosype.* (Šikula) — Žijeme dlho spolu [predpoklad, že sme sa neraz i pohádali], ale *odpytovať sme jeden druhého nikdy slovami neodpytovali.* (Lazarová) — Nenavádzam ← [spoločník hovoriaceho synonymne potvrdzuje] *nahovárať človek nikoho nenahovára.* (Lazarová) — Ako nažívate? ← *Túžiť po mne bohvieako netúži,* no potrebuje ma. (prel. M. Breznický) — Mal by sa poradiť ← poradí sa, ale *urobiť urobí,* čo mu ja prikážem. (Lazarová) — Ako vidieť, kravy nečistili ← ale *kŕmiť ich kŕmili.* (Jonáš) — Mama sa mi vyhráža [bolo by prirodzené, keby som sa ozval], ale *ozvať sa neozvem.* (Šikula) — Nebola som úradne zamestnaná [preto nemám dôchodok] — ale *robiť som robila.* (Šikula) — Počuli sme, [ale] *vidieť sme nevideli nič.* (preklad Ľ. Rampáková) — Našiel som dvoch mŕtvych, neprezeral som ich ← [ale] *vidieť si ich predsa videl! — Napadli kráľa a poranili* [predpokladá sa, že sa zľakol], [ale] *zľaknúť sa ani nezľakol.* (prel. Ľ. Rampáková)

Z príkladov zisťujeme: infinitívna obmedzovacia konštrukcia preberá

infinitívom rámcovaný a zdôraznený určitý slovesný tvar z predchádzajúceho kontextu, ibaže kategória osoby sa v ňom obmení tak, že zodpovedá striedaniu prvej a druhej osoby v dialógu; jeho kategória času a spôsobu korešponduje s kategóriami v slovesnom tvare, na ktorý reagujúco nadväzuje, a to v súlade s ich používaním v základnej funkcii a v odvodených (sekundárnych) funkciách; určitý slovesný tvar elipticky zastupuje celý slovesný prísudkový výraz, ako je bežné v situačnom dialógu a v hovorovom štýle vôbec.

Infinitívnu obmedzovaciu konštrukciu *(báť sa nebojí)* uvádza J. Ružička (1955, s. 274—275) ako vytýčený prísudok v rámci štúdie o vytýčenom vetnom člene a potom i v knižnej monografii o neurčitku (Ružička, 1956, s. 173); infinitív v nej kvalifikuje na rozdiel od V. Šmilauera (1966, s. 307) ako zdôrazňovací. V diskusii o vytýčenom vetnom člene sa poukázalo (Pauliny, 1955, s. 109), že konštrukcia typu *báť sa nebojí, ale...* má špeciálnu problematiku; nastolili sme ju a usilujeme sa ju riešiť v tomto článku.

V spomenutej štúdii o vytýčenom vetnom člene a potom i v knižnej monografii J. Ružička konštatuje, že konštrukcia *báť sa nebojí* nebýva rozvitá. Je to zvyčajne tak najmä preto, že rozvíjacie výrazy sa rozumejú z kontextu. Ak je infinitívna konštrukcia (zriedka) rozvitá, jej rozvíjajúcimi členmi — ako ukazujú doklady (a konštatoval to i J. Ružička) — býva predmet a príslovkové určenie. Z našich príkladov sú to tieto prípady: *vykutiť ťa tam nevykutí; kupovať tam nekupujú nič; pomestiť sa doň pomestíme; zaháľať som zriedkakedy zaháľal; odpytovať sme jeden druhého nikdy slovami neodpytovali; nahovárať človek* (= vo funkcii neurč. os. zámena) *nikoho nenahovára; kŕmiť ich kŕmili; vidieť si ich predsa videl.*

Pristavíme sa v tejto súvislosti pri dvoch prípadoch, a to: *Túžiť po mne bohvieako netúži a chcieť sa jej chcelo.* V prvom prípade rozvíjacie členy *po mne* (predmet), *bohvieako* (prísl. urč. miery) určujú celý výraz, teda neurčitok aj jeho určitý slovesný tvar. Overuje sa to i tým, že rozvíjacie členy možno premiestniť pred neurčitok aj za určitý slovesný tvar: a) *bohvieako túžiť po mne netúži,* b) *túžiť netúži po mne bohvieako.* Aj pri takomto umiestnení rozvíjacie členy bližšie určujú infinitívnu konštrukciu ako celok, a nie azda osobitne infinitív a osobitne určitý slovesný tvar. V druhom prípade *chcieť sa jej chcelo* tvar osobného zámena *jej (mi, ti, nám, vám, im)* nie je rozvíjacím členom; je súčasťou zloženého tvaru neosobného slovesa, oddelenou zámennou osobnou morfémou (porov. *chcem — chce sa mi*).

Súvetie s infinitívnou konštrukciou môžu uvádzať častice a časticové výrazy *veď, nuž veď, no veď, vlastne, predsa* atď. alebo zriedka — keď

konštrukcia stojí na konci súvetia — spojka *hoci* (... *hoci kupovať tam nekupujú nič* = ale kupovať tam nekupujú nič).

Obmedzovacia veta alebo obmedzovací výraz sa za infinitívnu konštrukciu pripája alebo pomocou odporovacej spojky (najčastejšie), ďalej bez spojky (odporovací vzťah je daný kontextom) alebo po podmieňovacom tvare slovesa v konštrukcii aj spojkou *keby (dať by sa dalo, keby ...)*.

Obsahová platnosť infinitívnej konštrukcie, resp. celého súvetia, do ktorého patrí, sa vlastne pohybuje na osi áno — nie, pritom konštrukcia s kladným tvarom určitého slovesa *(prísť príde, ale ...)* oslabuje kladné tvrdenie, čiže naznačuje smerovanie (tendenciu) k „nie," naproti tomu konštrukcia s negatívnym tvarom *(prísť nepríde, ale ...)* oslabením negatívneho tvrdenia naznačuje smerovanie (tendenciu) k „áno". Táto obsahová kvalita infinitívnej konštrukcie je charakteristický prvok určujúci jej štylistickú hodnotu (porov. na morfologickej rovine významový vzťah samostatne použitých komparatívov typu mladší = ešte nie starý, starší = už nie mladý). Pohyb obsahovej platnosti infinitívnej konštrukcie medzi áno — nie názorne podoprie príbuzná repliková konštrukcia všeobecne označená áno i nie čiže raz áno raz nie. Hovoriaci ju použije vtedy, keď nechce (nemôže) konštatovať, že sa dej naozaj (naplno) koná, ale ani to, že sa naozaj nekoná, lebo raz sa koná, raz sa nekoná. Takéto výpovede takisto charakterizuje váhavosť hovoriaceho ako výpovede s infinitívnou konštrukciou. Znázorní to príklad:

Vilma, ja som si myslel, že už je Imriško zdravý a že aj spolu vychádzate. — Rudenko, veď aj mne sa zdá, že je už zdravý. Hocikedy ma aj sám o tom presviedča, no niekedy mám pocit, akoby sa na mňa hneval. A niekedy sa i naozaj hnevá. *Aj vychádzame, aj nevychádzame.* (Šikula)

Hoci konštrukcia *vychádzame, aj nevychádzame/aj vychádzame, aj nevychádzame* je podľa významu blízka infinitívnej konštrukcii *vychádzať vychádzame, ale ...* (chápeme ju v okruhu „áno") i jej druhému (zápornému) členu *vychádzať nevychádzame, ale ...* (chápeme ho v okruhu „nie") — lebo vlastne zhŕňa význam kladného i záporného jej člena —, nie je svojím významom úplne zhodná ani s jedným z jej komplementárnych členov.

4. Štvrtá konštrukcia typu *koleno ako koleno, ale (nohavice)* vyslovuje výhrady k voľbe predchádzajúcej výpovede ako celku alebo k jej hociktorej časti (porov. Mlacek, 1976, s. 141). Podľa toho môže byť lexikálne obsadená hocakým slovom, slovným spojením a jeho tvarom. Všeobecne ju zaznačíme schémou: *a ako a, ale b.* Konštrukcia má význam „ani nie tak *a* ako *b*". Zvuková realizácia jej prvej časti *a ako a* je zakončená obligátnou polokadenciou; tá naznačuje, že nasleduje vyjadrenie toho, na čo treba prednostne upriamiť pozornosť *(..., ale b).* Prvú časť koštrukcie *(a ako a ...)* treba odlišovať od „egalitnej" konštrukcie *a ako a* (napr. *ovca ako ovca* =

jedna ako druhá) zakončenej kadenciou. — Ukazuje sa, že konštitutívnym prvkom preberanej konštrukcie je intonácia; treba ju preto zapisovať v podobe *a ako a, ale* . . . (napr. *voz ako voz, ale seno na ňom*). Pritom (ako je to pre dialóg charakteristické) implicitne preberá znenie výpovede, z ktorej sa jej lexikálna jednotka vyňala. Konštrukciou sa nevyslovuje odmietnutie zreteľa na to, na čo sa prv upriamila pozornosť, len sa pripomína, že viacej zaváži zreteľ na čosi inšie („platí síce zreteľ na *a*, ale viacej zaváži zreteľ na *b*"). Príklady:

[Ondro Puchor neobozretne povie Janovi Machajovi, že jeden z juncov, ktoré kupoval bez jeho rady, zakáša. Veľmi si tým u Jana ublížil, preto lamentuje pred ženou.] „Jaj, čo som plietol tým nešťastným jazykom!" vyčítal si Ondro. „Ale kto sa nazdal, že si tak vezme na nos? A vonkoncom ja to tak nenechám. *Zárobok ako zárobok* (= ani mi tak nejde o zárobok): *ale* vieš, ťažko mi je, ak si nájde druhého pohoniča do oračky." (Kukučín) — Tak vy máte aj sestru. — Našťastie iba jednu. — Čo . . . vari je taká zlá? — *Zlá ako zlá, ale* rozmaznaná ako princezná. (Chudoba) — Tak sa napravila. — *Napravila ako napravila.* Po týždni musel som ju zaviesť do nemocnice. (Švantner) — [Richtárka vyčíta starému Sýkorovi neporiadok v dome.] „*O mňa ako o mňa*", odpovedá on, keď už vyšli z dvora, „o mňa sa vy netrápte. *Ale* dievku si strežte!" (Kukučín)

Ďalšie príklady bez kontextu: *noha ako noha, ale čo nohavica; (no) tvár ako tvár, ale nos; čakať ako čakať [nejde o čakanie: vy ľahko počkáte], ale kde vziať peniaze.*

Dakedy sa konštrukciou *a ako a* . . . (polokadencia) len oslabí platnosť tvrdenia v predchádzajúcej výpovedi, napr.: *Tu som bol celý čas, — odvetil prievozník. — Žena je odtiaľto. — Tak si sa teda hlásil za Maďara? — H l á s i l a k o h l á s i l.* (Habaj) — *Hlásil ako hlásil* s kontextovo naznačeným tvarom 1. os. jedn. čís. muž. r. má význam „ani nemožno celkom povedať, že by som sa bol hlásil", [lebo však viete, ako to za Horthyho bolo na obsadenom území].

Možnosťou zacieliť sa na hociktorú časť skutočnej alebo kontextovo danej (potenciálnej) výpovede je daný takmer neobmedzený výber pri lexikálnom obsadení tejto konštrukcie. Táto črta zbližuje z vonkajšej stránky konštrukciu *a ako a, ale b* s tou, ktorú sme tu prebrali ako prvú, teda s rozlučovacou antonymnou konštrukciou *a — ne-a, platí (stane sa), čo nasleduje.*

Zhŕňame:

1. Všetky štyri prebrané syntaktické konštrukcie: prvá *a — ne-a, platí . . .;* druhá *nechať* $+S_A$ $+S_I$ *(a . . .);* tretia V_{infin} + V_{fin}, *ale . . .;* štvrtá *a ako a, ale b* sú replikové. Majú dialogické prehovorové východisko (pozadie) a sú charakteristické pre rozvažujúco zacielené hovorové prejavy. Uplatňujú sa v umeleckom jazykovom štýle.

2. Svojím lexikálnym obsadením (tým, že sa v nich môžu uplatniť všetky

slovné druhy a tvary) zbližuje sa prvá konštrukcia *(a — ne-a, platí...)* so štvrtou *(a ako a, ale b)*.

3. Psychický stav hovoriaceho pri prvej konštrukcii *(a — ne-a, platí...)* charakterizuje rezolútnosť, pri druhej *(nechať* $+S_A + S_I$ *a...)* ho charakterizuje rezignovanie. Druhá a tretia konštrukcia *(nechať* $+ S_A + S_I$ *a...;* $V_{infin} + V_{fin}$*, ale...)* sú slovesné; v druhej má zdôrazňovaciu funkciu substantívum v inštr. (S_I), v tretej infinitív (V_{infin}).

4. Názvy konštrukcií: *a — ne-a, platí...* — rozlučovacia antonymická; *nechať* $+S_A + S_I$ *(a...)* — väzobná expresívna k. slovesa *nechať;* $V_{infin} + V_{fin}$, ale... — infinitívna obmedzovacia; *a ako a, ale b* — rektifikujúca.

5. Nastolená problematika patrí do nadvetnej syntaxe z okruhu hovorového štýlu a do syntaktickej problematiky frazeológie (Mlacek, 1977, s. 75).

6. Všetky prebrané konštrukcie sa zaraďujú i do frazeológie a v syntaxi by sa mali rozoberať ako osobitné (expresívne) prípady.

7. Význam častice *ako* v konštrukcii *a ako a, ale b* treba zaznačiť v slovníku (pri hesle *ako*) a význam expresívnej väzobnej konštrukcie *nechať robotu robotou* sa má zaradiť do hesla *nechať*.

Na záver uvádzame prehľadnú tabuľku:

Konštrukcie	Príklady
1. a — ne-a, (platí...)	Dážď — nedážď, (hráme).
2. nechať $+S_A +_I$ (a...)	Nechať robotu robotou (a odísť).
3a. $V_{infin} + V_{+fin}$, (ale...)	Zabávať sa zabávali, (ale netancovali).
3b. $V_{infin} + V_{-fin}$, (ale...)	Napísať nenapísal, (ale sa chystal).
4. a ako a, (ale b)	Voz ako voz, (ale seno).

Literatúra

HORÁK, G.: Slovné spojenia so spojovníkom. Slovenská reč, *22*, 1957, s. 20—39.
KARCEVSKIJ, S.: Sur la phonologie de la phrase. Travaux du Cercle linguistique de Prague. 4. Praha 1931, s. 188—227.
MLACEK, J.: Syntaktická frazeológia. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 134—144.
MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 120 s.
PAULINY, E.: Vysunutý vetný člen. Slovenská reč, *20*, 1955, s. 107—109.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 405.
RUŽIČKA, J.: Vytýčený vetný člen. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 269—275.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, s. 184.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966, s. 574.

Ján Kačala

SÉMANTIKA A TVORENIE SLOVIES TYPU **ZNEVÝHODNIŤ** A **ZNEVÝHODNIEŤ**

Slovesá typu *znevýhodniť* a *znevýhodnieť* predstavujú v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny osobitnú skupinu, zreteľne vymedzenú najmä zo slovotvornej stránky: tvoria sa z menných a slovesných základov v zápornej podobe komplexne predponou *z-* a príponou *-iť* (v nedokonavej podobe jej zodpovedá prípona *-ovať*), resp. príponou *-ieť*, charakteristickou pre slovesá s významom zmeny stavu. V slovotvornej literatúre sa pri takom type tvorenia hovorí o rozštiepenej (prerývanej) morféme. Napr. z adjektívneho základu *nevýhodný* sa utvára činnostné sloveso *znevýhodniť*, jeho nedok. podoba je *znevýhodňovať*, a stavové sloveso *znevýhodnieť*. Podobne z adjektívneho základu *nehybný* je činnostné sloveso *znehybniť*, v nedok. podobe *znehybňovať* a stavové sloveso *znehybnieť*. Alebo zo substantívneho základu *nepriateľ* sa utvára sloveso *znepriateliť*, v nedok. podobe *znepriateľovať*. Zo základu slovesa *nevážiť si* (resp. staršieho *nevážiť*) je odvodené sloveso *znevážiť* a k nemu nedok. podoba *znevažovať*. Pri deverbatívach na rozdiel od denominatív je okrem zápornej podoby základu slovotvorným prostriedkom iba predpona *z-*.

Tým sme už aj naznačili, že slovesá typu *znevýhodniť* sa tvoria zo záporných základov adjektívneho, substantívneho a slovesného typu. Živý je najmä typ s adjektívnym základom, ostatné dva typy sú zriedkavejšie. (O problematike tvorenia slovies z prídavných mien napísala dôkladnú štúdiu M. Marsinová, 1958; v nej sa uvádzajú aj viaceré príklady na slovesá typu *znevýhodniť* a *znevýhodnieť;* niektoré takto tvorené slovesá možno nájsť aj v práci J. Horeckého, 1959, s. 185, 201.) Kvantitatívny pomer medzi typom s adjektívnym základom a ostatnými dvoma typmi možno vyjadriť asi tak, že počet slovies utvorených z adjektívnych základov je o viac ako dva razy väčší než počet slovies utvorených zo substantívnych a slovesných

základov dovedna, pričom, ako sme už spomenuli, popri deadjektívnych slovesách s činnostným významom jestvujú v niektorých prípadoch paralelne aj slovesá s významom zmeny stavu, resp. jestvujú iba slovesá s významom zmeny stavu.

Slovotvorný typ, podľa ktorého sa tvoria slovesá typu *znevýhodniť* — najmä z adjektívnych základov —, je blízky slovotvornému typu, podľa ktorého sa tvoria slovesá z paralelných adjektívnych, substantívnych a slovesných základov v kladnej podobe, napr. *krivý — skriviť, pestrý — spestriť, potvora — spotvoriť*. Jestvujú dokonca totožné základy, ktoré slúžia na odvodzovanie slovies tak v kladnej, ako aj v zápornej podobe, napr. *jasný — zjasniť* a *nejasný — znejasniť, ľudský — zľudštiť* a *neľudský — zneľudštiť, mravný — zmravniť* a *nemravný — znemravniť, presný — spresniť* a *nepresný — znepresniť, prístupný — sprístupniť* a *neprístupný — zneprístupniť, úrodný — zúrodniť* a *neúrodný — zneúrodniť, priateľ — spriateliť* a *nepriateľ — znepriateliť*. Rozdiel medzi typom *pestrý — spestriť* a typom *nevýhodný — znevýhodniť* je iba v jestvovaní zápornej častice *ne-* v základovej časti rozoberaného slovotvorného typu. Inač sú obidva slovotvorné typy zhodné a aj ich výsledck — predponové dokonavé slovesá typu *spestriť*, resp. *znevýhodniť* — je zhodný: sú to činnostné slovesá s kauzatívnym významom „urobiť takým, ako vyjadruje základ". No práve jestvovanie záporovej častice *ne-* v základe slovies typu *znevýhodniť* predstavuje výrazný sémantický a formálny znak tohto slovotvorného typu a jeho výsledku, t. j. príslušného typu slovies, ktorým sa tento slovotvorný typ odlišuje od všetkých ostatných typov.

V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že relevantnou zložkou slovotvorného typu, ktorým vznikajú slovesá typu *znevýhodniť*, je predpona *z-*. Iné predpony sa na tvorenie slovies zo základov v zápornej podobe používajú iba ojedinele: ide o predponu *o-* v slovesách *onezdravieť, oneskoriť sa*, o predponu *od-* v slovese *odnechcieť sa* a o predponu *za-* v slovesách ako *zanedbať, zaneprázdniť, zanevrieť*. Predpona *z-* je integrálnou súčasťou slovotvorného postupu, ktorým sa tvoria slovesá typu *znevýhodniť*, zrejme preto, že má iba funkciu robiť príslušné sloveso dokonavým a nepridáva k sémantike základu nijaký lexikálny význam, resp. významový odtienok.

Záporová morféma *ne-* nie je v slovotvornom základe, z ktorého sa tvoria slovesá typu *znevýhodniť*, voľná, lež predstavuje pevnú súčasť slovotvorného základu: zápornú podobu slovotvorného základu možno teda pokladať za lexikalizovanú. Toto naše tvrdenie možno podoprieť aj Slovníkom slovenského jazyka, ktorý v 2. zväzku uvádza v osobitných heslách takmer všetky záporné podoby slov slúžiacich ako slovotvorný základ slovies typu *znevýhodniť*. Svedčí to o tom, že rozoberaný slovotvorný typ predpokladá ak nie priamo plný, tak aspoň vysoký stupeň lexikalizácie zápornej podoby slovotvorného základu. Z prídavných mien sú to napr. podoby *nejasný, nehybný, necitlivý, nečistý, neľudský, nemožný, nemravný, neplatný, nepresný, nešťastný;* z podstatných mien podoby *nepriateľ, neúcta, nepokoj, netvor, nechuť;* zo slovies sa v Slovníku slovenského jazyka ako lexikali-

zovaná uvádza iba podoba *nenávidieť*, ktorá ani nemá zodpovedajúcu kladnú podobu. Aj uvedené príklady ukazujú, že v záporných podobách slúžiacich ako slovotvorný základ slovies typu *znevýhodniť* spravidla nejde o jednoduché popretie vlastnosti, veci, javu pomenovaných v kladnej podobe, lež o pomenovanie novej vlastnosti, veci, javu, značiacich pravý opak, protipól zodpovedajúcich kladných vlastností, vecí, javov. Napr. adjektívum *neľudský* neznačí „nie ľudský", lež „krutý, surový". Takisto substantívum *nepriateľ* nemá význam „nie priateľ", lež význam „protivník, odporca".

Najvyšší stupeň lexikalizácie možno pozorovať pri záporných podobách prídavných mien. Tento fakt výrazne charakterizuje celý slovotvorný typ, lebo — ako sme už povedali — adjektívne základy sú v ňom najčastejšie. Tento fakt je dôležitý aj z hľadiska produktívnosti celého slovotvorného postupu: keďže lexikalizovaných záporných podôb adjektív je veľký počet, má tento slovotvorný typ z čoho čerpať pri tvorení nových pomenovaní. To svedčí v prospech produktívnosti rozoberaného slovotvorného typu. Produktívnosť tohto slovotvorného typu vidieť aj z toho, že oproti deadjektívam, ktoré zaznačuje Slovník slovenského jazyka V, s. 666—671, ako aj 6. zv. tohto slovníka na s. 120, možno uviesť ďalšie: *zneprístupniť, zneviditeľniť, zneúrodniť, zneschopniť, zneistiť, znevýhodniť, znesústavniť, znepravidelniť, zneútulniť; znepozornieť, znešikovnieť, znepeknieť, zneprajnieť, znevážnieť*. Produktívnosť slovotvorného typu, ktorým sa tvoria slovesá typu *znevýhodniť*, azda nepriamo podporuje aj existencia analogického veľmi produktívneho slovotvorného typu, ktorým sa tvoria slovesá z kladných podôb adjektív, napr. *zvýhodniť, zúrodniť, sprístupniť*. Súvzťažnosť obidvoch analogických slovotvorných typov je podopretá aj sémanticky: slovesá utvorené na základe týchto slovotvorných typov sú spojené sémantickým vzťahom antonymie; porov. *znevýhodniť* proti *zvýhodniť*.

Istým problémom v rámci záporných adjektívnych slovotvorných základov je iba prídavné meno *nesvätý*, z ktorého je utvorené sloveso *znesvätiť*. Keďže podoba *nesvätý* nie je lexikalizovaná, bolo by možné hľadať slovotvorný základ slovesa *znesvätiť* aj v zápornej podobe slovesa *nesvätiť*. Sémanticky je sloveso *znesvätiť* bližšie potenciálnemu adjektívu *nesvätý* ako slovesu *nesvätiť* a jeho utvorenie z adjektívneho základu možno vysvetliť analogickým tvorením slov (bližšie J. Furdík, 1970).

Analogický problém pri substantívnych základoch predstavuje záporná podoba *nehodnota*, ktorá je slovotvorným základom slovesa *znehodnotiť*. Ani podoba *nehodnota* nie je lexikalizovaná, takže pri utvorení slovesa *znehodnotiť* by bolo možno vychádzať i zo zápornej podoby slovesa *nehodnotiť*. No aj tu je sloveso *znehodnotiť* sémanticky súvzťažné skôr s potenciálnym substantívom *nehodnota* ako so slovesom *nehodnotiť* a takisto možno pri jeho utvorení rátať so slovotvornou analógiou.

Rozdiel medzi záporným adjektívnym a substantívnym základom sa zreteľne

ukazuje na dvojici slovies *znepokojnieť* (deadjektívum — slovotvorný základ je *nepokojn-ý*) a *znepokojiť* (desubstantívum — slovotvorný základ je *nepokoj*), hoci sémanticky možno aj sloveso *znepokojiť* dávať do súvisu s adjektívom *nepokojný* (*znepokojiť* = urobiť nepokojným); v jeho formálnej štruktúre by potom bolo treba predpokladať vypustenie morfémy *-n-*.

Pri slovesách, ako sme už naznačili, sú lexikalizované záporné slovotvorné základy zastúpené v najmenšej miere. Medzi slovesami možno rozlíšiť dve sémanticky aj formálne zreteľne odlíšené skupiny. Prvú skupinu predstavujú zvratné slovesá *znepáčiť sa, znevidieť sa, zneľúbiť sa, znechcieť sa,* viažúce sa s predmetom v datíve. Ich slovotvorné základy *nepáčiť sa, nevidieť sa, neľúbiť sa, nechcieť sa* nemožno jednoznačne pokladať za lexikalizované, hoci ich sémantika (vyjadrovanie postoja) spôsobuje, že stupeň lexikalizácie je pri nich vyšší ako pri ostatných záporných podobách slovies (napr. *nerúbať*). Druhú skupinu tvoria nezvratné slovesá *znevážiť, zneužiť, znectiť* a *zneuznať*, viažúce sa s predmetom v akuzatíve, ktorých záporné slovesné základy *nevážiť si, neužiť, nectiť, neuznať* jestvujú ako osobitné lexikálne jednotky iba v reči, nie v systéme.

Ako jednotlivosť možno v súvise so zápornou podobou slovotvorného základu slovies typu *znevýhodniť* uviesť, že takto utvorené slovesá môžu v reči znova nadobúdať zápornú podobu, napr. *n e z n e p o k o j u j ho takými správami; nikdy mu n e z n e p r í j e m ň o v a l chvíle oddychu; n e z n e u ž í v a j dôveru.* Tento jav takisto svedčí o tom, že prvá záporová morféma sa lexikalizuje vo východiskovej podobe a slovotvorným postupom, ktorým vznikajú slovesá typu *znevýhodniť,* sa do istej miery zastiera.

Z hľadiska slovesného vidu sú slovesá typu *znevýhodniť* dokonavé. K väčšine z nich jestvuje nedokonavý náprotivok s príponou *-ovať;* tak je to pri deadjektívach: *znevýhodniť — znevýhodňovať, zneškodniť — zneškodňovať, znečistiť — znečisťovať, znemožniť — znemožňovať, znemravniť — znemravňovať, znepresniť — znepresňovať, zneplodniť — zneplodňovať, znerovnoprávniť — znerovnoprávňovať, zneprehľadniť — zneprehľadňovať, znesvätiť — znesväcovať* atď., ďalej pri všetkých desubstantívach: *znepriateliť — znepriateľovať, zneuctiť — zneucťovať, znepokojiť — znepokojovať, znetvoriť — znetvorovať, znechutiť — znechucovať, znehodnotiť — znehodnocovať, znešváriť — znešvárovať,* ako aj pri niektorých deverbatívach: *znevážiť — znevažovať, zneužiť — zneužívať, zneuznať — zneuznávať, zneuctiť — zneucťovať.*

Deadjektíva s významom zmeny stavu (utvorené sú predponou *z-* a príponou *-ieť*) sú zväčša jednovidové, napr.: *znejasnieť, znehybnieť, znecitlivieť, znemravnieť, znepresnieť, znevládnieť, zneprehľadnieť, zneprajnieť, znepeknieť,* hoci nedokonavá podoba (utvorená z dokonavej podoby prípo-

nou *-ievať*) je systémová, ale v reči len potenciálna, napr.: *znejasnievať, znevládnievať, zneprajnievať, znepeknievať.*

Z deverbatív ako jednovidové dokonavé fungujú slovesá *znenávidieť, znepáčiť sa, znevidieť sa, zneľúbiť sa, znechcieť sa.*

Pri charakteristike slovies typu *znevýhodniť* z hľadiska intenčnej hodnoty treba konštatovať predovšetkým to, že sú to slovesá subjektovo-objektového typu, pri ktorých je osobitným pomenovaním vyjadrená východisková aj cieľová substancia deja: dej má teda svojho činiteľa, ako aj vonkajší objekt, ktorý zasahuje. Napr. vo vete *Vagóny znečistili pracovníci podniku, ktorý zaisťoval vykladanie tovaru* má úlohu činiteľa deja *znečistiť* pomenovanie *pracovníci* a úlohu objektu (zásahu) deja pomenovanie *vagóny.* Opis významu deadjektívnych slovies „urobiť takým, ako to vyjadruje základ" ukazuje, že slovesá typu *znevýhodniť* sú kauzatíva, tak ako aj analogické slovesá typu *zvýhodniť,* ktorých slovotvorným základom je kladná podoba adjektíva. Slovesá typu *znevýhodniť* vyjadrujú zmenu stavu, prechod z jedného stavu do druhého (porov. u F. Daneša, 1971, termín *zložené udalosti),* konkrétne pri slovese *znečistiť* z cit. vety ide o prechod zo stavu čistoty do stavu nečistoty, pričom tento prechod vykonáva, resp. spôsobuje externý agens. Vzťah medzi takýmto externým vykonávateľom zmeny a dejom (prechodom, zmenou) je aktívny, a tak má veta vybudovaná na takomto využití slovesa *znečistiť* aktívnu sémantickú perspektívu (bližšie o tom Kačala, 1976). Často sa však v pozícii vykonávateľa deja (a teda v pozícii gramatického podmetu vety) prezentuje nástroj, príp. prostriedok na vykonanie deja — porov. napr. vetu *Drevný odpad znečistil vagóny,* ktorej východiskom je veta *Pracovníci (prekladajúci dovezený tovar) znečistili vagóny drevným odpadom.* V takom prípade sa prostriedok alebo nástroj deja transponuje do pozície vykonávateľa deja, pričom sa dej podáva ako vykonávaný samým nástrojom, resp. prostriedkom („interným agensom"), t. j. bez pričinenia externého agensa. Keďže takúto transpozíciu umožňuje vnútorná spojitosť externého a interného agensa a aj sloveso si zachováva svoj činnostný a tranzitívny ráz, pokladáme aj v tomto prípade vzťah medzi vykonávateľom deja a dejom za aktívny a vetu vybudovanú na takomto využití slovesa *znečistiť* za vetu s aktívnou sémantickou perspektívou. Na rozdiel od východiskovej vety však vetu *Drevný odpad znečistil vagóny* nemožno transformovať na pasívnu, lebo aj tu prevažuje nástrojové chápanie subjektu deja; pasívna veta *Vagóny boli znečistené drevným odpadom* teda zodpovedá aktívnej vete *(Pracovníci) znečistili vagóny drevným odpadom,* nie vete *Drevný odpad znečistil vagóny* (pozri k tomu F. Miko, 1962, s. 220 a J. Kačala, 1978, s. 42).

V protiklade ku kauzatívnym slovesám typu *znevýhodniť* stoja nekauzatívne slovesá typu *znevýhodnieť.* Tieto slovesá majú takisto ako ich kauza-

tívne náprotivky význam zmeny stavu, resp. nadobudnutia stavu (porov. opis ich významu „stať sa takým, ako to vyjadruje základ"), ale túto zmenu nespôsobuje (externý) agens: zmena stavu sa podáva „ako taká", ako jestvujúca, prebiehajúca na substancii, ktorá funguje ako objekt, zásah deja. Konkrétne sloveso *znehybnieť* vo vete *Telo zvieraťa po injekcii znehybnelo* vyjadruje prechod zo stavu pohybu do stavu nehybnosti, ale vykonávateľ tohto prechodu nie je do významovej sféry slovesa *znehybnieť* zahrnutý: zmena z jedného stavu do druhého prebieha na objekte postihnutom zmenou bez pričinenia nejakého externého činiteľa, prebieha „ako taká", pričom objekt tejto zmeny má v gramatickej stavbe vety funkciu podmetu. Takéto usporiadanie vetných komponentov s funkciou podmetu a prísudku dvojčlennej vety má — pravdaže, na úrovni gramatickej stavby vety — svoju obdobu vo vete vybudovanej na trpnom slovesnom rode; porov. k tomu vety s opisným a so zvratným pasívom: *Pacienti s touto chorobou sú vedení v osobitnej kartotéke.* — *Takéto stavby sa v súčasnosti stavajú už priemyselnou metódou.* Vo všetkých uvedených prípadoch ide o vety s neaktívnou (pasívnou) sémantickou perspektívou.

Kauzatívny význam majú aj všetky slovesá utvorené zo substantívnych základov v zápornej podobe: *znepriateliť, zneuctiť, znepokojiť, znetvoriť* atď. Ich význam možno vystihnúť opisom „spôsobiť stav priamo súvisiaci s významom pomenovania v základe"; napr. sloveso *znepriateliť* vo vete *Spor o hranicu znepriatelil obidvoch susedov* má význam „urobiť z pomenovaných osôb nepriateľov", resp. „spôsobiť, vyvolať nepriateľstvo medzi niekým". Aj tu teda ide o prechod, zmenu z jedného stavu (priateľský, resp. korektný vzťah) do druhého (nepriateľský vzťah). Na rozdiel od slovies z adjektívnych základov pri slovesách zo substantívnych základov niet paralelných nekauzatívnych slovies. Ako ukazuje už spomenutá súvzťažná dvojica *znepokojiť* — *znepokojnieť,* paralelné nekauzatívne slovesá by sa museli tvoriť z adjektívnych základov.

Kauzatívny význam má aj časť deverbatívnych slovies; sú to slovesá *znevážiť, zneužiť, zneuznať, zneuctiť,* ktoré majú svoje nedokonavé náprotivky. Ich význam môžeme opísať formulou „spôsobiť, vyvolať stav, príp. postoj pomenovaný v základe". To značí, že povedzme sloveso *znevážiť* vo vete *Ohováraním chcel znevážiť jeho prácu* má význam „vyvolať nevážnosť vo vzťahu k niečomu". Čiže aj pri slovesách tohto typu ide o prechod z jedného stavu, postoja (vážnosť, úcta vo vzťahu k niečomu) do druhého (nevážnosť, neúcta vo vzťahu k niečomu), pričom tento prechod, zmenu niečoho spôsobuje externý agens. S prechodom z jedného stavu do druhého máme do činenia aj pri slovese *znenávidieť,* ktorého základ sa nevyskytuje v kladnej podobe, a pri zvratných slovesách *znepáčiť sa, znevidieť sa, zneľúbiť sa* a *znechcieť sa,* no na rozdiel od slovies typu *znevážiť* pri slovesách

tejto druhej skupiny niet externého agensa. Prechod od neutrálneho, resp. od kladného citového vzťahu k niekomu do vzťahu nenávisti k niekomu sa týka priamo agensa deja pomenovaného slovesom *znenávidieť*, pričom je tento prechod orientovaný na externý objekt: agens x znenávidel objekt y. Prechod je pri tomto, ako aj pri zvratných slovesách jednorazový: sú to všetko jednovidové dokonavé slovesá.

Pri slovesách *znepáčiť sa, znevidieť sa, zneľúbiť sa* je opačná situácia: (sémantický) subjekt prechodu z jedného stavu, postoja (kladný vzťah k niekomu, k niečomu) do druhého (záporný vzťah k niekomu, k niečomu) figuruje ako objekt deja (na gramatickej úrovni ako gramatický objekt), a (sémantický) objekt, na ktorý je prechod orientovaný, sa podáva ako subjekt deja (na gramatickej úrovni ako podmet vety). Dej (prechod, zmena, t. j. znepáčenie sa) vlastne prebieha na substancii, ktorá vystupuje ako subjekt deja, a substancia, z hľadiska ktorej sa dej odohráva, vystupuje ako objekt deja. Je zjavné, že vzťah medzi subjektom deja a dejom je neaktívny (pasívny), takže veta vybudovaná na tomto type slovies má neaktívnu (pasívnu) sémantickú perspektívu. Pravda, treba pripomenúť, že slovesá *znepáčiť sa, znevidieť sa, zneľúbiť sa, znechcieť sa* môžu vystupovať aj ako neosobné alebo modálne, t. j. môžu mať inú intenčnú hodnotu (porov. rozdiel medzi vetami *Jeho správanie sa jej znepáčilo. — U susedov sa mu zrazu znepáčilo. — Znepáčilo sa mu tak zavčasu vstávať.*). Takéto prípady slovies s rozdielnou intenčnou hodnotou hodnotíme ako intenčné homonymá (Kačala, 1980; porov. i Ružička, 1961, s. 41—42, Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 397).

V rámci charakteristiky slovies typu *znevýhodniť* z hľadiska intenčnej hodnoty a intencie deja sa žiada ešte spomenúť, že niektoré kauzatíva podliehajú dekauzativizačnému procesu, a to pomocou samostatného slovotvorného formátu *sa*, t. j. na úrovni tvorenia slov. Máme tu na mysli dvojice typu *znečistiť niečo — znečistiť sa (povetrie sa znečistilo exhalátmi), znehodnotiť niečo — znehodnotiť sa (papier sa vlhkom znehodnotí), znechutiť koho; komu čo — znechutiť sa (vysedávanie po krčmách sa mu znechutilo), znemožniť koho, čo — znemožniť sa (svojím správaním sa celkom znemožnil), znepokojiť koho — znepokojiť sa (znepokojiť sa pri každom zazvonení), znepriateliť koho, čo — znepriateliť sa (znepriatelil sa s ním úplne), znesváriť koho, čo — znesváriť sa, znetvoriť čo — znetvoriť sa (jeho telo sa znetvorilo od choroby), znevážiť koho, čo — znevážiť sa (znevážil sa svojimi rečami).* Takto utvorené dokonavé podoby majú pravidelne utvorené nedokonavé náprotivky s príponou *-ovať: znečisťovať sa, znehodnocovať sa, znechucovať sa* atď. Slovotvorný formant *sa* má tu okrem dekauzativizačnej funkcie a funkcie meniť intenčnú hodnotu pôvodných nezvratných slovies aj funkciu modifikovať význam východiskového slovesa: kým nezvratné

sloveso vyjadruje spravidla zámerne vykonávaný dej, zvratné sloveso vyjadruje nezámerný dej, dej spontánne prebiehajúci na substancii, ktorá pri zodpovedajúcom nezvratnom slovese vystupovala ako objekt deja, no pri zvratnom slovese funguje na mieste východiska deja; porov.: *znemožnil svojho protivníka spoločensky — jeho protivník sa (svojím vystupovaním) znemožnil spoločensky.* Objekt deja pri zvratných slovesách prechádza teda do pozície východiska deja, pričom pozíciu priameho objektu deja blokuje slovotvorný formant *sa* (geneticky súvisiaci so zvratným zámenom *sa,* ktoré pomenúva pri predmetových slovesách objekt), takže zvratné slovesá sa stávajú bezpredmetové, resp. aspoň intranzitívne (neprechodné).

V jednom prípade vystupuje v uvedenej pozícii aj samostatný formant *si: znepriateliť koho — znepriateliť si koho (znepriatelil si všetkých susedov),* nedok. *znepriateľovať si koho.* Formant *si* tu však nemá dekauzativizačnú funkciu ani funkciu meniť intenčnú hodnotu pôvodného nezvratného slovesa (kauzatívny význam aj priamy predmet zostávajú pri slovese *znepriateliť si koho* zachované), má iba funkciu modifikovať sémantiku nezvratného slovesa. Takto stoja proti nezvratnému slovesu *znepriateliť koho* až dve zvratné slovesá: *znepriateliť sa s kým* a *znepriateliť si koho.* Jednotlivé členy tejto trojice spája spoločný význam „urobiť nepriateľom", daný slovotvorným základom a slovotvorným typom, ale zároveň je tento význam v každom slovese osobitným spôsobom modifikovaný, to značí, že významová sféra každého z týchto troch členov je individuálna: 1. pri nezvratnom slovese *znepriateliť koho, čo (s kým, s čím)* je činiteľ deja vyňatý zo stavu nepriateľstva (ide tu o externý agens), hoci sám nepriateľstvo medzi objektmi deja (sú vždy viaceré) zámerne spôsobuje (porov. s tým aj opis významu slovesa *znepriateliť* v Slovníku slovenského jazyka V, 1965, s. 669: „vniesť nepriateľstvo medzi . . . dve stránky, poštvať navzájom, rozoštvať"): *matka znepriatelila súrodencov, brata so sestrou; vojna znepriatelila národy* (tu je do pozície subjektu deja transponovaný nástroj na vykonanie deja); *znepriateliť jedného suseda s druhým;* 2. pri slovese so slovotvorným formantom *sa — znepriateliť sa s kým* — vstupuje činiteľ deja do stavu nepriateľstva s niekým (nie je už teda externým agensom), pričom sa dej podáva tak, že účasť na deji je skôr nezámerná, činiteľ sa teda do stavu nepriateľstva s niekým dostáva akoby bez vlastného pričinenia (porov. k tomu aj výklad slovesa *znepriateliť sa* v Slovníku slovenského jazyka V, 1965, s. 669: „dostať sa do nepriateľstva"), rozhodujúcu účasť na dosiahnutom stave má teda skôr osoba pomenovaná v objekte vyjadrenom inštrumentálom s predložkou *s;* 3. sloveso so slovotvorným formantom *si — znepriateliť si koho* — má spoločné črty s nezvratným slovesom *znepriateliť koho, čo,* ako aj so zvratným slovesom *znepriateliť sa s niekým,* ale individuálna je konfigurácia týchto čŕt: sloveso *znepriateliť si koho* má zreteľný

kauzatívny význam, dej je orientovaný na externý objekt, ale činiteľ deja — opäť nie externý — je na deji výrazne zainteresovaný, lebo nový stav, v ktorom je objekt deja (t. j. nepriateľstvo), platí so zreteľom na činiteľa deja (opäť tu odkazujeme na výklad významu slovesa *znepriateliť si koho* v Slovníku slovenského jazyka V, 1965, s. 669: „urobiť si z niekoho nepriateľa"); osobitná konfigurácia významových čŕt spolu s touto individuálnou črtou, t. j. zreteľ na činiteľa, odôvodňuje existenciu slovesa *znepriateliť si koho* ako samostatnej lexikálnej jednotky.

V súvise s tvorením slov možno ďalej pripomenúť, že slovesá typu *znevýhodniť* slúžia za základ na tvorenie ďalších odvodenín. Živá je najmä zmena tvarov trpného a činného príčastia na prídavné mená a tvorenie prísloviek a substantív zakončených príponou *-osť* z týchto prídavných mien, napr.: *znepokojený — znepokojene; znepokojujúci — znepokojujúco; znetvorený — znetvorene — znetvorenosť; znechutený — znechutene — znechutenosť; znechucujúci — znechucujúco; znevažujúci — znevažujúco.*

Slovesá typu *znevýhodniť* a *znevýhodnieť* vstupujú v lexikálnom systéme jazyka do rozličných významových vzťahov s inými lexikálnymi jednotkami, preto sa žiada osobitnú pozornosť venovať ich sémantike. Najdôležitejšie z významových vzťahov v lexikálnom systéme sú vzťahy synonymie a antonymie. Tieto vzťahy spolu so štylistickými vlastnosťami pomáhajú nájsť odpoveď na otázku zmyslu jestvovania slovies tohto slovotvorného typu v slovnej zásobe jazyka, t. j. na otázku, v čom je ich špecifickosť v relácii k významovo príbuzným lexikálnym prvkom a v čom značia obohatenie slovnej zásoby jazyka.

Hlavný zmysel jestvovania slovies typu *znevýhodniť*, resp. *znevýhodnieť* treba vidieť v tom, že tieto slovotvorné postupy slúžia ako prostriedok univerbizácie, prostriedok na tvorenie jednoslovných pomenovaní daného typu. Tieto slovotvorné postupy umožňujú používať v jazyku namiesto dvoj- alebo i viacslovných spojení typu *urobiť neškodným, urobiť nepravidelným, stať sa nepozorným, stať sa neurčitým, urobiť nepriateľom, zbaviť pokoja, vyvolať nepokoj, zbaviť hodnoty, prestať sa páčiť* atď. paralelné rovnoznačné jednoslovné pomenovania typu *zneškodniť, znepravidelniť, znepozornieť, zneurčitieť, znepriateliť, znepokojiť, znehodnotiť, znepáčiť sa* atď. Z tohto hľadiska treba pokladať slovesá typu *znevýhodniť* za obohatenie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a za prostriedok ekonómie výrazu.

Ak porovnávame význam slovies *znečistiť* a *zašpiniť, znehybnieť* a *zmeravieť, znemožniť* a *prekaziť, znepokojiť* a *rozrušiť, znepriateliť* a *rozoštvať, znetvoriť* a *zdeformovať, znevážiť* a *potupiť*, príp. aj *poškvrniť, znesváriť* a *rozoštvať, znešváriť* a *pošpatiť*, príp. aj *pošpiniť, zneuctiť* a *potupiť*, príp. aj *zhanobiť* a pod., zisťujeme, že slovesá typu *znevýhodniť* vstupujú do syno-

nymických vzťahov s pomenovaniami nepatriacimi do tohto slovotvorného typu, lež do iných slovotvorných typov. Tieto synonymické vzťahy slovies typu *znevýhodniť* možno nazvať externé. Okrem nich vstupujú slovesá tohto slovotvorného typu aj do synonymických vzťahov navzájom, napr.: *zneuctiť — znevážiť — znectiť — znesvätiť; znepriateliť — znesváriť*. Tieto vzájomné synonymické vzťahy slovies typu *znevýhodniť* možno nazvať interné; do interných synonymických vzťahov vstupuje, prirodzene, podstatne menej pomenovaní ako do externých.

Zo sémantického hľadiska je pozoruhodné sloveso *znečistiť*. Podľa Slovníka slovenského jazyka V, 1965, s. 666, má dva významy: v 1. z nich je synonymné so slovesom *zašpiniť* (napr. *znečistiť si ruky, šaty, znečistiť miestnosť odpadkami*), no 2. význam je všeobecnejší: „vniesť niečo cudzie, cudzorodé" (napr. *znečistiť vzduch škodlivými látkami, voda znečistená naftou, zrno znečistené plevami*). V tomto význame už sloveso *znečistiť* nie je synonymné so slovesom *zašpiniť* a daný význam nemožno v slovenčine vyjadriť ani iným pomenovaním, preto je v súčasnej slovnej zásobe nenahraditeľné a jednoznačne prináša jej obohatenie a rozvitie. Podobne možno hodnotiť ďalšie lexikálne jednotky utvorené týmto slovotvorným postupom, napr. *zneužiť, znehodnotiť, znemožniť, znejasniť*.

Druhý dôležitý pól sémantických vzťahov, do ktorých vstupujú slovesá typu *znevýhodniť* a *znevýhodnieť*, predstavujú vzťahy antonymie. Z podstaty tohto slovotvorného typu vychodí, že antonymické vzťahy, do ktorých vstupujú slovesá typu *znevýhodniť*, môžu byť iba externé. Na prvom mieste sú to pri deadjektívach antonymické vzťahy s paralelnými deadjektívami tvorenými z príslušných kladných podôb, napr.: *znepresniť — spresniť, znepríjemniť — spríjemniť, zneviditeľnieť — zviditeľnieť, znevýhodniť — zvýhodniť, znemravniť — zmravniť, znerovnoprávniť — zrovnoprávniť, zneľudštiť — zľudštiť, znejasniť — zjasniť*. Ďalej sú to pri deadjektívach antonymické vzťahy slovies typu *znepríjemnieť* s významom zmeny stavu s paralelnými deadjektívami z kladných podôb, napr. *znepríjemnieť — spríjemnieť, znejasnieť — zjasnieť, znepozornieť — spozornieť, znevážnieť — zvážnieť, znevýhodnieť — zvýhodnieť*. Pri desubstantívach a deverbatívach sú antonymické vzťahy menej pravidelné: *znepriateliť — spriateliť, znepokojiť — upokojiť (uspokojiť), znehodnotiť — zhodnotiť* (v ekonómii: zvýšiť hodnotu), *znepáčiť sa — zapáčiť sa, znevidieť sa — zvidieť sa, znechcieť sa — zachcieť sa*.

Záver: Slovotvorné postupy, ktorými vznikajú slovesá typu *znevýhodniť* a *znevýhodnieť*, svedčia (spolu s inými postupmi na tvorenie slovies) o veľkej variabilite slovotvorného systému jazyka v okruhu tvorenia slovies. Slovesá utvorené na základe rozoberaných slovotvorných postupov predstavujú v súčasnej spisovnej slovenčine výrazné skupiny zo slovotvornej

a sémantickej stránky, ako aj zo stránky intenčnej hodnoty, resp. intencie slovesného deja. Tieto slovesá sú charakteristické nielen svojím vnútorným usporiadaním, lež aj svojimi vzťahmi k iným — podobným aj protikladným — zložkám lexikálneho systému jazyka.

Literatúra

DANEŠ, F.: Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. Slovo a slovesnost, *32*, 1971, s. 193–207.
FURDÍK, J.: Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba. Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 54–59.
HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 179–205.
KAČALA, J.: Gramatická a sémantická perspektíva vety. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 9–18.
KAČALA, J.: Konštrukcie s inštrumentálom pôvodcu deja. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 33–47.
KAČALA, J.: Intenčné homonymá. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Bratislava, Veda 1980, s. 115–120.
MARSINOVÁ, M.: Slovesá z prídavných mien v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 107–166.
MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 211–247.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 389–409.
RUŽIČKA, J.: Významové skupiny neosobných slovies. Jazykovedný časopis, *12*, 1961, s. 25–43.
Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Gizela Valkovičová

KODIFIKAČNÉ SNAHY S. CZAMBELA PRI USTAĽOVANÍ SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE*

Vo všetkých Czambelových životopisoch (P. Socháňa, E. Jónu, M. Prídavkovej-Minárikovej, J. Podhradszkého) sa uvádza, že od r. 1881 až do svojej smrti (1909) prekladal uhorské zákony a rôzne nariadenia do slovenčiny. Najpodrobnejšie o tom píše J. Podhradszky, ktorý S. Czambela osobne poznal a ktorý až do svojej smrti opatroval niektoré pamiatky od neho: „Okrem svojich úradných povinností prekladal Czambel aj Törvények és

* Kapitola z autorkinej rovnomennej kandidátskej dizertácie, ktorú obhájila v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV.

Rendeletek Tára do slovenčiny od r. 1881 až do svojej smrti. Táto zdanlivo jednotvárna úloha bola aj z vedeckého hľadiska veľmi dôležitá. On je tvorcom maďarsko-slovenskej odbornej právnej terminológie. K tejto svojej práci použil aj staršie pramene. Jeho neklamný jazykový cit, právnické znalosti a mnohé právne a administratívne termíny, ktoré génius slovenského jazyka v dokonalej paralelite s vývinom maďarského práva cez tisícročia utvoril, to všetko sa odráža v Czambelových úradných prekladoch. Bolo by žiadúce aj slovníkové spracovanie tohoto materiálu" (s. 124). Preklady zákonov pozitívne hodnotí aj prvý z Czambelových životopiscov P. Socháň: „Jeho zásluhou je, že úradné publikácie slovenské dostávali sme gramaticky správne písané..." (s. 25). Všetky údaje teda svedčia, že S. Czambel prekladal uhorské zákony do slovenčiny. Až do roku 1974 sa týmito prekladmi z jazykovej stránky nikto nezaoberal a nikde sme nenašli zmienku o tom, kde a pod akým názvom tieto preklady vychádzali. O množstve sme vedeli len toľko, že „na stá" zákonov vychádza, ako spomenul S. Czambel v Slovenských pohľadoch. Predpokladali sme, že preklady by mali byť v Széchényiho knižnici v Budapešti, pretože v tejto knižnici je uložená každá kniha, brožúra, ktorá na území Uhorska vyšla. Naše prvé výskumy však nepriniesli úspech, pretože sme nepoznali názov prekladu. Skúmali sme v Krajinskom archíve, kde sme našli odkaz, že S. Czambel zákony prekladal. Údaj č. 2117 z r. 1902 pri likvidácii odmien za preklady uvádza pri Czambelovom mene „országos tőrvénytári tót fordíto" (slovenský prekladateľ krajinských zákonov), avšak názov prekladov sme nenašli ani tu. Na radu pracovníka Széchényiho knižnice slovakistu dr. Frieda som prezrela všetky encyklopédie. V 2. zv. Szinneiho encyklopédie Magyar írok élete és munkái" (Budapest 1893, s. 467) som našla hľadaný údaj. Preklady vychádzali pod názvom Sbierka krajinských zákonov. Neskôr som tento názov našla aj v nepodpísanom nekrológu v budapeštianskych Slovenských novinách. Pod týmto názvom sa preklady naozaj našli. Čo sa týka množstva prekladov, čakalo nás príjemné prekvapenie. Mala som v rukách spolu 22 hrubých zväzkov v rozsahu 240—1300 strán. Podľa kartoték som zistila, že Sbierka krajinských zákonov (ďalej SKZ) vychádzala od r. 1868, a to na základe zákonného článku o národnostiach, ktorý hovorí: „... ministerstvo postará sa o to, aby každý zákon, hneď po jeho vyhlásení, uviedol sa tiež v obecnú známosť v bežných rečiach krajín koruny Uhorskej v hodnoverných prekladoch, a aby sa zaslal patričným právomocnostiam." Preklady uhorských zákonov vychádzali v slovenskom, nemeckom, rumunskom, chorvátskom, srbskom a rusínskom jazyku. Keďže išlo o úradné hodnoverné preklady, meno prekladateľa sa nikde neuvádza. Podarilo sa nám zatiaľ zistiť mená dvoch prekladateľov pred S. Czambelom, boli to J. A. Gočár a Ignác Slušný. Hoci naším cieľom bolo skúmať iba Czambe-

love preklady, všimli sme si aj preklady jeho predchodcov a jeden ročník prekladov z r. 1910 (po Czambelovej smrti). Prekladateľa tohto ročníka sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť. Cieľom nášho výskumu boli roky 1881—1909, keď zákony prekladal S. Czambel alebo sa aspoň prekladali pod jeho vedením. Hoci S. Czambel robil preklady mimo svojich úradných povinností, nie sú v jeho diele len okrajovou záležitosťou. Erudovaný jazykovedec (ktorý mal aj čiastočné právnické vzdelanie) si bol vedomý, že preklad zákonov z maďarčiny do slovenčiny nie je len prekladom určeným na komunikačné ciele, ale v rámci začlenenia do národnej kultúry je tvorivým aktom a významným stimulom rozvoja národného jazyka, resp. jeho odbornej terminológie.

Pokúsili sme sa preštudovať tieto preklady so zameraním na právne a administratívne termíny a boli sme si vedomí, že i tu, v oblasti právnej terminológie „treba pozisťovať, v čom zaostal, v čom sa mýlil a v čom zasa rázne a geniálne vykročil vpred a predbehol svoju dobu" (ako povedal o ňom L. Rybár).

S. Czambel zjavne čerpal z prekladov Gočárových, čo sa zistilo najmä pri inovácii zákonov (napr. XX. zák. čl. z r. 1886 o domobrane a i.), kde prevzal i jeho štylizáciu, čo bola bežná prax. Zistili sme, že Gočárove preklady sú zo štylistickej stránky v mnohých prípadoch lepšie než Czambelove. I v prekladoch zákonov sa dá S. Czambelovi vyčítovať presne to, čo mu vyčítovali Škultéty a Vajanský, ktorí o Czambelovi napísali: „Píše tak, akoby nemyslel po slovensky, čiastky vety, logicky spolu patriace, rozhadzuje a prädikát mu je vždy na konci." Štýl a vetná stavba Czambelových prekladov však nie sú cieľom našej práce. Z prekladov I. Slušného S. Czambel neprebral takmer nič, ba v článkoch ho ostro odsudzoval.

Z troch prekladateľov badáme u A. J. Gočára doznievanie štúrovského obdobia v slovotvorbe, u I. Slušného rozkolísanosť matičného obdobia, kým S. Czambel reprezentoval martinské obdobie. Náš výskum sa zameral na zistenie, aký zástoj mal S. Czambel ako prekladateľ zákonov pri kodifikovaní a ustaľovaní slovenskej právnej terminológie. S. Czambel si veľmi dobre uvedomoval, že po prvé prekladateľ musí poznať reálie (teda právo a administratívu) a po druhé za situácie, keď je terminologická sústava vo východiskovom jazyku vyvinutá, ale v cieľovom ešte nie je ustálená, prekladateľ je zároveň tvorcom tejto terminológie.

V liste J. Škultétymu z r. 1891 (po 10-ročnej prekladateľskej praxi) konštatuje: „Na tento čas niet v slovenčine jednotnej terminológie právnickej." S. Czambel sa pokúša nájsť riešenie vytvorením komisie, zloženej z odborníkov-právnikov, ktorí by spolupracovali s jazykovedcami. Vyzýva Škultétyho, aby získal martinských právnikov na spoluprácu. Uvádza, že on sám má z praxe množstvo materiálu a pripraví návrhy, je ochotný podujať sa

na akúkoľvek prácu v tomto smere. Škultétyho odpoveď na tento list nepoznáme, nevieme, ako reagoval na tento podnetný návrh. Dobrá myšlienka S. Czambela ostala neuskutočnená, dala však základ seriálu článkov v Slovenských pohľadoch (niektoré vyšli aj v Slovenských novinách) o administratívnej a právnej terminológii.

Rozkolísanosť v právnej terminológii charakterizuje S. Czambel v tom istom liste takto: „Jedni vypožičiavajú z češtiny *(opatření učiniti)*, druhí z ruštiny *(miery priňať)*, tretí sa pridržiavajú výrazov ľudových *(poriadky porobiť)* atď. Jední píšu: hlavný župan, nadžupan, podžupan, stolica atď., a druhí: hlavný išpán, viceišpán, slúžny, stolica. Jedni purisujú: krajský obranca, hlasovod, ďalekopis, zápisnica, zapisovateľ, v javnosti držať, ísť na dovolenú, samospráva, náchodopis, vyzdvihnutie atď., druhí podržiavajú cudzie, ale ujaté slová: honvéd, telegraf, protokol, notár, v evidencii držať, ísť na urlaub, autonomia, inventár, suspendovanie atď."

Ďalej hovorí v spomínanom liste prekladateľ zákonov už zo svojej praxe: „Jest niekoľko výrazov maďarských, pre ktoré vôbec nemáme ujatých dobrých výrazov slovenských, napr.: za ügyrend, ügykőr, ügyviteli szabály rendelet, hatáskör, utasítás (úprava, návod, inštrukcia), űgyész, tiszti űgyész, tiszti orvos, jogorvoslat, törzskönyv, rendelkezési állapot, eljárás (pokračovanie či postupovanie?) atď." Ďalej S. Czambel veľmi reálne hodnotí dôsledky rozkolísanosti v terminológii, keď píše: „V takomto zmätku veľmi trpí praktická hodnota jazyka, ale zároveň verejný záujem. Keď inak menuje jednu a tú istú vec úradný preklad (rozumej preklad zákona — pozn. G. V.), inak martinský a inak peštiansky časopis a keď v nedostatku disciplíny a shody každý jednotlivec dovoľuje si kuť nové a nové slová, — tak v živote nezakorení sa presvedčenie, že slovenským jazykom spisovným vysloviť možno i niečo všeobecne zrozumiteľného, pevne stanoveného a určitého i vo veciach štátnych a právnych."

V martinskom období vystupuje teda S. Czambel so snahou odstrániť „zmätok" v terminológii, rozdiskutovať („popretriasať") terminologické problémy v seriáli článkov v Slovenských pohľadoch (SP), a tak vykonať aj v tejto oblasti prácu kodifikátora.

Czambelove jazykovedné články v SP sú zamerané na parciálne terminologické problémy. S. Czambel v nich rozhorčene bojuje za ustálenie právnej terminológie a za vydanie slovenského právnického slovníka. Nebol to však priestor pre úplné vyjadrenie teoretických názorov S. Czambela jednak preto, že niektoré jeho články boli publikované pod menami Škultétyho alebo Ferienčíka, čo S. Czambelovi viazalo roky, jednak preto, že v SP mohli vychádzať len kratšie články o čiastkových problémoch vtedajšej slovenčiny. I tak sa však ukázalo, že S. Czambel vo svojich terminologických článkoch bojoval za utvorenie termínov so všetkými atribútmi; bo-

joval nielen za adekvátne pretlmočenie maďarských termínov do slovenčiny, ale za ich substituovanie v duchu slovenskej slovotvorby. S. Czambel viac ráz zdôrazňoval, že slovenčina nie je zákonodarný jazyk, v ktorom by sa terminológia ustálila vo vydávaných zákonoch, niet ani inštitúcie, ktorá by sa terminológiou zaoberala, a keďže sa mu nepodarilo utvoriť ani skupinu slovenských právnikov na tento cieľ, zohráva on sám úlohu kodifikátora aj v oblasti tvorenia a ustaľovania právnej terminológie tak, ako sa stal kodifikátorom slovenského jazyka svojimi dielami Slovenský pravopis a Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Aj v oblasti právnej terminológie využíval staršie pramene, všímal si pomenovania z nárečí, tvoril nové termíny zo slovenských základov produktívnymi slovotvornými postupmi, bojoval proti zbytočným výpožičkám z ruštiny i češtiny. V jeho prekladoch je už málo novátorstva, ale viac uváženého vedomého výberu: *daňový úrad* namiesto *berničný úrad, trestný súd* namiesto *kriminálny súd; právna osoba, právny predchodca, právny následník, zastupiteľ, vyceliť, hliadka.*

S. Czambel budoval slovenskú právnu terminológiu tak, aby jednoznačne a presne vyjadrovala obsah pojmu. Dokazujú to jeho návrhy na vyjadrenie stupňa úradných hodností: *kancelársky oficiál, pozemkový knižiteľ* atď. S. Czambel usmerňoval vývin slovenskej právnej terminológie podľa potrieb praxe, a tak vedome nahrádza niektoré termíny utvorené v zhode s češtinou a nemčinou za Bachovej éry novými, podľa jeho predstáv vyhovujúcejšími. Navrhuje výraz *miera dane* nahradiť výrazom *daňový kľúč*, podľa maďarského *adókulcs*. Teória i prax teda dokazujú, že slovenská právna terminológia sa v martinskom období vyvíjala paralelne s maďarskou. V článkoch i v prekladoch uznáva za správne slovesá *rokovať, rokovací (poriadok)* namiesto čes. *jednati, jednací (řád)*, za maďarské *értekezés* navrhuje termín *rozprava*, namiesto termínu *evidencia* navrhuje *javodržanie*, namiesto maďarského *közeg* navrhuje slová *konateľ, vykonávateľ* a nie *medzítko*, ktoré je kalkom z maďarčiny. S. Czambel je za ponechanie substantív s predponami: *podžupan, nadslúžny;* celkove dáva prednosť slovám, z ktorých možno tvoriť odvodeniny.

Materiál ukazuje, že teória v tvorbe a ustaľovaní slovenskej právnej terminológie predbiehala prax. Niektoré termíny káže S. Czambel v SP nahradiť inými, vyhovujúcejšími, avšak v prekladoch používa aj termíny, ktoré vo svojich článkoch v SP odsudzoval. Tak je to s termínom *medzítko* vo význame maďarského *közeg*, ktorý Czambel neuznáva, avšak v SKZ ho takmer dôsledne používa, nepoužíva však termín *konateľ, vykonávateľ*, ktorý sám navrhoval. Niekedy zasa termín, ktorý navrhol, použil v SKZ až o niekoľko rokov neskôr, než ho navrhoval vo svojich článkoch *(miera dane — daňový kľúč)*, alebo len nastoľuje problém, ďalej „nech rozhodnú odborníci". Predpokladáme, že úradný preklad mal alebo musel do určitej

miery zachovať charakter originálu, a preto S. Czambel niekedy nesubstituuje, ale len prekladá *(közeg — medzítko)*. V teoretických článkoch však nemyslí len na prekladateľskú prax, ale na slovenskú administratívnu terminológiu ako súčasť jazyka, ktorá má spĺňať funkciu dokonalého dorozumievacieho prostriedku, a preto navrhuje substituovanie *(közeg — konateľ, vykonávateľ)*.

Prvý prekladateľ uhorských zákonov J. A. Gočár použil v prekladoch SKZ zväčša jasne motivované slová: *kolopis* (nápis na minci alebo medaile), *uspokojka* (potvrdenie, kvitancia), avšak nespĺňa vždy kritérium spisovnosti, pretože dôsledne používa slová s nárečovými prvkami v hláskosloví: *narídzenie, riditel*. Veľmi vhodne však využíva známe tzv. kultúrne cudzie slová: *súd prvej inštancie, jurisdikcia*.

Druhý doteraz známy prekladateľ I. Slušný v duchu slovotvorby matičných čias odvážne zavádza nové slová, ignorujúc zákony slovotvorby: motivácia jeho termínu *robotár* (zamestnávateľ) zvádza k dvojakej asociácii: ten, kto robotu dáva, i ten, kto robotu robí. Použitím slova *kopanec* (minerál) ignoruje ustálenosť významu slova. Neologizmy I. Slušného sa natoľko vymykali zákonom slovotvorby, že ich v prekladoch zákonov museli vysvetľovať (napr. *mezdel — poplatok*). S. Czambel dbá na jasnú motiváciu: *hliadka* (okkulata), *knižiteľ, právny predchodca;* prísne dodržiava systémovosť: navrhuje *zastupiteľ* namiesto *poslanec,* pretože substantíva na *-teľ* lepšie vyjadrujú aktívnu súčasť. V teórii neuznáva nesystémový kalk *medzítko*, navrhuje slovo *konateľ*, avšak v praxi slovo *medzítko* používal. Kritérium ustálenosti S. Czambel dodržiaval. Zavrhoval preto termín „povstanie ľudu" ako označenie druhu rakúskeho vojska a používal radšej nemecké *landšturm*, pretože výraz *povstanie ľudu* má v slovenčine ustálený význam: vzbura. Kritérium nosnosti S. Czambel vždy zdôrazňoval, preto odporúčal slovo *náčelník (náčelnícky)* oproti slovu *prednosta,* od ktorého sa nedajú tvoriť odvodeniny. Požiadavku spisovnosti S. Czambel vždy dodržiava. Cudzie slová v termínoch používal aj S. Czambel, avšak v niektorých prípadoch prekladal radšej slovenským slovom, ktoré adekvátnejšie vyjadrovalo maďarský originál: termín *törvényhatóság,* ktorý J. A. Gočár prekladal ako *jurisdikcia*, tlmočil S. Czambel dôsledne termínom *právomocnosť*.

V skúmanom období sme zistili v názvoch osôb mužského rodu silnú konkurenciu substantív typu Z_v + -ník, príp. Z_x + -ník so substantívami typu Z_v + -teľ, príp. Z_x + -teľ u Gočára a Slušného. J. A. Gočár má popri slovách *klamateľ, skladateľ* (redaktor), *zaručiteľ, vyzývateľ* množstvo slov typu Z_v + -ník; *zápisník* (notár, zapisovateľ), *žalobník* (žalobca), *strážnik pokoja* (csendőr), *prednášnik, opatrovník* (tutor), *prísedník* (prísediaci), *poručník* (hadnagy, Leutenant). V jeho prekladoch sú frekventované slová tohto typu aj s neverbálnym slovotvorným základom, zväčša desubstantíva

a deadjektíva: *konník* (lovas, dnes jazdec), *zbrojník, zprávnik* (dnes referent), *nájomník* (dnes nádenník), *starostník* (tutor), hlavník (dnes predseda), *listovník, pravotník* (pertárnok, Gerichts-Prokurator).

V prekladoch I. Slušného sú substantíva typu Z_v + -teľ tiež v silnej konkurencii so substantívami typu Z_x + -ník. Popri slovách *podpisuvateľ, podzbuditeľ* (burič), *obžaluvateľ, zpotvoriteľ, obhajuvateľ* má množstvo slov s príponou *-ník: náhlavník* (hlava štátu), *zámiestník* (dnes zástupca), *poznovník* (dnes recidivista), *vládny vereník* (komisár), *prídozorník* (kontrolór), *vynálezník* (dnes vynálezca), *staničník* (dnes zamestnanec), *prácoriadnik* (vedúci práce).

S. Czambel používal vo veľkej miere slová typu Z_v + -teľ: *písateľ, prijímateľ, oddávateľ, zaslateľ, odvážateľ, odpraviteľ, podujímateľ, zakladateľ, zostaviteľ, vypúšťateľ;* v menšej miere používal slová typu Z_x + -ník: *merník* (i zememerač), *slobodník* (vojak na dovolenke), *žalobník, náčelník, priestupník, námestník, zástupník* (ügyhész, prokurátor). Termíny *povinník, vyslaník,* ktoré v SP navrhoval, sme v SKZ nenašli doložené.

Väčšia frekvencia substantív typu Z_x + -teľ v prekladoch S. Czambela zodpovedá slovotvorbe v martinských rokoch.

Formant *-ca* a formant *-ár* boli v skúmanom období, ako je to aj v dnešnom jazyku, menej frekventované než formanty *-ník* a *-teľ*.

V SKZ boli dosť frekventované slová typu Z_v + -ec, Z_a + -ec, prípadne Z_{pp} + -ec ako názvy osôb. S. Czambel pri tomto type substantív konštatoval vyjadrovanie viac-menej pasívnej účasti na deji a namiesto slova *vyslanec* navrhoval *vyslaník.* V SKZ sa vyskytujú substantíva *branec* (popri *rekrút* i *novák*), *chovanec, trestanec, káranec, povinovatec, odsúdenec* a iné podobné. U Gočára a Slušného sme našli aj pomenovania osôb, ktoré majú z právneho aspektu do určitej miery pasívnu úlohu. Sú to deriváty typu Z_{pp} + -ec: *zastúpenec* (ten, koho zastupujú), *bránenec* (klient), *obžaluvanec, urazenec* (ten, kto utrpel úraz), *poručenec* (ten, kto je pod poručníctvom). S. Czambel však tieto typy nepoužíval a slová *upotrebenec, postavenec,* ktoré sme našli v prekladoch Slušného, ostro kritizoval.

V prekladoch S. Czambela a I. Slušného boli frekventované aj slová Z_v + -nie, -tie: *volanie, bývanie, nováčenie, losovanie* (odvody). U všetkých troch prekladateľov je pozoruhodný výskyt slovotvorných typov Z_v + -ka, -čka, -enka. Slová *hliadka* (szemle) a *dátka* (adat) sme našli len u S. Czambela. S. Czambel neprebral od svojich predchodcov jasne motivované termíny *uspokojka, uspokojenka* (nyugta, kvitancia).

Vyskytli sa slová so spredmetneným významom: *oznámka, podávka, príjalka* a slová s dejovým významom: *dozvolenka, prísvojka, odsvojka* (krádež), *prístavka* (suspendovanie).

U I. Slušného a S. Czambela sú dosť frekventované slová typu $Z_v + R_{m,f}$. Zriedkavo sa vyskytli deriváty $Z_v + R_m$ ako názvy osôb: *úskok, tlumoč.* Frekventovanejšie sú názvy deja a vecí ($Z_v + R_{m\,3,4}$): *vod, zátvor, premav, prievoz, klam, poťah, potyk, príchlop, par, úboj.*

Viacslovné pomenovania majú v terminologickej sústave tak isto ako podstatné mená prvoradú dôležitosť. Z typologických rozdielov medzi slovenčinou a maďarčinou vyplýva, že prekladatelia použili viacslovné pomenovanie i v prípadoch, kde bolo v maďarskom origináli zložené slovo: *trestný čin* (bűntett), *trestná záležitosť* (bűnűgy), *súkromná žaloba* (magánvád), *rozsobášne pravoty* (válóperek), *berničný, daňový úrad* (adóhivatal), *daňový kľúč* (adókulcs).

Skúmanie termínov v prekladoch Sbierky krajinských zákonov z obdobia 1868—1909 ukazuje, že slovenská právna terminológia sa systematickým prekladaním všetkých sankcionovaných zákonných článkov z maďarčiny do slovenčiny postupne rozvíjala, ustaľovala a zdokonaľovala.

Pri prekladaní tisícov strán zákonov bolo treba vypracovať slovenskú právnu terminológiu aspoň natoľko, aby bola schopná pretlmočiť maďarské právne texty. Uhorské právo sa vyvíjalo nezávisle od rakúskeho. Česká právna terminológia sa v mnohých prípadoch tvorila podľa nemeckého typu, kým slovenská právna terminológia musela adekvátne vyjadrovať obsah maďarského termínu a aj tým vznikali rozdiely medzi slovenskou a českou právnou terminológiou.

Výrazná osobnosť jazykovedca S. Czambela, ktorý pracoval na prekladoch zákonov 28 rokov, zohrala pri tvorbe slovenskej právnej terminológie dôležitú úlohu. S. Czambel vedome vychádzal zo starších prameňov, tvoril nové termíny zo slovenských základov produktívnymi slovotvornými postupmi, bojoval proti zbytočným výpožičkám z ruštiny i z češtiny. Hoci sa jeho snahy o spoluprácu s odborníkmi-právnikmi z martinského centra nevydarili, radil sa s peštianskym právnikom F. Kabinom a pričinil sa o to, že sa v Slovenských pohľadoch diskutovalo aj o administratívno-právnej terminológii. V jeho prekladoch je už málo novátorstva, viac uváženého vedomého výberu. S. Czambel budoval slovenskú právnu terminológiu tak, aby vyjadrovala celkom jednoznačne a presne obsah slov. Administratívno-právne termíny budoval na slovenskom i slovanskom základe a usmerňoval vývin slovenskej právnej terminológie „v prúde prirodzeného vývoja", a tak pripravil cestu k rozvoju a tvorbe právnej terminológie na vedeckom základe. Tieto jeho snahy o kodifikátorskú činnosť v právnej terminológii prispeli v značnej miere k rozvoju slovnej zásoby a tým i k rozvoju a zdokonaleniu spisovnej slovenčiny.

Pavel Žigo

O FORMÁLNYCH ZNAKOCH ÚČELOVÝCH VIET V PREDSPISOVNEJ SLOVENČINE

Komplexný výskum historických písomných pamiatok sa v minulých desaťročiach zameriaval u nás na charakteristiku ich fonologickej, morfologickej a lexikálnej stránky. V oblasti syntaxe sa však celkovému vetnému systému a jeho vývinu venovalo menej pozornosti. Priekopníkom výskumu v oblasti slovenskej historickej skladby sa stal J. Stanislav (1973), ktorý zhromaždil a utriedil bohatý historický materiál vo svojich Dejinách slovenského jazyka. Vychádzajúc z jeho poznatkov, pokúsili sme sa zistiť formu vyjadrenia účelových vzťahov a frekvenciu v súvetiach písomných pamiatok z 15.—17. storočia. Po analýze archiválií tohto obdobia sme zistili, že účelový vzťah je v spomenutom časovom období vyjadrený týmito formálnymi prostriedkami: *by, bych, bychme, byste, byť, aby, abych, abychme, ať, ať by, azaby, ažeby, že, žeby, žeťby, žebychme, čoby.*

Spojka *by* sa v pamiatkach vyskytuje zriedka. Nachádzame ju zväčša v poézii, kde jej výskyt podmieňuje rytmický činiteľ, ktorý si na mieste viacslabičnej spojky vyžaduje použitie jednoslabičnej spojky, napr. *Slibuje pul královstva dáti // b y nezhynula panna náhlau smrtí.* (Chyžné 1632) V úradných zápisoch vecného charakteru sa spojka *by* vyskytuje zriedka: *... to chczy mile rad učžiniti a jescže na delssy przy vassy milosti vosaditi, jedine b y bil dobrzy pokoj ...* (Trnava 1538)

Vo funkcii účelovej spojky vystupovali aj formy 1. a 2. os. sg. i pl. aoristu: *Dajte mi týden neb některý den // b y c h mohol poplakat dcery své.* (Chyžné 1632) Stretávame sa však aj s prípadmi, v ktorých aoristové tvary splynuli s prézentnými typu **bychomъ + *esme > bychme: My pak nemohli gsme ginakši czestu k tomu nagiti, b y c h m e se y vas v tom poradili* (Mošovce 1574). Tieto formy však vystupujú paralelne s tvarmi *by sme: ... pristupili pred prawo nasse mudri a opatrni pani Gregor Kutny spolu zetem swin Lenhartem, Benowim sinem ze Wlach, prosicz nas b y s m e raczily tu wecz opatrzity y take do meskich knich sapsaty (!) ten staczek ...* (Part. Ľupča 1582). V písomnej podobe forma *byste* sa udržiava dlho, hoci v jazykovom vedomí už zrejme ide o chápanie obidvoch častí osobitne. Osihotene sa v textoch vyskytla i spojka *bytt: Duchowne Zobothu masz swetyti // ze od skutkow swych masz pstati // b y t t buch swe w tobie delal // spaseny twe dokonal.* (Spišská Kapitula 1532)

Formy aoristu vo funkcii účelovej spojky sa vyskytujú okrem 2. a 3. os. sg. zriedka. Málo produktívne boli aj ich zložené formy *abych, abychom,*

abychme, abychva, žebych, žebychom, žebychme. Frekventovanejšie však boli spojky *aby, žeby.*

Rozbor písomných pamiatok sledovaného obdobia ukazuje, že v účelovej funkcii najfrekventovanejšia bola spojka *aby.* Najčastejšie sa vyskytuje v pamiatkach vecného charakteru — v testamentoch, protokoloch, korešpondencii správcov feudálnych panstiev, v náučnej literatúre, prekladoch bohoslužobných textov a v poézii:

... porucze/m/ k fare kostola nasseho Matky bozey trinast striebornych lyzycz, kone, wolow deset, *aby* toto wsseczko predepsany tutorowe a distributorowe sprauedliwe iak naylepssie mohu sprodaly... (Parížovce 1564) — Item vyznal tess, že geho draby zwaly do Kossecz zamku, *aby* ssel s nymy obraty niekde salasse. (Trenčín 1584) — ... tu gystu farbu hnedky som poslal dolu, *aby* gu boli dali Wassiemu p. vrednykowy... (Bojnice 1617) — *W/ezmi/* gednu cybuly, teg okolo kwet u wrchu wyrež, *aby* tu striedku sy mohol wyniaty... (Liptov 17. stor.)

Spojka *aby* je v sledovanom časovom rámci v účelovej vete najfrekventovanejšia na strednom Slovensku v Liptove, na hornom Považí, na Pohroní a na Ponitrí:

... priniesla k/nemu dwe husy mluwicze, že geg gedna žena ze/wsy dala, *aby* ge prodawala... (Part. Ľupča 1582) — ... protož učinva mezi sebú jednostajné dokonání teď, *aby* děti tvoje i s manželkú mojí i s dítětem mým nesnázky a přéčky nemjeli. (Žilina 1469) — ... a ten druhyklicz od welike truhlicze, ten sem dal Anyczcze, Zymplowe czerzy, *aby* mi gednu kossyli poslala. (Banská Bystrica 1543) — ... Protoz ya moczy listu tohoto dawam mocznost a wsse wsseczko prawo panu Michalowi Bakalarzowi, *aby* on na mym mieztie takowi dlu/sic/ y fl. od/tehoz swierchu psaneho wy napominal... (Hradec pri Nitre 1546)

Menej frekventovaná je spojka *aby* na Považí, na Orave a v Honte:

A gisty magierz, *abi* gim pomohol, pan Mikulass zbudowal... (Trenčianska 1520) — ... listy obzwlasstne na to widali, *aby* podle prawa sobe naležegicziho slobodne zatym yako predtym używaly... (Veselé 1663) — ... k Wassey /milos/ti pissy, zadagicze, *aby* ste gemu raczili k tomu gmieti pana Loryncze Rzezle, aby czloweku pana geho /milos/ti zaplatil... (Čabrať 1541)

Na východnom a západnom Slovensku sa spojka *aby* v účelovej funkcii vyskytovala zriedka:

Lid se nad ním slitoval // osem dni jemu dal // po osmích dnech // *aby* jim dcerku vydal. (Chyžné 1632) — ... pan... Michael Senkarowy uzdal 56 pred panem peregem za slobodny statek yako swemu pritelowy, *aby* uziwal wezdrawy y ze swyu manzelku y z/ieho ditkami... (Trnava 1598)

Podobne ako pri spojke *by* aj pri spojke *aby* badať proces odumierania tvarov aoristu vo funkcii účelových spojok. Ide o takéto príklady:

Protože opáczte a odpysste my, yako gest s/tym železom, *abych* umel o/tom panu oznamyti... (Bojnice 1614) — ... p/ro/sime was, zebi ste nam dali tes od-

powid, gestli tom/v/ tak, neb neny, *abychom* zme sie tess wedely k/wam a k/wassy czelacze zachowaty. (Trnava 1549) — ... powinen bude... sobe zverenych veci k rukam nam odevzdat, *abychme* mi mohli dat exaktorovi bedlive a spravedlive to prehlednut. (Vršatec 1683)

Spojka *ať* je v účelovej funkcii v textoch sledovaného obdobia málo zastúpená a vystupuje ako súčasť opisného imperatívu: ... *rácž dati sstiastne witiestwy, a t nezhyne twe dedicztwy.* (Banská Bystrica 1585). Okrem opisného imperatívu vystupuje spojka *ať* aj ako spájací výraz účelových viet v spojení s časticou *by: Když wstanete k modleny, odpusstegte, a t b i otecz wass odpustyl Wam.* (tamtiež)

Spojka *aza by* sa v sledovaných pamiatkach zachovala v účelovej funkcii len v modlitbe zo Spišskej Kapituly: ... *protoz naimyleyssy vteczmy sie k milostiwey pane Marie, aza by ona raczela vprosyty dar ducha swatheho* ... (Sp. Kapitula 1480)

Okrem uvedených spojok sa účelové vety spájali s nadradenými i pomocou spojok *že, žeby, žebych, žebychme, ažeby, čoby.*

Spojku *že* v účelovej funkcii uvádza J. Stanislav (1973, 1, s. 342) a vo viacerých prípadoch sa v sledovaných textoch ani nevyskytla: *Daj zlato, ž e sa rozdzelime.* (Hranovnica 1546)

Spolu so spojkou *aby* tvorí spojka *žeby* najfrekventovanejšiu dvojicu účelových spojok daného obdobia. *Žeby* sa vyskytuje v testamentoch, v súdnych zápisoch, v korešpondencii správcov feudálnych panstiev, v žiadostiach hospodárskeho charakteru.

... a ostatnie penyze czo zostane, aby na chude nalozyly, *ze by* opatrily zebrakowy kolaby... (Parížovce 1564) — ... nassli sme puol dwaczetce penize a to gsme kazali prziczynit na Polakowske roli, *zeby* z vplna dluh od neho wissel. (Trenčianska 1520) — Vroczeny pane Mikulassi, ted possila/m/ tento list ku V. M., *ze by* ste V. M. raczili vo to/m/ wedeti, ze pan Girik Rzakowsky velmi chodi za pano/m/ my/m/... (Parížovce 1555) — rácztie pánu Lychtenpergherowy geden lyst pysaty, *žeby* nedal z/meskey medy, než z/gardowey... (Bojnice 1618)

V sledovanom časovom období je spojka *žeby* frekventovaná najmä na západnom a východnom Slovensku:

... dwa pacholczj wiprosili se tim liztom, ze tez maju... po trose sacza na poliu, *ze by* to op/a/trili sebe tezs. (Bardejov 1597) — ... stranku cini pan Bucani Marton na Kalmar Michalowe deti, *zebi* pan Cörödi ten isti winohrad ani predat ani kam poget nemohel... (Trnava 1620)

Na strednom Slovensku je spojka *žeby* frekventovaná len v severnej časti. Najpočetnejšie doklady sú z Liptova a Považia, napr. ... *a ostatnie penyze, czo zostane, aby na chude nalozyly, ze by opatrily zebrakowy kolaby* ... (Parížovce 1564).

Pri spojke *žeby* je v porovnaní so spojkou *aby* zriedkavejšie použitie

tvarov 1. os. sg. a 1. a 2. os. pl. aoristu. Pozoruhodné je, že sa tieto tvary vyskytujú práve v oblasti, kde v účelovej funkcii vystupujú paralelne spojky *aby* a *žeby: Dale V. M. p/ro/ssym, ze by ste rzaczili k nam na huorzu przigiti, z e b y c h m e tu spolu promluowili.* (Parížovce 1555)

Ojedinele sa v sledovanom materiáli vyskytla v účelovej funkcii i spojka *žeť by... proste za ne pana buoha, z e t b y gich mily pan buoh raczyl possiliti...* (Spišská Kapitula 1480). Osihotene sa v tejto funkcii vyskytla i spojka *ažeby: ... vy s nym cžynte prawa vašieho, a ž e b y ste se doviedeli od veznie, kdo toho chudeho czloweka kožuch kupyl.* (Bojnice 1598). Pri posudzovaní tejto spojky však treba postupovať opatrne a treba mať na zreteli i možnosť, že spojka *a* spája dve vety na rovnakej syntaktickej úrovni a obidve tieto vety sú podradené spoločnej hlavnej vete, s ktorou ich spája spojka *že: Tedy odpysal som bol, žeby ste latowe klyncze emendowali a ž e b y s t e tysycz a cztyrysto napisali latowych klyncow.* (Bojnice 1616)

Okrem uvedených spojok v účelovej funkcii sa používala aj spojka *čoby,* ale jej výskyt je v sledovaných pamiatkach zriedkavý: *Potem sme poslaly z rady nassy dwu lydy ku oczy swirchu menowaneho Batroweho sina, c z o b y on ktery reczy mlowil, neb na ten czas yeho otecz byl w nemoczy položen, wypowiedel...* (Partizánska Ľupča 1559).

Z predchádzajúcich príkladov vyplýva, že základným formálnym ukazovateľom pri vyjadrovaní účelového vzťahu bolo slovko *by.* Niektoré zo spojok (napr. *aby, žeby*) boli v sledovanom časovom období frekventované, iné (napr. *abych, žebychme, čoby*) ustupovali výstižnejším prostriedkom. Pri charakteristike jednotlivých spojok a žánrov sme z priestorových dôvodov uvádzali len niekoľko príkladov. Pri výskume sme však spracovali údaje z 210 lokalít z celého územia Slovenska.

Niekoľkokrát sme už uviedli, že spojky *by, bych, bychme, abych, abychme, že, žebych, žebychme, byť, čoby, ať, ať by, ažeby* boli v účelovej funkcii zriedkavé. Vyčleniť ich výskyt izoglosou nie je možné, preto ho zachytávame na obr. 1 príslušnými symbolmi. Na obr. 2 je znázornený výskyt spojok *aby, žeby.* V pamiatkach z rokov 1400—1650 sa tieto spojky v účelovej funkcii používali v oblastiach ohraničených izoglosami. Výskyt spojky *aby* je skoncentrovaný na strednom Slovensku, výskyt spojky *žeby* na západnom a východnom Slovensku. Oblasť severného Považia, Ponitria, Turca a Liptova tvorí po osi Bojnice — Nemčiňany — Rajec — Partizánska Ľupča prienik v použití spojok *aby, žeby* v účelovej funkcii.

Aby sme si overili ustálenosť formálnych ukazovateľov účelového vzťahu, porovnali sme jeho vyjadrenie v archiváliách z XV.—XVII. storočia s nárečovým materiálom druhej polovice XX. storočia. Po spracovaní nárečového materiálu sme zistili, že v nárečových textoch sa účelový vzťah vy-

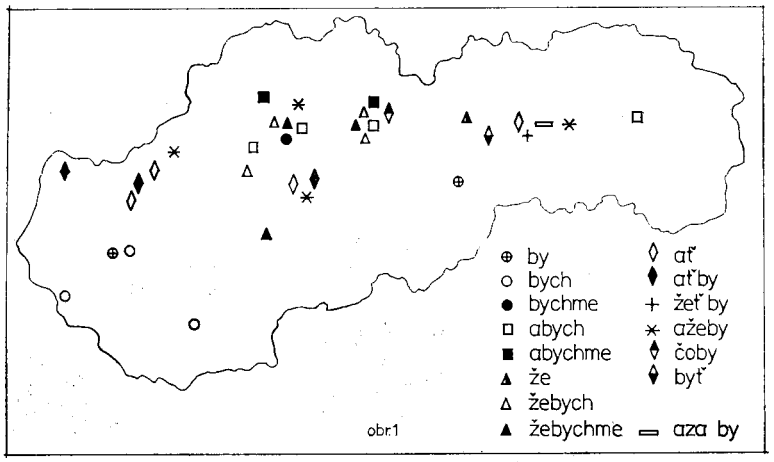

obr.1

jadruje spojkami *že, žeby, aby, že aby* a ojedinele spojkou *žebych.* V porovnaní s historickým materiálom vidieť, že spojky *ať, azaby, čoby, ažeby, by, bych, bychom, bychme, abych, abychom, abychme, žebych, žebychme* sa prestali používať. Dalo sa to predvídať už podľa ich zriedkavého výskytu v XV.—XVII. storočí. V nárečovom materiáli sa účelový vzťah najčastejšie vyjadruje spojkami *aby, žeby.* Západná izoglosa spojky *aby* v nárečiach ustúpila v porovnaní s historickým materiálom na juhozápad (pozri obr. 2) po hranicu Myslenice (*... také fleki vipálili, a b i sa dálej nexicila*) — Veľké Brestovany (*Tam sa f‿téj vode poscískalo, abi višóv‿s‿toho cmar*) — Dolný Ďur (*Zem sa prú prehoďí, a b i tá spodňia žltá zem prišla hore*) — Lišov (*Ale si dršťe navarenie tieto burini, abi sťe to ždi maľi hotovuo*).

Východná izoglosa spojky *aby* v nárečovom materiáli je zhodná s izoglosou historických textov a je ohraničená Žaškovom (*To bívalo na to, a b i sä ďecko naučilo stáť*), Vrbím (*... mu pixňe, a b i s‿krvi sťeklo*), Vyšnou Bocou (*SoN‿sa xitro obráťiu k ňemu, a b i z mojho pľeca streľiu*), Pohorelou (*... išľi na žandarskъ staňicъ, a b i išľi žandaře xraňiť*) a Betliarom (*A mladieho zeťa do tej posteli vivalä, a b i do roka mal tam proroka*). Na východ od tejto hranice sa spojka *aby* v účelovej funkcii vyskytla len v Porostove (*Mau prejs vos, a b i śe ňerozbilo*) a v Sobranciach (*Bapko, ta čom sce tu śmetanki naľaľi? — O b i sce poľizaľi*).

Oblasti, v ktorých sa spojka *žeby* používa v účelovej funkcii v nárečiach, majú klinovitý tvar ohraničený obcami Sušany (*Tam usxla, ž e b e bola už na hrnce dobrá*), Kokava nad Rimavicou (*Poton mňä daľi na jej mäno Zuzana, ž e b i ňevihinúlo*), Brezno (*Potom zase Ňemci boľi tu, ž e b i som tí‿meso dau*). Druhá oblasť je ohraničená Detvou (*... to treba volovi pri-*

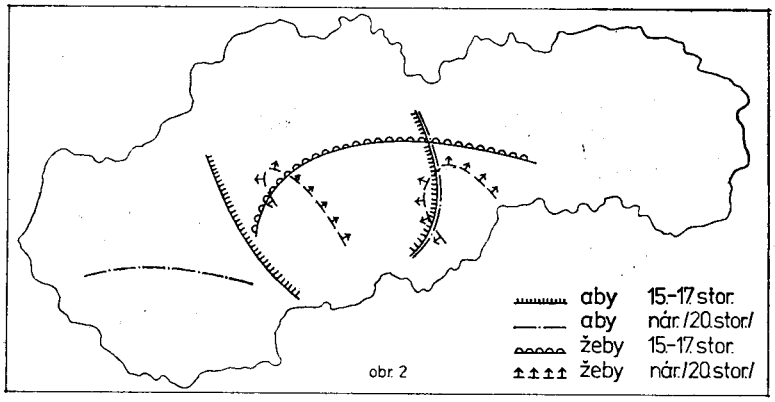

obr. 2

spuosobiď‿akí je veľkí, ž e b i mu to ňebolo veľkuo ałebo maluo), Môlčou *(No potoN‿son tašiou k tomu gazdovi, čo bou od ňeho toho vola kúpeu, ž e b i si toho vola prijau naspak)* a Veľkým Lomom *(Bou tan válok, trani mau do seba, žebi to báxalo, keť to na zem narazí).* (Porov. obr. 2.)

V niektorých prípadoch sa v nárečových textoch vyskytlo vyjadrenie účelového vzťahu spojkou *že*. Jej výskyt sme zistili v piatich lokalitách, ktoré nie sú z nárečového hľadiska blízke:

Daj na omšu, daj ʒadovi, *že* śe buʒe modľic. (Spišský Hrhov) — Trikráľovou griedou si porobiu krížiki, *že* ňebudú mať strigi k ňemu prímeria. (Turč. Blatnica) — Tag‿náz‿daľi do takíx parťiou, *že* iďeme drevo rúbať. (Podrečany) — Otvorila som dvere, *že* ih‿aspom napomeňiem. (Dolná Súča) — Francek vibjehen, *že* ide na xvilku von na ulic. (Brodské)

V dvoch prípadoch je účelový vzťah vyjadrený spojkou *že* v spojení s *aby: Tak potom‿u zato tá macoxa tú druhú ďiouku vipravila, ž e a b i aj tá tag zbohatla.* (Devičie) — *Potom poslaľi ľuďí, ž e a b i zme išľi domou.* (Turčianska Blatnica). V ojedinelom prípade sa vyskytla v uvedenej konštrukcii aj forma *abych: A dau mi do ruki takie šťipacie kľiešťe, čo sa s‿ňimi kľince ťähajú, ž e a b i x som ho zbaviu tíx trapiex.* (Žaškov)

Výskum historických písomných pamiatok a jeho konfrontácia s nárečovým materiálom ukazuje, že účelový vzťah sa najčastejšie vyjadruje spojkami *aby* a *žeby*. Južnú a strednú časť stredoslovenskej oblasti charakterizovala v 15. až 17. storočí v účelovom vzťahu spojka *aby*, kým pre severnú a severozápadnú časť stredného Slovenska je charakteristické súčasné použitie spojok *aby, žeby*. V tom istom čase západoslovenskú a východoslovenskú oblasť charakterizovala v účelovej funkcii spojka *žeby*. Porovnanie týchto poznatkov so stavom v nárečiach ukazuje, že vyjadrenie účelu spojkou *aby* sa rozšírilo na severozápad a stredoslovenské nárečia ovplyvnili

oblasť západoslovenských nárečí (porov. Pauliny, 1966). Použitie spojky *žeby* v tej istej funkcii sa rozšírilo na juhovýchod. Tento jav svedčí o pôsobení západoslovenských nárečí na stredoslovenské.

Konfrontácia písomných pamiatok s nárečovým materiálom ukazuje, že spojky *aby* a *žeby* sa používajú naďalej vo svojej pôvodnej funkcii tam, kde sa používali v 15.—17. storočí, a tam, kde sa predtým nepoužívali (spojka *žeby* v južnej a strednej časti stredného Slovenska, spojka *aby* v severných a severozápadných oblastiach západného Slovenska), používajú sa vo svojej funkcii s tamojším pôvodným formálnym znakom.

Výsledky, ku ktorým sme dospeli porovnaním historických písomných pamiatok a nárečových textov, sú len nepatrným poznatkom a pokladáme za potrebné overiť ho na viacerých druhoch súvetí, v širšom časovom rámci a nielen na úrovni formálnych znakov, ale aj na úrovni štruktúry a medzivetných vzťahov v súvetiach. Tento výskum nám pomôže vytvoriť si dôkladnejší obraz o celkovom vývine súvetného systému v slovenčine.

Literatúra

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 4. Syntax. Časť 1. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 416 s.; zv. 5. Syntax. Časť 2. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Zv. 1. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966; s. 75.

Pramene

Archív Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

HORVÁTH, P.: Listy poddaných. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 41—268.

LEHOTSKÁ, D. — ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia jelšavská mestská kniha. 1. vyd. Martin, Osveta 1976, s. 474.

MARSINA, R. — KUŠÍK, M.: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Zv. 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 596.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 3. Texty. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 123—328.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 5. Syntax. Časť 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 330—342.

VARSIK, B.: Slovenské listy a listiny z XV.—XVII. storočia. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 347.

Mária Ivanová-Šalingová

Z PROBLEMATIKY POMENOVANÍ NOHAVÍC V SLOVENČINE

V príspevku Skloňovanie substantív rifle, džínsy a ich deriváty J. Jacko (1980) upozorňuje, že pri podstatnom mene *džínsy* kolíše gramatický rod. Podľa názoru J. Jacka sa podstatné meno *džínsy* má používať len v mužskom rode. Mužský rod podstatného mena *džínsy* dokladá vetou z denníka Smena (6. 1. 1977, s. 1): *Deti v džínsoch.*

Na vysvetlenie, prečo sa v Slovníku cudzích slov (SCS) slovo *džínsy* hodnotí ako podstatné meno ženského rodu, uvádzame toľko: rukopis SCS bol dokončený v roku 1973. Pri určovaní gramatického rodu slova *džínsy* sme vychádzali z nášho vtedajšieho osobného úzu i z úzu viacerých známych, ktorí toto substantívum používali v ženskom rode. Treba však uviesť, že viacerí používatelia spisovnej slovenčiny používajú toto slovo v mužskom rode.

V tomto príspevku sa pokúsime zdôvodniť, prečo to tak je. Vzali sme si na pomoc celý mikrosystém pomenovaní nohavíc v súčasnej spisovnej reči a ukázalo sa jednoznačne, že väčšina pomenovaní nohavíc a nohavičiek je ženského rodu. To naznačuje, že pri vzniku nového slova alebo pri prevzatí pomenovania nohavíc z iného jazyka mikrosystém pôsobí v tom smere, že sa nové slovo zaradí do gramatického rodu tých pomenovaní, ktoré sú vo väčšine. Uvedieme príklady na pomenovania nohavíc: *nohavice, nohavičky, gate, gatky, šortky, pumpky, bričesky* i *bričky* (p. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 130), *rifle, texasky, plátenky, súkenky, montérky, kominárky, trenírky, španovky/šponovky, otepľovačky,* nár. *hológne, extrovky, rajtky, dupačky, cupačky* (detské nohavičky so zapínaním obyčajne na pleciach) atď. Príklady jasne ukazujú, že pomenovania nohavíc a nohavičiek sú zväčša substantíva ženského rodu, a to s tvrdým i mäkkým zakončením (jedny sa teda skloňujú podľa vzoru ulica, iné podľa vzoru žena). Podľa vzoru žena sa skloňujú tieto pomenovania: *nohavičky, -čiek, -kách, gatky, -tiek, -kách, šortky, -tiek, -kách, pumpky, -piek, -kách, bričesky, -siek, -kách, texasky, -siek, -kách, plátenky, -niek, -kách, súkenky, -niek, -kách, montérky, -rok, -kach, kominárky, -rok, -kach, rytierky, -rok, -kach, rajtky, -tiek, -kách, trenírky, -rok, -kach, španovky/šponovky, -viek, -kách, golfky, -fiek, -kách, otepľovačky, -čiek, -kách, extrovky, -viek, -kách; dupačky, -čiek, -kách, cupačky, -čiek, -kách.* Podľa vzoru ulica sa skloňujú tieto pomenovania: *nohavice, -víc, -ciach, gate, -tí, -tiach, rifle, -fieľ/-lí, -liach* (nárečové

slovo *hološne, -šní* — z ľudovej reči poznáme aj podobu *hološieň* — SSJ I má iba tvar *hološní*). (Nevšímame si pomenovania plaviek.)

Napriek tomu, že väčšina pomenovaní nohavíc a nohavičiek je v spisovnej slovenčine ženského rodu (a sú pomnožné), jednako len máme niekoľko pomenovaní, ktoré sú jednoznačne pomnožnými podstatnými menami mužského rodu, napr.: *tepláky, -kov, -koch, spodky, -kov, -koch, pantalóny, -nov, -noch, menčestráky, -kov, -koch.* Podobne aj pomenovania detského oblečenia: *dupáčiky, -kov, -koch, cupáčiky, -kov, -koch* sú mužského rodu (ako varianty k substantívam ženského rodu *dupačky, -čiek, cupačky, -čiek*).

Všeobecne používané pomenovanie vo výslovnostnej podobe *menčestráky* doterajšie lexikografické diela (ani SSJ, ani SCS) neuvádzajú. Našli sme ho v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 146). SCS (1979, s. 546) i SSJ II (s. 93) zachytávajú ešte podobu *manchester.* Používať podobu *menčester* navrhol už dávnejšie Š. Michalus (1968). SSJ uvádza tvar genitívu na *-u,* SCS na *-a* (s. 546). Substantíva zakončené na *-ter* s pohyblivým *-e-* majú v spisovnej slovenčine pravidelne tvar genitívu singuláru na *-tra: meter, -tra, kilometer, -tra, termometer, -tra* ap.

Novšie príklady na pomenovanie *menčester* dokazujú, že napriek kodifikovaným podobám *manchester, manchestrový* sa v jazykovej praxi už používajú progresívne podoby *menčester, menčestrový, menčestráky.* Kolísanie býva pri tvare gen. sg. Nájdu sa tvary na *-u (-tru)* i, spontánne, správne podoby na *-tra.* Vypísali sme si takéto príklady zo ženského časopisu Dorka i z časopisu Život:

Podľa strihu vystrihneme predný a zadný diel z *menčestra* zelenej farby; zadné sedlo, dve našité vrecká a spodný golier z *menčestra* béžovej farby a vrchnú časť goliera z tmavohnedého *menčestra.* (Dorka 1980, č. 11, strana neudaná) — Blejzer môže byť zo zamatu, *menčestru,* vlneného flaušu... (Život, Strana pre Vierku, 1980, 18. 9. 1980, č. 39, strana neudaná) — Detská béžová *menčestrová* bunda a čiapka: Materiál a spotreba: staršie pánske nohavice alebo 2 m béžového *menčestra*... (Dorka 1980, č. 11, s. 5).

K pomenovaniam nohavíc mužského rodu (presnejšie ženských nohavičiek) sa radia aj expresívne výrazy *bombardiaky* a ich nespisovné varianty *bombarďáky, bombiše* (p. SCS, 1979, s. 145). Zo starších pomenovaní sa ako pomenovania ženského rodu uvádzajú podstatné mená *šarováry/šarovary, šaraváry/šaravary* (porov. SSJ i SCS).

Pri pomnožných podstatných menách typu *montérky, tepláky* vzniká aj sémantický problém, či totiž ide pri nich o jeden alebo o dva významy slova. V doterajších lexikografických dielach sa tieto slová chápu ako pomenovania kompletného odevu. Tak napr. SSJ II (s. 176) má pri hesle *montérky* takýto výklad významu: druh pracovného obleku používaného najmä montérmi. SCS (1979, s. 588) sa uvádza takéto vysvetlenie významu slova

montérky: dvojdielny pracovný oblek pozostávajúci z nohavíc a blúzy z bavlneného, príp. ľanového kepru, najčastejšie tmavomodrej farby. Ak porovnáme obidva výklady významu slova *montérky,* vidíme, že obidva charakterizujú predmet ako pracovný oblek, pričom sa vo výklade významu v SCS pracovná funkcia montérok chápe širšie, teda nielen ako oblek používaný montérmi, ale ako pracovný odev z určitého druhu látky a používaný pri práci vôbec.

Nám tu však nejde ani tak o rozsah, obsah a charakter definície či výkladu významu slova *montérky,* ale o fakt, že sa slová *montérky, tepláky* používajú v rečovej praxi najčastejšie na označenie jednej časti súpravy, a to nohavíc. Napr. spojenie *obliecť si tepláky, montérky; zobliecť si tepláky, montérky; nosí tepláky, montérky; špinavé, čisté tepláky, montérky* atď. obyčajne označujú len nohavice. Pri presnom alebo odbornom vyjadrovaní sa preto žiada uviesť dvojslovné (združené) pomenovania: *obliecť si teplákovú súpravu, teplákové nohavice,* čím sa hovoriaci vyhne prípadnému dvojznačnému vyjadreniu.

Preto aj SSJ IV (s. 512) pri výklade slova *tepláky* naznačuje dvojaké možné použitie slova: športová súprava dlhých nohavíc a blúzy z teplej trikotovej látky alebo samotné nohavice tejto súpravy. Ak dnes máme oproti sebe pomenovania *teplákové nohavice — tepláky, tepláková súprava — tepláky,* poukazuje to už na sémantickú diferenciáciu jednoslovnej pomenovacej jednotky tepláky. Na pozadí dvojslovného pomenovania *tepláková súprava* pôsobí označenie *tepláky* ako slovo štylisticky príznakové (s príznakom hovorovosti). V tomto prípade nejde o homonymné pomenovania z toho dôvodu, že sémantika slova je v podstate rovnaká. Raz ide o širší, raz o užší význam slova: v širšom význame súprava je totiž zahrnutý aj užší význam: „nohavice od danej súpravy". Z uvedeného dôvodu navrhujeme, aby sa v lexikografických prácach uvádzali už dva významy slov montérky, tepláky. To sa týka aj príslušných derivátov.

Ak by sme chceli zhrnúť naše pozorovania o pomenovaniach nohavíc a nohavičiek v dnešnej spisovnej slovenčine, mohli by sme konštatovať toto:

1. Pre pomenovania tohto mikrosúboru je príznačná módnosť a rýchla zmena. Keďže sa móda veľmi mení, prichádzajú s módou aj nové pomenovania. Tak napr. takmer vypadli z úzu staršie pomenovania *plátenky* (dnes sa používa toto slovo bežne na označenie topánok z plátna), *súkenky, belásky* a pod. Rýchlo sa rozšírilo pomenovanie moderných nohavíc *kominárky,* ale z úzu ho už zasa vytlačili novšie pomenovania nohavíc: *texasky, rifle, džínsy* ap. V mládežníckom slangu sa krátko používalo aj slovo *twisťáky (zvony).*

2. Prevažná väčšina pomenovaní nohavíc a nohavičiek (domáceho

i cudzieho pôvodu) sú pomnožné podstatné mená ženského rodu. Zo súboru okolo 40 pomenovaní sú tri štvrtiny ženského rodu, iba jedna štvrtina je mužského rodu. Touto prevahou pomenovaní ženského rodu v danom mikrosystéme lexém si vysvetlíme fakt, že hovoriaci cudzie, prevzaté pomenovanie nohavíc (ako sú napr. *rifle, texasky, džínsy*) mimovoľne zaraďuje k pomnožným substantívam ženského rodu. Preto by sme nepokladali ženský rod, ktorý sa uvádza v SCS, pri substantíve *džínsy* za neprípustný alebo chybný. Skôr by sme povedali, že pri tomto substantíve v praxi kolíše gramatický rod. Prihovárame sa preto za dvojrodovosť slova *džínsy (džíns ž.* i *džínsov m.).*

3. Mnohé z novších pomenovaní nohavíc a nohavičiek (domáceho či cudzieho pôvodu) slovníky nezaznamenávajú (daktoré z nich zachytáva až SCS). V SSJ nie sú zaznačené pomenovania *kominárky, texasky, menčesráky, džínsy, rifle, otepľovačky, pančucháče, dupačky, cupačky* atď. Napriek tomu, že mnohé z nich majú hovorový štylistický príznak, jednako bude potrebné zachytiť ich v novších lexikografických dielach spisovnej slovenčiny.

4. Okrem základných pomenovaní nohavíc bude potrebné zachytiť aj daktoré bežné odvodeniny, napr. *texaskovina, rifľovina, džínsovina,* a to už aj preto, že pri týchto derivátoch sa môžu vyskytnúť aj pravopisné problémy (napr. J. Jacko spomína podobu „džinsovina").

5. Pohľad do lexikálneho mikrosystému pomenovaní nohavíc a nohavičiek v súčasnej spisovnej slovenčine nám umožnil nielen komplexnejšie, ale aj hlbšie vidieť jazykovú problematiku okolo nich. Ak by sme vytrhli z daného súboru iba jeden jav, pohľad by bol značne zúžený (inokedy by mohol viesť k omylu). Širšie hľadisko treba uplatniť najmä pri normotvornej práci v oblasti gramatických, sémantických, hláskových, slovotvorných i pravopisných javov v spisovnej reči.

Literatúra

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

JACKO, J.: Skloňovanie substantív *rifle, džínsy.* Slovenská reč, *45,* 1980, s. 254—255.

MICHALUS, Š.: Manchester — menčester. Kultúra slova, *2,* 1968, s. 256.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968, 6 zv.

Jozef Ružička šesťdesiatpäťročný

Ako voda uplynulo päť rokov, čo sme si pripomínali šesťdesiate narodeniny člena korešpondenta SAV prof. dr. Jozefa Ružičku, DrSc., riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (nar. 12. 1. 1916 v Nových Zámkoch). V tom čase sme sa pokúsili načrtnúť aj periodizáciu jeho vedeckých záujmov, hoci si uvedomujeme, že široký a živý prúd vedeckého bádania sotva možno vymedziť strohými časovými údajmi. Najmä ak ide o takého rozhľadeného a cieľavedomého bádateľa, ako je Jozef Ružička.

Treba však predsa pripomenúť, že v jeho vedeckej práci ide o tri základné obdobia: obdobie do príchodu do JÚĽŠ, pätnásťročné obdobie intenzívneho gramatického výskumu a napokon znova pätnásťročné obdobie (ak ho obmedzíme termínom našej spomienky) ďalšieho vedeckého bádania a vedenia ústavu. V prvom období sa J. Ružička venoval teoretickým otázkam jazykovedy a bádaniu v oblasti germanistiky (absolvoval slavistiku a germanistiku). V gramatickom období skúmal základné a sporné otázky slovenskej morfológie a syntaxe, v treťom období prevážil záujem o oblasť syntaxe a dejín slovenčiny.

V druhom a treťom období naznačenej periodizácie je pre Jozefa Ružičku charakteristický neutíchajúci záujem o kultivovanie spisovnej slovenčiny, o prenášanie výsledkov jazykovedného výskumu do pedagogickej praxe i do každodennej jazykovej praxe. A v posledných rokoch aj prehĺbený záujem o dejiny jazykovedy, a to svetovej i domácej, hľadanie súvislostí medzi prácou slovenských jazykovedcov a ich svetovými vzormi, učiteľmi i podnecovateľmi. Treba tu osobitne spomenúť výskum vzťahu M. Hattalu a A. Schleichera a najmä vzťahu slovenských lingvistov k predstaviteľom jazykovedného štrukturalizmu.

Pri kritickej analýze slovenského jazykovedného štrukturalizmu J. Ružička ukázal, že v slovenskej jazykovede tento smer v podstate nepodnietil nijaké samostatné teoretické bádanie, ale že výskum išiel v závislosti od teórií Pražského lingvistického krúžku. Nebola to závislosť pasívna, ale ani výlučná, lebo možno poukázať aj na pokusy využiť hjelmslevovskú koncepciu jazyka. Na druhej strane sa v slovenskej jazykovede — na rozdiel od českej lingvistiky — vždy prejavoval väčší záujem o skúmanie vývinu jazyka, a to aj v oblasti fonológie.

Celým vedeckým dielom J. Ružičku sa vinie ako červená niť záujem o sporné otázky, ustavičné úsilie nastoľovať ich na riešenie, riešiť ich vlastnými silami i provokovať na ich riešenie ostatných jazykovedcov.

Napokon ostáva pri 65. výročí narodenia povinnosť oceniť aj neprehľadné množstvo jeho redakčnej, výchovnej a organizátorskej práce v ústave, v rozličných inštitúciách a komisiách.

A celkom nakoniec vyslovujeme nášmu jubilantovi v mene všetkých slovenských jazykovedcov úprimné a priateľské želanie: ešte veľa síl na splnenie všetkých osobných i vedeckých predsavzatí.

J. Horecký

Životné jubileum Jozefa Mistríka

2. februára 1981 sa dožíva významného životného jubilea popredný slovenský jazykovedec univ. prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., rodák zo Španej Doliny. Takmer tri desaťročia práce jubilanta v oblasti slovenskej jazykovedy a kultúry boli neuveriteľne plodné a produktívne. Jeho bohatú vedeckú produkciu charakterizuje šírka tematického záberu, teoretická fundovanosť a metodologická priebojnosť. Hľadanie nových, progresívnych metód a postupov je príznačné nielen pre vedeckú, ale aj pre pedagogickú, kultúrno-spoločenskú, osvetovú a organizačnú prácu J. Mistríka. Slovenská jazykoveda má v ňom vedca, u ktorého sa neobyčajná pracovitosť spája s nevyčerpateľnou bádateľskou invenciou. To mu umožnilo vytvoriť diela, ktoré dobre reprezentujú našu jazykovednú literatúru a ktoré pozitívne oceňuje široká kultúrna verejnosť.

Bádateľské začiatky J. Mistríka súvisia s jeho pedagogickou činnosťou. Pôsobil na Strednej ekonomickej škole v Trenčíne, ako pedagóg, výskumný pracovník i riaditeľ Stenografického ústavu v Bratislave. Jeho prvé knihy, príručky a teoretické články sú z oblasti slovenskej, ruskej, nemeckej i anglickej stenografie, skratkopisu pre nevidomých, strojopisu a písma. K týmto odborom sa vracia dodnes: v tlači je jeho monografia *Grafológia a jazyk*.

Ako jazykovedec začínal pracovať v oblasti jazykovej kultúry. V časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole (roč. 1958—1965) viedol a sám aj zapĺňal rubriku Jazykové okienko. Táto práca dala podklad pre vznik jeho publikácie *Slovenčina pre každého* (1967; 1971), ako aj dvoch cyklostylovaných príručiek, ktoré vydal Čs. rozhlas. Starostlivosti o jazykovú kultúru redaktorov a hlásateľov v rozhlase a v televízii venuje jubilant pozornosť dodnes. V súvislosti s touto činnosťou vyšla jeho monografická práca *Intonácia rozhlasovej reči* (1961).

Po získaní hodnosti kandidáta vied (1961) prešiel J. Mistrík zo Stenografického ústavu do Ústavu slovenského jazyka SAV, kde pracoval do roku 1965. V tomto roku odchádza na Katedru slovenského jazyka FFUK v Bratislave. Tu pracuje dodnes. Roku 1967 sa stal docentom a r. 1979 riadnym profesorom. R. 1969 dosiahol hodnosť doktora vied.

V ÚSJ SAV sa výskumne orientoval na súčasný spisovný jazyk. Skúmal otázku častíc v slovenčine, podal ich podrobný opis a klasifikáciu v osobitnej štúdii i v akademickej Morfológii slovenského jazyka. Jeho koncepcia a klasifikácia sa prijala a dodnes uplatňuje. Súčasne spracúval syntaktickú tému *Slovosled a vetosled v slovenčine* (vyšla r. 1966). V tejto práci, dobre známej a často citovanej i v zahraničnej odbornej literatúre, sú originálne spracované enklitiky (ako kontextové slová) a prechodná časť medzi východiskom a jadrom výpovede. Problematika vetosledu, pokiaľ je nám známe, nebola predtým v jazykovednej literatúre monograficky spracovaná.

Základnou výskumnou oblasťou J. Mistríka je štylistika. Už dvadsať rokov udáva smer vo vývine tejto jazykovednej disciplíny u nás. Jeho príručky štylistiky (od *Praktickej slovenskej štylistiky* cez *Slovenskú štylistiku* až po syntetickú *Štylistiku slovenského jazyka*, adresovanú vysokoškolákom) vyšli doteraz v 5 vydaniach. V Mistríkovej koncepcii sa štylistika postupne buduje ako komplexná, široko chápaná jazykovedná disciplína, ktorá zasahuje aj oblasť paralingvistických a extralingvistických kontextov. V takomto modernom chápaní

sa štylistika môže využiť aj v literárnej vede, v rétorike a v rečovej komunikácii v najširšom zmysle slova. J. Mistrík vo svojich štylistických prácach prvý systematicky spracoval gramatickú štylistiku, charakterizoval administratívny a rečnícky štýl v publikácii *Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii* a v časopise *Otázky žurnalistiky*. Okrem toho prvý systematicky spracoval štylistiku zvukových prostriedkov, naznačil problematiku atribúcie textu a staršej štýlometrii dal modernú podobu. Popularizačné ciele sledoval knižkou *Kapitolky zo štylistiky* (1977), adresovanou najmä novinárom.

Originálne sú Mistríkove zistenia o stavbe mikrotextu a makrotextu. Vo svojej doktorskej dizertácii *Kompozícia jazykového prejavu* (1968) vytvoril a rozpracoval najmä pojem glutinácie textu (stupeň kohézie medzi vetami a odsekmi). Ku glutinácii neskôr priraďuje ako ďalší nadvetný mikrokompozičný jav junktúru (v roku 1972 predniesol koncepciu junktúry na medzinárodnej konferencii vo Varšave) a rekurenciu (Slovenská reč, 1969). Týmito prácami kladie v slovenskej jazykovede základy novej disciplíny, nadvetnej syntaxe (hypersyntaxe). Do tejto oblasti patrí aj publikácia *Štruktúra textu* (1975, cyklostyl) a niektoré práce publikované v zahraničí. Koncepciu Mistríkovej štylistiky i jeho jednotlivé zistenia prijímajú vo svojich prácach nielen československí, ale aj sovietski, bulharskí, poľskí, juhoslovanskí a iní jazykovedci.

Hranice Mistríkových štylistických výskumov presahujú aj do literárnovednej štylistiky. Svedčia o tom jeho rozbory umeleckých textov v Slovenských pohľadoch a v Romboide, ale najmä knižná publikácia *Dramatický text* (1979), v ktorej ako filológ interpretuje drámu z hľadiska štýlu doby a divadla. Ide tu o priekopnícke dielo, o ktorom kritika hovorí, že „prekonáva doteraz prežívajúce pohľady literárnych teoretikov, ktorí sa pokúšajú o charakterizáciu dramatického textu v nezávislosti, ba dokonca v izolácii od jeho realizácie v divadle"; podľa recenzentov je to „práca priekopnícka a dáva svojou dôkladnosťou príklad iným disciplínam". V monografii *Žánre vecnej literatúry* (1975) zasahuje aj oblasť genealógie umeleckej literatúry. Monografia je spracovaná s využitím modelovania textov, čo je tiež nóvum pri opise tejto problematiky.

Do rámca široko chápanej štylistiky a jazykovedy organicky zapadá aj najnovšia Mistríkova knižná publikácia *Rýchle čítanie* (1980), v slovenčine prvá práca zacielená na teóriu a metodiku čítania v širokom zmysle slova. Autor v nej poukazuje na úzku spojitosť štylizácie textu s jeho percepciou.

Vo svojich štylistických prácach J. Mistrík bohato uplatňuje exaktné metódy a využíva výsledky vlastných štatistických výskumov. Iste to súvisí aj s tým, že popri štylistike má permanentný záujem o matematickú lingvistiku. Na tomto poli vykonal veľa práce a vytvoril diela, ktorými dobre reprezentuje slovenskú jazykovedu aj v zahraničí. Už v roku 1954 dokončil prvý výskum frekvencie slov v slovenčine, výsledky ktorého uplatnil aj pri koncipovaní vyššieho stupňa krátenia v stenografii a pri práci na stenografii pre nevidomých. Na tento výskum nadviazal monografiou *Frekvencia slov v slovenčine* (1969), v ktorej s použitím strojovej techniky spracoval štatistiku výskytu slov v slovenských textoch z 5 štylistických rovín, zo 60 diel a z 1 000 000 slov. Táto monografia v rozsahu 726 strán veľkého formátu má základný význam pre moderný výskum slovenčiny. V zahraničí sa stala známou svojou úvodnou časťou, podkladom ktorej bol jeho habilitačný spis *Matematická analýza textu* (1967). V teoretickom úvode Mistrík zistené údaje zovšeobecňuje. Zaoberá sa súvislosťami frekvencie a sémantiky slova. Vymedzuje také pojmy, ako napr. gravitnosť, exkvizitnosť,

variabilnosť, prediktabilita, extenzívnosť, vertikálne a horizontálne rozloženie slov a vytvára vzorec na ich charakteristiku.

Ďalším Mistríkovým dielom z oblasti matematickej lingvistiky je *Retrográdny slovník slovenčiny* (1976), ktorý obsahuje 140 000 slov usporiadaných odzadu (a tergo). Pri každom slove je uvedená jeho frekvencia v rámci 1 000 000 slov a vyjadrená jeho morfologická typológia. Okrem toho sa tu priebežne uvádza produktívnosť jednotlivých slovotvorných typov. V rozsiahlom teoretickom úvode sa podáva história a prehľad retrográdnych slovníkov a naznačujú sa metódy, ako „čítať" údaje z tejto práce. Informačne bohatá je najmä tá časť, v ktorej sa dávajú do súvislosti údaje zo slovníka s morfologickou paradigmatikou v súčasnej spisovnej slovenčine. Retrográdny slovník slovenčiny doteraz patrí medzi najdokonalejšie spracované slovníky tohto typu vo svete.

V posledných rokoch pracoval J. Mistrík na frekvencii a sekvencii grafém (hlások) v slovenčine. Zisťoval výskyt hlások a skupín hlások v súvislých textoch v rozsahu 1 000 000 grafém. V súvislosti s tým skúmal aj frekvenciu slabík a jednoslabičných slov. Okrem toho zisťoval frekvenciu morfologických kategórií a konštrukcií v súbore textov rozsahu 5 000 000 slov z piatich štylistických oblastí. Výsledky tohto výskumu nie sú ešte publikované.

Do širokého okruhu pracovných záujmov J. Mistríka patrí aj umelecký prednes a rétorika. Štrnásť rokov sa ako predseda poroty zúčastňuje na vrcholnej slovenskej súťaži v umeleckom prednese na Hviezdoslavovom Kubíne a desať rokov predsedá v porote na vrcholnej amatérskej súťaži českých recitátorov v Prostějove. Na základe podnetov z týchto súťaží a z pedagogického pôsobenia na VŠMU v Bratislave (20 rokov) vznikli jeho publikácie *Hovory s recitátorom* (1971) a *Úvahy s recitátorom* (1974), preložené i do češtiny, ako aj *Dramatický text*. Skúsenosti z jeho pôsobenia ako stáleho lektora Socialistickej akadémie Slovenska a Ústrednej politickej školy SÚV SZM boli podkladom pre vznik jeho knižnej práce *Rétorika* (1978, 1980).

Ako vysokoškolský pedagóg a publicista J. Mistrík výsledky svojich výskumov aplikuje aj na školskú prax. Je spoluautorom viacerých stredoškolských učebníc slovenského jazyka pre gymnáziá a pre odborné školy, autorom kapitol z teórie vyučovania, ktoré vychádzali v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole alebo v osobitných vysokoškolských príručkách. Do rámca vysokoškolských učebníc patrí aj slovenčina pre zahraničných slovakistov *Basic Slovac*, ktorá je v tlači. V súvislosti s vyučovaním cudzích jazykov venuje J. Mistrík v poslednom období pozornosť sociolingvistike, najmä asociačným zákonom v prúde reči.

Významná a bohatá je publikačná činnosť J. Mistríka v zahraničí: v 9 štátoch publikoval 21 závažných vedeckých štúdií. K najpozoruhodnejším patria: *Matematiko-statističeskije metody v stilistike* (Moskva, 1967), ktorú prevzali aj do výberu najpozoruhodnejších štúdií z modernej jazykovedy (A nyelv tudomány ma. Budapešť, 1973); *Polivalentnosť elementa v tekste* (Kijev, 1974), ktorú prevzali aj do výberu najpozoruhodnejších štúdií z teórie textu (Književna kritika. Beograd, 1979); štúdiu *Ausdrucksmittel der Hypersyntax* (Berlín 1975) vybrali ako jednu z najpozoruhodnejších štúdií roka do Language and Language Behavior Abstracts (San Diego, California, 1977). Do sovietskeho výberu prác popredných československých lingvistov, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Progres, prevzali z Jazykovedného časopisu Mistríkovu štúdiu *Dinamika leksičeskogo i grammatičeskogo komponentov slova* (1978). Ďalšie jeho štúdie vyšli v Juho-

slávii, v NDR, v Poľsku, v Maďarsku a v Rakúsku. V ZSSR je v tlači vysokoškolská učebnica *Učebnik slovackogo jazyka*, kde je J. Mistrík spoluautorom. Jednotlivé práce J. Mistríka najmä zo štylistiky a matematickej lingvistiky pozitívne hodnotia v časopisoch a zborníkoch aj zahraničné kritiky.

Niekoľko rokov pôsobil jubilant na zahraničných univerzitách. V Kolíne nad Rýnom ako hosťujúci profesor (1969—1971), v Moskve jeden semester v roku 1973 ako špecialista, v Oxforde a Sheffielde (1975—1977) ako docent. Okrem toho prednášal na univerzitách alebo na kongresoch v Moskve, vo Varšave, v Lipsku, vo Varne, v Záhrebe, vo Viedni, v Mníchove, Heidelbergu, v Tübingene, na Tiháni a v Sofii. Jeho prednášky z Kolína (NSR) vyšli tlačou ako samostatná publikácia v nemčine *Exakte Typologie von Texten* (Mníchov 1973).

Bohatá a mnohostranná je aj organizačná činnosť J. Mistríka. Pracuje v mnohých domácich i medzinárodných komisiách a inštitúciách. Ako riaditeľ vedie od roku 1972 letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ktorý má veľký význam pre rozširovanie slovenčiny v zahraničí. Absolventi letnej školy pôsobia v zahraničí ako vedeckí pracovníci, vysokoškolskí pedagógovia, prekladatelia a osvetoví pracovníci. J. Mistrík s nástupom do funkcie riaditeľa založil a doteraz vedie ako vedecký redaktor zborník Studia Academica Slovaca, v ktorom sa uverejňujú prednášky zo seminára. Doteraz vyšlo 9 zväzkov.

J. Mistrík je členom dvoch komisií pri medzinárodnom komitéte slavistov: pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov a pre štylistiku a poetiku slovanských jazykov. Je členom komisie pre vedecké hodnosti CSc. a DrSc., predsedom rigoróznej komisie na FFUK v Bratislave a členom atestačnej komisie v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra. Okrem toho zastáva funkciu podpredsedu medzištátnej komisie NDR — ČSSR, je členom komisie MŠ SSR pre výber lektorov do zahraničia, členom predmetovej rady pri MŠ SSR pre slovenský jazyk a literatúru na vysokých školách, predsedom Slovenského poradného zboru pre umelecký prednes, členom vedeckej rady literárno-múzejného odboru Matice slovenskej, členom redakčných rád časopisov Slovenská reč, Javisko a Slovenský stenograf. V slovenskej jazykovednej spoločnosti vykonával v jednom období funkciu vedeckého tajomníka a v jednom období funkciu podpredsedu. Redakčne pripravil ako spoluautor *Štylistické rozbory* a *Rozbory umeleckej prózy*. Do Encyklopédie Slovenska vypracoval heslá *Slovakistika, Rétorika, Studia Academica Slovaca, Stenografia, Štrukturalizmus, Štylistika, V. Krivoš.* Do Odborovej encyklopédie pedagogiky napísal heslá *Kultúra jazyka* a *Studia Academica Slovaca;* do slovníka Základné pojmy vied o kultúre heslo *jazyková kultúra.*

Veľké zásluhy si získal J. Mistrík pri výchove mladého vedeckého dorastu. Ako dlhoročný vysokoškolský pedagóg vychoval mnoho žiakov, stredoškolských profesorov, z ktorých viacerí pôsobia vo vedeckých ústavoch a na vysokých školách. Okrem toho ochotne a načas vypracoval mnoho oponentských posudkov o kandidátskych a doktorských dizertáciách i o habilitačných prácach. Takto priamo i nepriamo ovplyvňoval rozvoj slovakistiky a stimuloval odborné a výskumné zameranie jednotlivých vedeckých a pedagogických pracovníkov.

Bohatá a mnohostranná je vedecká, pedagogická, kultúrna a organizačná činnosť prof. J. Mistríka. V konečnom dôsledku však smerovala a smeruje k štylistike, ktorá sa u nás práve jeho zásluhou buduje ako exaktná lingvistická disciplína. V jeho diele má slovenská štylistika medzinárodnú úroveň. Štylistika

je aj rozmedzím väčšiny jeho prác orientovaných na oblasť jazykovej kultúry v jednotlivých sférach komunikácie. A tak je prirodzené, že svojím dielom prenikol nielen do povedomia našich a zahraničných jazykovedcov, ale aj do povedomia širokej slovenskej kultúrnej verejnosti.

Pri príležitosti jeho životného jubilea mu všetci jeho kolegovia, priatelia a bývalí žiaci želajú do ďalších rokov dobré zdravie a dostatok tvorivých síl, aby s takou vitalitou ako doteraz mohol pokračovať v realizácii svojich výskumných projektov na prospech slovenskej jazykovedy a kultúry.

J. Findra

Súpis prác prof. Jozefa Mistríka za roky 1971–1979

Tento súpis nadväzuje na Súpis prác Jozefa Mistríka za roky 1953–1970 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 36, 1971, s. 113–124. K predchádzajúcemu súpisu uvádzame doplnky.

a) Doplnky k bibliografii za roky 1953–1970

1963

Praktická slovenská štylistika. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 8°. 196, [4] s.

1966

O jazyku a štýle v televízii trocha kriticky. – Televízia, 2, 1966, č. 53, s. 2.

Matematika v jazykovede. S dr. J. Mistríkom o najnovších metódach lingvistiky. – Práca, 29. 12. 1966, s. 4.

1969

Slovník tlače. 1. vyd. Bratislava, Inštitút pre výskum masových komunikačných prostriedkov 1969. 8°. 73, [1] s.

Korišćenje frekvencije reči u sastavljanju udžbenija jezika. – Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika, 2, 1969, č. 7, s. 20–29.

1970

[Diskusné príspevky na VI. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 7.–13. 8. 1968 v Prahe.] – In: Akta sjezdu. 1. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1970, s. 100–101, 111–112, 135–136; Akta sjezdu. 2. 1970, s. 431–432.

b) Bibliografia za roky 1971–1979

1971

Hovory s recitátorom. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1971. 8°. 151, [3] s. – Preklad do češtiny: Hovory s recitátorem. Prel. V. Fišar. 1. vyd. Praha, Supraphon 1976. 8°. 173, [3] s.

Kvantitatívna analýza lexiky dialógu. — In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 5—19.
Tendencie v próze Fraňa Kráľa. — Slovenská reč, *36*, 1971, s. 228—234.
K zvukovej interpretácii umeleckého textu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *17*, 1970/71, s. 195—197.

Slovenský jazyk pre stredné ekonomické a ekonomické školy. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 8°. 300, [3] s. (spoluautor).
Slovenčina pre každého. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 8°. 189, [3] s.
Držanie tela počas recitácie. — Javisko, *3*, 1971, s. 21. — Tamže: Deklamácia — forma sviatočnej reči (s. 42—43). — Vzdialenosť recitátora od poslucháča (s. 74—75). — Rým, dynamický uzol v básni (s. 106—107), Zvuková interpretácia polopriamej reči (s. 142—143). — Miestnosť, v ktorej sa recituje (s. 186—187). — Venujte báseň (s. 206—207). — V básni sa nič neopakuje (s. 246—247). — Ako hodnotiť recitátora (s. 268—269). — Čo je báseň (s. 308—309). — Recitátor na prahu svojich možností (s. 372). — O konferencierovi (s. 332—333). — Margo Scénickej žatvy (s. 355—357).
K základným otázkam rétoriky. — Učiteľské noviny, 21, 1971, č. 43, s. 4—5.
Nová bibliografia slovenskej jazykovedy. [L. Dvonč, Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965, Martin 1970.] — Slovenská reč, *35*, 1971, s. 319—320 (recenzia).
Adoptovať nie je adaptovať. — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 9. — Tamže: Citové privlastňovanie (33—34). — Cvičenie a úloha (s. 34). — Dátum bez čiarky (s. 45). — Hej, a či áno? (s. 78). — Iba a len (s. 92—93). — Kieže (s. 106). — Kvalifikácia a klasifikácia (s. 124). — Malé písmená v názvoch (s. 138). — Opätovať a opakovať (s. 186)). — Plecnice (s. 206). — Preveľmi, preďaleko, premilý, prenikdy... (s. 230). — Prisviedčanie s dôrazom (s. 236). — Rata, ratovať... (s. 241). — Siedmy pád na vymedzovanie (s. 257). — Skratky sa gramaticky s kontextom nezhodujú (s. 261). — Slovosled názvov dvoch predmetov (s. 266—267). — Spomínať niekoho a spomínať na niekoho (s. 271—272). — Tranzistorák (s. 301—302). — Týždňová a týždenná (porada) (s. 308). — Vakácie (s. 315). — Vonku (s. 322). — Vyznať sa v niečom (s. 336). — Zákazy, príkazy, upozornenia (s. 342). — Žena a manželka (s. 363).
Hosť 13. strany. Doc. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc. — Život, *21*, 1971, č. 4, s. 13 (rozhovor V. Švenkovej s J. Mistríkom o jazykových otázkach).
Vedec hľadá nové cesty. Hovorí jubilujúci doc. dr. Jozef Mistrík, DrSc. — Večerník, 29. 1. 1971, s. 7 (rozhovor s J. Mistríkom pri príležitosti jeho 50. narodenín).
Pohľad na človeka. — Javisko, *3*, 1971, s. 44—45 (rozhovor E. Slobodovej s J. Mistríkom o jazykovednej práci).

1972

Hľadanie profilu básne. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1972. 8°. 40 s.
Vectors of Style-Forming Stimuli. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 109—117.
Exakte Methoden einer Texttypologie. — Zeitschrift für slavische Philologie, *36*, 1972, s. 318—331.
Dynamika lexikálnej a gramatickej zložky slova. — Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 119—121.
Zákonitosti frekvencie slov v slovenčine. — In: Zborník prednášok z konferencie o psychologických základoch vyučovania cudzích jazykov. Red. V. Schwanzer. Bratislava 1972, s. 97—111.
Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 83—92.

Frequency of Syntactic Types in the Slovak Language. — In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 3. Red. P. Sgall et al. Praha, Academia 1972, s. 35—43.

Štylistická diferenciácia v slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 93—102.

Charakteristika rečníckeho štýlu v slovenčine. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 354—361.

Autor — doba — štýl. — In: Umelecká a spoločenská funkcia literatúry. Red. M. Pišút. Bratislava, Socialistická akadémia Slovenska 1972, s. 73—81.

Niekoľko poznámok k jazyku a štýlu v učebniciach. — In: Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika. 7. Red. A. Čipkar. Novi Sad, Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika 1972, s. 20—29.

Organizácia výskumu. — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972, s. 26—30.

Písať stereotypne, a či kvetnato? Kapitolky zo štylistiky (1). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 9—12.

O trojčlennosti slovesného útvaru. Kapitolky zo štylistiky (2). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 43—45.

K štylistike titulku. Kapitolky zo štylistiky (3). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 65—68.

Porovnanie prednášky s referátom. Kapitolky zo štylistiky (4). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 110—112.

Pohybová zložka ústneho prejavu. Kapitolky zo štylistiky (5). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 141—144.

Štylistika proti štylistike. Kapitolky zo štylistiky (6). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 200—202.

O štylistike zložených tvarov. Kapitolky zo štylistiky (7). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 234—237.

O skladbe ústneho a písomného textu. Kapitolky zo štylistiky (8). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 263—266.

Odosielateľ a prijímateľ. Kapitolky zo štylistiky (9). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 298—300.

Štylistika priraďovania. Kapitolky zo štylistiky (10). — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 333—336.

Receptívna a produktívna štylistika. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *19*, 1972/73, s. 101—104.

Retrográdny slovník a stenografia. — Slovenský stenograf, *26*, 1971/72, s. 145, 161.

Slovenčina trójskym koňom. — Nové slovo, *14*, 1972, č. 39, s. 11.

Recitátor a herec. — Javisko, *4*, 1972, s. 12. — Tamže: Niektoré básne sa nerecitujú (s. 42—43). — Prednes slávnostného prejavu. (s. 74—75). — Báseň adresovaná deťom (s. 104—105). — Zvuková interpretácia klasickej poézie (s. 132—133). — Umelecký prednes neslovenského textu. (s. 200—201). — Režírovať a či len konzultovať? (s. 236—237). — Kto má bohatší zážitok — recitátor či percipient? (s. 264—265). — Rozprávka namiesto recitácie (s. 302—303). — Príležitostná a angažovaná poézia (s. 334—335). — Slovo o hlásateľovi (s. 362—363).

Diskusné príspevky. — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972, s. 73—74, 214—217, 282.

Teoretická kniha o otázkach textu a štýlu. [F. Miko, Text a štýl. K problematike literárneho textu. Bratislava 1970.] — Slovenská literatúra, *2*, 1972, s. 194—196 (ref.).

Predhovor. — In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 5—6.

Scénická žatva v Martine. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/72, s. 155—

156 (správa o podujatí Scénická žatva, konanom v dňoch 14.–23. 10. 1971 v Martine).
Súťaž v rétorike. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/72, 157 (správa o súťaži, konanej v dňoch 8.–11. sept. 1971 vo Zvolene).
časopisu Ruštinár).
Príručka vetného rozboru s príkladmi. [P. Ondrus, Vetný rozbor v príkladoch, Bratislava 1971.] — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 187 (recenzia).
Poézia Janka Kráľa v Mikuláši. — Matičné čítanie, *5*, 1972, č. 9, s. 5.
Studia Academica Slovaca. — Matičné čítanie, *5*, 1972, č. 19, s. 5 (rozhovor M. Štepitovej-Klaučovej s J. Mistríkom).
Niekoľko slov pri príležitosti výročia. — Ruštinár, *7 (20)*, 1972, s. 228 (k 20. výročiu

1973

Exakte Typologie von Texten. 1. vyd. Mníchov, Otto Sagner 1973. 8°. 157 s.
Úvod do rétoriky. 1. vyd. Bratislava, Obvodné kultúrne a spoločenské stredisko Bratislava IV 1973, 8°. 120, [1] s.
Egzakt módszerekek a stilisztikában. — In: A nyelv tudomány ma. Red. G. Szépe. Budapest, Gondolat 1973, s. 459–480. — Predtým publikované: Matematikostatističeskije metody v stilistike. Voprosy jazykoznanija, *16*, 1967, č. 3, s. 42–52.
Junktúra vo vecnom a umeleckom texte. — In: Poetyka i stylistyka słowiańska. Red. S. Skwarczyńska. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Polska akademia nauk 1973, s. 259–263.
Exaktná analýza Maríny a Detvana. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 21. 1969. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 85–92, nem. res. s. 92.
Modálne konektory v slovanských jazykoch. — In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1973, 165–169, poľ. res. s. 170. — Res. odtlačené aj v publikácii VII międzynarodowy kongres slawistów. Warszawa 21–27 VIII 1973. Strzeszczenia referatów i komunikatów. Red. W. Doroszewski. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973, s. 247–248.
K procesu internacionalizácie slovenčiny. — Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 40–43, angl. res. s. 43.
Frekvenčné zákonitosti v slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 159–170.
Distribúcia slov v poézii. — In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 13–26.
Modalitná zložka v konektorových slovách. In: Otázky slovanské syntaxe. 3. Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích", Brno 27.–30. září 1971. Red. Kolektív katedry českého jazyka a katedry ruského jazyka na filosofické fakultě UJEP. Brno, Universita J. E. Purkyňe 1973, s. 339–341, rus. res. s. 342.
Špecifika textovej syntaxe slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 171–181.
Tendencie v súčasnej teórii štylistiky. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 65–70.
O práci s literárnym textom. — In: J. Špánik a kol., Interpretácia čítankového

textu. (Zborník metodických statí pre školy II. cyklu.), Bratislava, Krajský pedagogický ústav 1973, s. 8—12.

J. Kostra, Moja rodná. — In: J. Špánik a kol., Interpretácia čítankového textu. (Zborník metodických statí pre školy II. cyklu.), Bratislava, Krajský pedagogický ústav 1973, s. 158—162.

Štylistická analýza a interpretácia. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 97—102.

Čo je sylepsa. Kapitolky zo štylistiky (11). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 11—14.

Úprava dĺžky jazykového prejavu. Kapitolky zo štylistiky (12). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 49—52.

Štylistika opozitných konštrukcií. Kapitolky zo štylistiky (13). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 76—79.

Stačí štylistike jediná gramatika? Kapitolky zo štylistiky (14). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 112—114.

Diskusia — debata — polemika. Kapitolky zo štylistiky (15). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 138—141.

Štýl nominálny a verbálny. Kapitolky zo štylistiky (16). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 207—209.

Konkrétna a nekonkrétna štylizácia. Kapitolky zo štylistiky (17). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 230—232.

Tempo reči a štýl. Kapitolky zo štylistiky (18). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 271—273.

Nezhoda medzi obsahom a formou syntagmy. Kapitolky zo štylistiky (19). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 297—299.

Stupeň gramatickej nasýtenosti ako štylistický príznak. Kapitolky zo štylistiky (20). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 337—339.

Teória vyučovania a exaktné metódy. — In: Vybrané kapitoly z teórie vyučovania slovenčiny. Red. R. Bottán. Bratislava, Alfa 1973, s. 81—97.

Ako chápať štylistiku. — In: Vybrané kapitoly z teórie vyučovania slovenčiny. Red. R. Bottán. Bratislava, Alfa 1973, s. 99—105.

Poznámky k zvukovej interpretácii umeleckého textu. — In: Vybrané kapitoly z teórie vyučovania slovenčiny. Red. R. Bottán. Bratislava, Alfa 1973, s. 107—111.

K základným otázkam rétoriky. — In: Vybrané kapitoly z teórie vyučovania slovenčiny. Red R. Bottán, Bratislava, Alfa 1973, s. 113—119.

Slovenský jazyk pre gymnáziá a pre stredné odborné školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 8°. 203, [3] s. (spoluautor).

Predhovor. — In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 5—6.

Umenie hovoriť vtipy. — Javisko, 5, 1973, s. 20—21. — Tamže: Poetika adresáta (s. 46—47). — Napodobňovať cudziu recitáciu? (s. 84—85). — Čítanie vecného textu (s. 106—107). — Dialóg epický a dramatický (s. 142—143). — Recitácia a svetlo (s. 172—173). — Nerecitátor na scéne (s. 210—211).

Záujem o slovenčinu. Hovoríme s riaditeľom SAS J. Mistríkom. — Práca, 23. 7. 1973, s. 1—2.

Medzinárodná konferencia o štylistike a poetike vo Varšave. — Slovenská reč, 38, 1973, s. 114—115 (správa o konferencii konanej v dňoch 18.—20. 4. 1972).

1974

Úvahy s recitátorom. 1. vyd. Martin, Matica slovenská. 8°. 150, [6] s.

Jazyk v administratíve. 1. vyd. Bratislava, Obvodné kultúrne a spoločenské stredisko Bratislava I 1974. 4°. 110, [1] s.

Polivalentnosť elementa v tekste. — In: Voprosy statističeskoj stilistiki. Red. V. I. Perebejnosova. Kyjiv. Naukova dumka 1974, s. 73—85. — Ďalšie publikovanie príspevku: Polivalentnost elementa u tekstu, Književna kritika, 3, 1979, s. 33—41.

Psychologická a pohybová stránka rečníckeho prejavu. — In: Psychológia práce lektora. Zborník referátov z celoslovenského seminára, ktorý sa uskutočnil

v dňoch 11., 12.—13. 12. 1973 v Bratislave. Red. A. Waleková. Bratislava, Socialistická akadémia SSR 1974, s. 42—45.

Nezhoda medzi vetou a výpoveďou ako štyléma. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica. 23.—24. 1971—1972. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 271—274.

Kompetencia gramatickej a lexikálnej zložky slova vo výpovedi. — In: Referati sa zasedanja medjunarodne komisije za izučavanje gramatičke strukture slovenskich jezika. Red. M. Stevanović. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti 1974, s. 2—7.

Esejistický štýl. — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 321—332.

Častice a štýly. — In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 137—141.

Prognóza vývinu slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 191—200.

Jazykové minimum slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 173—189.

Zreteľ na orientačnosť textu. Kapitoly zo štylistiky (21). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 19—22.

Prevzaté a cudzie slová v reči. Kapitolky zo štylistiky (2). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 44—46.

Devalvácia slova. Kapitolky zo štylistiky (23). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 77—80.

Ako štylizovať. Kapitolky zo štylistiky (24). — Kultúra slova, *3*, 1974, s. 108—111.

Katachréza — nevhodná kombinácia. Kapitolky zo štylistiky (25). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 146—149.

Možnosti na vyjadrovanie nesúhlasu. Kapitolky zo štylistiky (26). — Kultúra slova, *8*, s. 1974, 207—210.

Rektifikácia. Kapitolky zo štylistiky (27). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 242—244.

Inverzia konektorov vo vete. Kapitolky zo štylistiky (28). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 263—266.

Funkcia a možnosti synonymie v texte. Kapitolky zo štylistiky (29). — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 296—299.

Metafora v bežnej reči. Kapitolky zo štylistiky (30) — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 335—338.

Poznávajú našu vlasť a kultúru. Na koniec letného seminára Studia Academica Slovaca. — Pravda, 20. 8. 1974, s. 5.

Ach, tá slovenčina. — Kamarát, 7 *(25)*, 1974, č. 18 (31. dec.), s. 5 (rozhovor s J. Mistríkom).

1975

Žánre vecnej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 8°. 212, [4] s.

Štruktúra textu. 1. vyd. Bratislava, Československý rozhlas — Metodicko-výskumný kabinet 1975. 8°. 93, [1] s.

Ausdrucksmittel der Hypersyntax. — Zeitschrift für Slawistik, *20*, 1975, s. 643—646. — Výťah z príspevku: Means of Hypersyntax. — In: Language and Language Behavior Abstracts. Sociological Abstracts. San Diego, California 1977, s. 1072.

Lexikálna báza a systém slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 179—188.

Systém slovenčiny a systémy cudzích jazykov. — In: Zefektívnenie výučby jazykov na nefilologických vysokých školách. Celoštátny seminár v Smoleniciach 19.—20. mája 1975. Bratislava, Vysoká škola ekonomická 1975, s. 94—100.

Nedôslednosti pri väzbe textu. Kapitolky zo štylistiky (31). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 15—18.
Hodnota slova v situácii. Kapitolky zo štylistiky (32). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 43—46.
Rečnícke prvky v súčasných novinárskych textoch. Kapitolky zo štylistiky (33). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 73—75.
Proxemika a štylistika. Kapitolky zo štylistiky (34). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 107—109.
Falošná intonácia v ústnych prejavoch. Kapitolky zo štylistiky (35). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 145—148.
Pleonastické vyjadrovanie. Kapitolky zo štylistiky (36). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 197—200.
Hysteron proteron. Kapitolky zo štylistiky (37). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 235—238.
Paralely medzi populárnym a vedeckým textom. Kapitolky zo štylistiky (38). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 269—272.
Štylistika slávnostného prejavu. Kapitolky zo štylistiky (39). — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 293—296.
Matematická lingvistika. — Vedecké riadenie, *5*, 1975, príloha Odborná terminológia, výkladový slovníček, zv. *15*. — Tamže: Sémantika (zv. *15*). — Semiotika (zv. *15*). — Proxemika (zv. *16*). — Rétorika (zv. *16*).
Významný zborník o funkčnej perspektíve vety. [Papers on Functional Sentence Perspective. Red. F. Daneš, Praha 1974.] — Slovo a slovesnost, *36*, 1975, 335—336 (recenzia).
Čo prezrádza naša reč? — Nedeľná Pravda, *8*, 1975, č. 2, s. 10.
Slovenčina moja v televízii. — Televízia 1975, č. 3, s. 4.
My Mistríkovci. — Život, 25, 1975, č. 12, s. 58 (rozhovor s J. Mistríkom o jeho priezvisku).

1976

Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 8°. 735, [1] s.
On Modeling Verbal Genres. — In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 5. Red. J. Horecký et al. Prague, Academia 1976, s. 191—198.
Zur Polyfunktionalität der Partikeln im Slovakischen. — Die Welt der Slaven, *21*, 1976, s. 107—112.
Kvantitatívne a retrográdne skúmanie slovnej zásoby. — Slavica Slovaca, *11*, 1976, s. 63—65.
Štylistika prevzatých a cudzích slov v slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 257—270.
Tendencia v súčasnej teórii štylistiky. — In: Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 79—85.
Štylistická analýza a interpretácia. — In: Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 86—92.
Skladba textu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *22*, 1975/76, s. 209—214.

M. Těšitelová, Otázky lexikální statistiky, Praha 1974. — Slovenská reč, *41*, 1976, s. 189—190 (recenzia).
Recueil linguistique de Bratislava. 4. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 288 s. — Slovenská reč, 41, 1976, s. 315—316 (ref.).

Predhovor. — In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 5—6.
Metódou osobných skúseností. — Pravda, 3. 9. 1976, s. 5.

1977

Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 8°. 444, [7] s.
Kapitolky zo štylistiky. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1977. 8°. 244, [4] s.
Rytmus literárneho textu. — In: The Structure and Semantics of the Literary Text. Red. M. Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó 1977, s. 130—134.
Špecifika slovenskej sémantiky. — In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 361—372.
O homonymii v slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 185—194.
Typológia adverbiálnych určení z hľadiska slovosledu. — In: Zasedanie na Komisijata za analiz gramatičnite strukturi na slavianskite ezici pri Meždunarodnija komitet na slavistite. (Predvaritelni materiali.) Část vtora. Sofija, Institut za bălgarski ezik 1977, s. 64—69.
Kultúra dorozumievania a štylistika. — Naše řeč, *60*, 1977, s. 14—18.
Paralely povstaleckej a budovateľskej reči. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Slovenské národné povstanie v histórii a kultúre Slovenska. Zborník z konferencie Univerzity Komenského k 30. výročiu SNP. Red. S. Czambel et al. Bratislava, Rektorát Univerzity Komenského v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve 1977, s. 209—212, nem. res. s. 213.
Titulok v rozhlase. — In: Titulok v rozhlase. Materiály zo seminára MVK Čs. rozhlasu v Bratislave z 20. 5. 1976. Red. Š. Horský. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Čs. rozhlasu 1977, s. 5—14.
Slovenčina na vysokých školách v zahraničí. — In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 589—598.

Dialogue and Hypersyntax. — In: Kurzfassungen. Abstracts. Résumés. XII. internationaler Linguisten-Kongress. Wien 29. 8. — 2. 9. 1977. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck 1977, s. 151.
Abreviácia. — Vedecké riadenie, 7, 1977, príloha Odborná terminológia, výkladový slovníček, zv. *21*. — Tamže: Vyhláška a oznámenie. — Zápisnica a protokol (zv. *24*).
Diskusia. — In: Titulok v rozhlase. Materiály zo seminára MVK Čs. rozhlasu v Bratislave z 20. 5. 1975. Red. Š. Horský. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Čs. rozhlasu 1977, s. 18.
Prof. Eugen Pauliny šesťdesiatročný. — Slovenská reč, *42*, 1977, s. 375—376.
Odišiel učiteľ a vedec. — Smena, 4. 8. 1977, s. 6 (k úmrtiu J. Stanislava).
Za profesorom Jánom Šultzom [= Schultzom]. — Ruštinár, *12* (25), 1977, č. 4, s. 29—30.

1978

Rétorika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 203, [2] s.
Dinamika leksičeskogo i grammatičeskogo komponentov slova. — In: Jazykoznanije v Čechoslovakii. Sbornik statej. 1956—1974. Red. A. G. Širokova. Moskva, Progress 1978, s. 84—87.

Verständlichkeit eines Textes. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 165—171.

Hypersyntax a štylistika. — In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Lingvistika. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1978, s. 213—220.

Dialogue and Hypersyntax. — In: Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists. Vienna, August 28 — September 2, 1977. Red. W. U. Dressler — W. Meid, Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck 1978, s. 557—559.

Paralingvistické prostriedky v dialógu. — Slovo a slovesnost, *39*, 1978, s. 325—327, angl. res. s. 327.

Je slovenčina ľubozvučná? — In: Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 293—305.

Hypersyntax and Stylistics. — In: Knjiga referata sažeci. 2. L—Y. (VIII medunarodni slavistički kongres. Zagreb 3—9 IX 1978 Ljubljana.) Red. I. Frangeš et al. Zagreb, Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske 1978, s. 599.

Kinetika. — Vedecké riadenie, *8*, 1978, príloha Odborná terminológia, výkladový slovníček, zv. *26*.

Opýtali sme sa... — Večerník, 5. 9. 1978, s. 5 (rozhovor s J. Mistríkom o jeho publikácii Rétorika, Bratislava 1978).

Skutočný záujem. Zhovárame sa s riaditeľom SAS-u doc. dr. Jozefom Mistríkom, DrSc. — Večerník, 21. 8. 1978, s. 5.

Úspešný Hviezdoslavov Kubín. — Pravda, 14. 10. 1978, s. 5 (správa o 24. ročníku, konanom v roku 1978).

1979

Dramatický text. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 8°. 221, [1] s.

Lektorské minimum. Text pre lektorov v kurzoch SZM. 1. vyd. Bratislava, Smena 1979. 8°. 54, [1] s.

Kultúra dorozumievania a štylistika. — In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Kuchař. Praha, Academia 1979, s. 132—135.

Problémy masovej komunikácie. — In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 69—72.

Modernizácia slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 227—237.

Frekvencia grafém v slovenčine. — Slovenská reč, *44*, 1979, s. 193—204.

Poznámka k Jašíkovej rétorike. — In: Rudolf Jašík. (Seminár o živote a diele.) Red. V. Miháliková. Bratislava, Smena 1979, s. 35—38.

O komunikácii medzi ľuďmi. — Nová cesta, *1*, 1979, č. 5, s. 19, 24.

Rečník, lektor, agitátor. — Nová cesta, *1*, 1979, č. 6, s. 3.

Formy kolektívnej komunikácie. — Nová cesta, *1*, 1979, č. 7, s. 22; č. 8, s. 3.

Oslovovanie vo verejných prejavoch. — Nová cesta, *1*, 1979, č. 10, s. 9; č. 11, s.

O diskusii. — Nová cesta, *1*, 1979, č. 12, s. 11.

Konferencia. — Vedecké riadenie, *9*, 1979, príloha Odborná terminológia, výkladový slovníček, zv. *30*. — Tamže: Kongres (zv. *30*).

Komunikácia s deťmi — rozprávka a hra. — Osvetová práca, *29*, 1979, č. 18, s. 32—33.
Kurz praktickej ruštiny. — Ruštinár, *14* (27), 1979, príloha, s. 1—13, 17—28, 33—44, 49—61, 65—76, 81—92, 97—109, 113—123, 129—138, 145—154 (spoluautor).
Rozvoj zahraničnej slavistiky. — Pravda, 7. 8. 1979, s. 5.
Starosti s miliónom. Zhovárame sa s univerzitným profesorom dr. Jozefom Mistríkom, DrSc. — Televízia, *13*, 1979, č. 19, s. 16—17.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Javisko, *3*, 1971 — *11*, 1979 (člen red. rady). — Slovenská reč, *36*, 1971 — 44, 1979 (člen red. rady). — Slovenský stenograf, *26*, 1971/72 — *34*, 1979/80 (člen red. rady).
Redakčná činnosť v zborníkoch: Studia Academica Slovaca, *1*, 1972 — *8*, 1979 (vedecký redaktor).

Zostavil: *L. Dvonč*

ROZLIČNOSTI

O slovách koľkáty a koľkátka. — Radové číslovky vyjadrujú číselné postavenie (poradie vecí alebo deja). Gramaticky sa správajú ako prídavné mená. K základným číslovkám *jeden, dva, tri, štyri* majú radové číslovky nepravidelné podoby *prvý, druhý, tretí, štvrtý*. Začínajúc číslovkou *piaty* sa radové číslovky tvoria od základu základnej číslovky príponou *-ý, -á, -é* (skrátenou po predchádzajúcej dĺžke na *-y, -a, -e*), pri číslovke tisíc príponou *-í, -ia, -ie* (skrátenou na *-i, -a, -e*). Číslovky *nultý, miliónty, miliardtý* majú rozšírenú príponu *-tý/-ty* (pozri Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 341 n.). Tzv. rozšírenú príponu *-tý/-ty* majú okrem toho nielen číslovky *nultý, miliónty* a *miliardtý*, ale aj všeobecná radová číslovka *entý*, spomínaná v Morfológii slovenského jazyka v kap. o neurčitých radových číslovkách (s. 348).

V súčasnej spisovnej slovenčine sa novšie používa ďalšia radová číslovka, ktorá sa v doterajších gramatických príručkách nespomína. Ide o slovo *koľkáty*, s ktorým sa dnes bežne stretávame, napr. *To ako keby som na ulici zastavil každého druhého a pýtal sa, koľkáteho je* (Odpovede na otázky, 1966, s. 42). — *Máte prázdniny. Koľkáte?* (Nedeľná Pravda, 11, 1978, č. 29, s. 4). Tohto výrazu sa už dotkol G. Horák (*Koľkého je?*, Ľud, 18. 1. 1966, s. 5), ktorý sa zmieňuje o nesprávnosti vyjadrenia *koľkáteho je dnes* namiesto *koľkého je dnes*, čo znamená, že podobu *koľkáty* hodnotí ako nesprávnu. Podľa nášho pozorovania podoba *koľkáty* je už zaužívaná v hovorovej reči a v tomto obmedzení ju treba akceptovať ako spisovnú. V iných štýlových oblastiach jazyka sa s týmto výrazom nestretávame.

Od číslovky *koľkáty* je utvorené číselné podstatné meno *koľkátka*. K základu *koľkát-* sa tu pridáva veľmi frekventovaná a často využívaná slovotvorná prípona *-ka*. Napr.: *Tak vy tvrdíte, že vám ho ukradli v električke? V koľkátke?* (Smena na nedeľu, 8. 4. 1967, s. 5). — *Prosím vás, koľkátkou by som sa dostal najrýchlejšie na stanicu?* (Roháč, 1980, č. 24, s. 4). Slovotvorná

prípona *-ka* sa bežne používa na tvorenie číselných podstatných mien, napr. *desať — desiatka, štyridsať — štyridsiatka, dvadsaťšesť — dvadsaťšestka* atď. (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 354—355), a tak podoba *koľkátka* sa celkom prirodzene pripája k ostatným číselným podstatným menám na *-ka*. Rovnako ako číslovka *koľkáty* ani číselné podstatné meno *koľkátka* sa v doterajších našich gramatických alebo iných jazykových príručkách nespomína (napr. ani v Slovníku slovenského jazyka).

V budúcnosti by mali naše normatívne jazykové príručky zaznamenávať aj uvedené číslovkové výrazy, pravda, so štylistickou charakteristikou a či štylistickým obmedzením, ktoré sme tu spomínali.

L. Dvonč

Problémy v skloňovaní niektorých českých miestnych názvov. — Š. Peciar v štúdii České vlastné mená v slovenskom kontexte (Slovenská reč, *23*, 1958, s. 249—266) uvažuje o zásadách pri uvádzaní českých vlastných mien v slovenskom kontexte. V kapitole Skloňovanie vlastných mien v slovenskom kontexte konštatuje, že „české vlastné mená v slovenskom kontexte dostávajú slovenské koncovky" (s. 260). Na s. 261 Š. Peciar pripomína, že „české zemepisné mená stredného rodu typu *Veselí, Vrchmezí, Vrchlabí, Meziříčí* bývajú zväčša nesklonné okrem 7. p., kde priberajú koncovku *-m*, iba mená *Ústí* a *Mezimostí* obyčajne priberajú slovenské koncovky podľa vzoru vysvedčenie". Na s. 263 Š. Peciar poznamenáva, že pri skloňovaní českých vlastných mien (bez ohľadu na to, či majú povahu podst. mien alebo príd. mien) sa v slovenskom kontexte uplatňuje rytmický zákon. Pri skloňovaní mien, ktoré majú v kmeni dĺžku bezprostredne pred koncovkou, skracujú sa dlhé koncovky, napr.: *Mariánské Lázně, v Mariánskych Lázňach.* V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa v rámci skloňovania cudzích podstatných mien hovorí aj o skloňovaní českých vlastných mien mužského, ženského a stredného rodu. Na s. 127 sa v MSJ hovorí, že inoslovanské názvy stredného rodu na *-ie, -í* sa skloňujú podľa vzoru vysvedčenie, napr.: *Belopolie — Belopolia, Předmostí — Předmostia.* V Slovníku slovenského jazyka VI (1968) sa pri českých miestnych názvoch stredného rodu na *-í* uvádza tvar G. podľa vzoru vysvedčenie, napr.: *Ústí n. Labem, Ústia n. Labem; Ústí n. Orlicí, Ústia n. Orlicí; Valašské Meziříčí, Valašského Meziříčia* (s. 301). V jazykovej praxi sa stretávame s rozkolísanosťou, napr.: *Kvapky z Podolí* (Smena, 17. 7. 1978, s. 8). — *Pohostinským vystúpením ochotníkov z Ústia nad Labem* (Smena, 19. 6. 1980, s. 7).

V citovanej štúdii Š. Peciara, ako aj v MSJ a SSJ sa však neuvádzajú príklady na také akuzatívne formy českých mien v slovenskom kontexte, ktoré tvoria s nominatívnou formou pádovú homonymiu. Š. Peciar na s. 262 uvádza český miestny názov *Napajedla* v základnom tvare s pripomienkou, že voľba vkladnej samohlásky v gen. pomnožných českých mien v slovenskom kontexte sa spravuje zákonitosťami slovenského (nie českého) tvaroslovia — *Napajediel*, čes. *Napajedel.* Neuvádza však podobu akuzatívu, ktorá by v spisovnej slovenčine mala vyznievať na *-á*, napr. *navštívime Napajedlá.* Na s. 263 uvádza Š. Peciar okrem základného tvaru *Mariánské Lázně* aj tvar gen. *Mariánskych Lázní,* tvar lokálu *v Mariánskych Lázňach,* neuvádza však tvar akuzatívu, ktorý by v slovenskom kontexte mal mať podobu *Mariánske Lázne.* Keďže súčasné normatívne príručky spisovnej slovenčiny vyžadujú pri inoslovanských (čes-

kých) menách na *-í* pádové prípony podľa vzoru vysvedčenie, tvary akuzatívu od českých názvov *Mariánské Údolí, Krásné Údolí, Bílé Podolí* (základný tvar) by v slovenskom kontexte mali mať podobu *Mariánske Údolie, Krásne Údolie, Biele Podolie.*

Š. Peciar a kodifikačné príručky súčasnej spisovnej slovenčiny neriešia problém skloňovania v slovenskom kontexte dvojslovných českých miestnych názvov, ktorých prvou časťou je číslovka, napr.: *Tři Bubny, Tři Dvory, Tři Sekery, Tři Studně, Čtyři Dvory.* Š. Peciar na s. 264 však tvrdí, že pri skloňovaní českých mien v slovenskom kontexte ostáva základ bez zmeny, i keď na švíku vznikajú nezvyčajné skupiny hlások. Treba uvážiť, či konštatovanie Š. Peciara, že základ českých mien v slovenskom kontexte pri skloňovaní sa nemení, i keď na švíku vznikajú nezvyčajné skupiny hlások, možno aplikovať aj na tvary čísloviek v názvoch *Tři Bubny, Tři Dvory, Čtyři Dvory* a pod., teda či možno skloňovať takto: *z Třoch Bubnov, Třoch Dvorov, Čtyřoch Dvorov.* Ukazuje sa, že prirodzenejšie tu bude aj tvary čísloviek poslovenčovať: *Troch Bubnov, Štyroch Dvorov, Troch Sekier.*

J. Jacko

O častici iveľmi. — Doterajšie slovníky slovenského jazyka ani normatívne príručky (medzi nimi ani Slovník slovenského jazyka) neuvádzajú prisviedčaciu časticu *iveľmi.* Je to aj pochopiteľné, lebo častica *iveľmi* je zriedkavá a v súčasnom spisovnom jazyku málo známa. Naposledy sme sa stretli s jej využitím v historickom románe (z čias národného obrodenia a Trnavskej univerzity) Zlaty Dônčovej Pani z Kamenného domu (1979). To nás presviedča, že častica *iveľmi* má miesto v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, pravda, v osobitnej štylistickej funkcii. Použil ju aj František Hečko v románe Svätá tma (1958).

Časticu *iveľmi* zaznamenal už A. Bernolák v prvom zväzku svojho veľkého Slovára (1825), kde jej venoval primerané miesto:

i v e ľ m i, *adv.* omnino, maxime, ita est: *Freilich, ja freilich: igen-is.* Syn. *ano, isťe.*

Zaznamenáva ju aj M. Kálal v Slovenskom slovníku (1923) a vysvetľuje ju českými výrazmi: *ano tak, tak jest.* Túto časticu poznal z úzu v Banskej Bystrici, ale aj z diel Kukučína.

Zlata Dônčová časticu *iveľmi* použila v reči slúžky Frídy (pani jej dáva príkaz a ona odpovedá):

— *A povedz Petrovi, nech chystá sane.*

— *I v e ľ m i, — povie Frída pokorne.*

František Hečko dáva časticu *iveľmi* do úst železničného batožinára, ktorý odpovedá na príkaz („... stavte sa aj u Jozefa Dúčelu...“): — *I v e ľ m i, pán farár!*

V podobných súvislostiach poznám časticu *iveľmi* z Ponitria, v ktorom vyrástla aj Zlata Dônčová, a to konkrétne z Pažite, Horných Štitár a Koniaroviec. V spomienkach môjho otca (z Pažite) som viac ráz počul o jej využití, keď tlmočil prejavy iných ľudí v styku s osobami vyššie postavenými (notárom, farárom, slúžnym, úradníkmi a pod.). V Horných Štitároch tak isto spomínali na staré časy: „*Hovorilo sa: — Čo rozkážu, ich milosť? — I v e ľ m i, pán veľkomožný!*“

Častica *iveľmi* sa používa v úctivom prisviedčaní. Vyjadruje najvyšší stupeň

ochoty a úcty v styku s vyššie postavenou osobou, keď sa prisviedča jej mienke alebo aj vyjadruje súhlas s jej príkazom.

Častica *iveľmi,* ktorá sa používa už iba v obrazoch zo spoločnosti minulých epoch, však nepatrila iba do lexiky poddaných v styku so šľachtou, do reči sedliakov v rozhovore s úradníkmi a kňazmi (*„I v e ľ m i, pán veľkomožný!“*), slúžok a sluhov v panských domoch a kaštieľoch za feudalizmu i kapitalizmu. Používali ju tak isto aj úradníci v styku s nadriadenými, napr. aj za prvej Československej republiky notár v Stupave takto prisviedčal okresnému náčelníkovi.

V pôvodnej dramatickej scénke V. Pažického Vzdorovitá Nitra (v cykle Príbehov z minulosti ju vysielal Čs. rozhlas Košice popoludní 4. júna 1979) vikár biskupa Štefana Podmanického príznačne prikyvuje rozkazom podžupana, aby privítanie biskupa (roku 1529) vyznelo dôstojne: — *Hej, i v e ľ m i, i v e ľ m i! Všetci ho čakáme!* Obdobne aj biskupovi, keď rozhoduje prijať delegáciu búriacich sa mešťanov:

Biskup: *Pustiť ich! — Nech spoznajú nové poriadky.*

Vikár: *I v e ľ m i, vaša milosť, i v e ľ m i.*

Napokon aj biskup po vikárovej rade, že treba rokovať s odbojnými mešťanmi, ktorí na násilie a útlak odpovedali útekom z mesta, odpovedá v zlosti ironicky, zosmiešňujúc ho aj pre časté používanie tejto častice:

— *I v e ľ m i, i v e ľ m i, vaša dôstojnosť, pán vikár. — A pokorne! — A tu si ich máte, rebelov a buntovníkov.*

Častica súhlasu *iveľmi* je osobitné kompozitum, v ktorom prvá časť *i-* má význam uvádzacej častice (príbuznej s citoslovcom údivu *i!*), prípadne spojky, ktorá na začiatku hlavných viet naznačuje citový postoj hovoriaceho vyjadrený obyčajne aj intonáciou: *I či ja viem, kto mi krstná mať* (porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 586), kým druhú časť bude treba azda chápať ako elipsu z výpovede: i, veľmi privoľujem, veľmi súhlasím, veľmi ochotne prijímam úlohu, rozkaz a pod.

Štylistická hodnota častice *iveľmi,* ktorá sa dávnejšie hodnotila ako príslovka (vo význame áno, hej, pravdaže, tak je), používaná na vyjadrenie veľkej úcty, najvyššej miery ochoty a súhlasu v styku nižších a podriadených osôb s vyššími a nadriadenými, jej zabezpečuje primerané miesto v slovnej zásobe slovenského spisovného jazyka ako cenný štylistický prostriedok na evokáciu minulých spoločenských epoch a postáv v nich s ich typickým vyjadrovaním.

Vlado Uhlár

Pokyny pre autorov prispievajúcich do časopisu Slovenská reč

1. Maximálny rozsah príspevkov v jednotlivých rubrikách:
   Štúdie — 12 strán včítane literatúry a poznámok;
   Diskusie — 10 strán včítane literatúry a poznámok;
   Recenzie — 6 strán;
   Rozličnosti — 3 strany.

2. Rukopis musí byť napísaný strojom sýtou čiernou páskou, jedna strojom písaná strana má obsahovať 30 riadkov so zvyčajným množstvom písmen (60 úderov). Okraje: ľavý okraj 4 cm, pravý okraj 1 cm.

3. Celé meno autora a nadpis príspevku sa umiestňujú do ľavého rohu bez zarážky, a to v poradí: 1. meno autora, 2. nadpis. V recenziách a správach sa v záhlaví článku umiestňuje iba nadpis, meno autora sa uvádza pod príspevkom v pravom rohu a so skratkou rodného mena. V rubrike Rozličnosti sa v príspevkoch nadpis osobitne graficky nevyčleňuje, je súčasťou prvého riadku. Od ostatného textu sa oddeľuje pomlčkou.

4. V rukopise sa nesmie nič vyznačovať ani osobitným typom písma, ani riedením, ani podčiarkovaním. Osobitné typografické zásahy môže autor vyznačiť v kópii článku, ktorú odovzdáva spolu s originálom.

5. Poznámky treba uvádzať na osobitnom liste za textom príspevku, rovnako aj citovanú literatúru. Text poznámok sa píše bežne ako ostatný text (každý nový riadok sa píše so zarážkou 6 písmen), rovnako aj literatúra. V citovanej literatúre sa meno autora píše verzálkami. Pri citovaní literatúry, ako aj pri odkazoch na literatúru v texte treba zachovávať predpísanú normu (podľa doterajšej praxe).

6. Redakcia si vyhradzuje právo zasahovať do textu príspevkov najmä z hľadiska zachovávania normy a kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny.

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 46, 1981, číslo 1. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981.
Kčs 8,—.